

THE DYBBUK

CHARACTERS

- Reb* Sender of Brinnits
- Leye, his daughter
- Frade, her aged nurse
- Gittel } Leye's friends
- Bassia }
- Menashe, Leye's bridegroom
- Nakhman, his father
- Reb Mendel, Menashe's tutor
- The Messenger
- Reb Azrielke of Miropolye, a *Tsaddik* (a Hassidic master or sage)
- Mikhoh, his *gabbai* (a lay assistant)
- Reb Shimshon, the Rabbi of Miropolye
- First Judge
- Second Judge
- Meyer, *Shammes* (caretaker) of the synagogue in Brinnits
- Khonnon
- Hennakh } students at the Yeshiva (Talmudical
- Asher } academy) in Brinnits
- First Batlon**
- Second Batlon
- Third Batlon
- First Hassid
- Second Hassid
- Third Hassid
- An Elderly Woman
- A Wedding Guest (specially invited, by custom, because he is a stranger)
- A Hunchback
- A Man on Crutches } poor men
- A Woman with a Limp
- A Woman with One Arm
- A Blind Woman
- A Tall Pale Young Woman
- A Young Woman Carrying a Child
- Hassidim, Yeshiva Students, Prosperous Householders, Shopkeepers, Wedding Guests, Paupers, Children

Acts I and II take place in Brinnits, Acts III and IV in Miropolye. Three months elapse between the first two acts, three days between the second and third, half a day between the third and the fourth.

ACT I

(Total darkness. Before the curtain rises, a subdued mystic singing is heard, as if from afar.)

Wherefore, wherefore
Did the soul
From its exalted height
Fall into abysmal depths?
Within the fall the power lies
To rise again.

(The curtain rises slowly.)

A wooden synagogue, very old, with blackened walls. The ceiling rests on two wooden posts. An old brass chandelier hangs from the middle of the ceiling, over the bima,* which is covered with a dark cloth. High on the rear wall are the small windows looking out of the women's gallery. A long bench stands along the wall, in front of the bench, a long wooden table cluttered with books. On the table, two tallow candle-ends burn in clay candlesticks. The candles are lower than the piles of books. To the left of the bench and table, a narrow door leading to a room for private study. In the corner, a bookcase. Wall right: in the middle, the Holy Ark; to the left of that the cantor's reading stand on which a heavy wax memorial candle is burning. Two windows on either side of the Ark. Benches along the entire wall, in front of them several reading stands. Wall left: a large tile oven. Near it, a bench. In front of the bench, a long table also cluttered with books. A wash basin with a towel on a ring. A wide door to the street. Past the door, a chest, above which a Perpetual Light burns in its niche. HENNAKH, deeply engrossed in a book, sits before a reading stand near the cantor's desk. Around the table at the rear wall, five or six Yeshiva students, slumped over in various attitudes of weariness, sit and chant from the Gemara with a dreamy melody. At the bima, MEYER, bent over, stands sorting the bags containing prayer shawls and phylacteries. Around the table at wall left, FIRST, SECOND and THIRD

BATLONIM sit singing, gazing into space, wholly lost in dreams. The MESSENGER lies on the bench near the oven, with his sack for a pillow. At the bookcase, his hand resting on the top shelf, stands KHONNON, deep in thought. Evening. A mystic mood permeates the synagogue. Shadows lurk in the corners.)

(ג' 3' זק) (גין ען עולמות)

הנפשות:

- ר' מנדר—עשיר בכריניץ.
- לאה—בתו.
- פרידה—אומנתה הזקנה.
- גיטל } רעותיה של לאה.
- בתיה }
- מנשה—ארושה של לאה.
- נחמן—אביו.
- ר' מנדל—רבו של מנשה.
- ר' עזריאל—צדיק זקן במיropolye.
- מיכאל—גבאי שלו.
- ר' שמשון—רב במיropolye.
- א } דינים.
- ב }
- מישולח—יהודי אורה.
- מאיר—שמש כבית הכנסת בכריניץ.
- א } במלנים.
- ב }
- ג }

חסידים, בחורי-ישיבה, בעלי-בתים, חנוניות, קרואי-החתונה, ילדים, קבצנים.

מערכה ראשונה ושניה—בכריניץ.
שלישית ורביעית—במיropolye, כבית ר' עזריאל.
כין מערכה ראשונה ושניה—ומן שלשה הרשים.
בין שניה לשלישית—שני ימים.
בין שלישית לרביעית—מחצית היום.

מערכה ראשונה.

לעני הרמת הספר, בתוך העלטה, נשמעת זמרה חרישית ומסתורית:

על מה ולמה
יורדת הנשמה
מאגרה רמה
לבידה עמוקתה?
— ירידה צרה עליה היא,
ירידה צרה עליה היא.

הספר מורם לאט לאט.
בית כנסת ישן של עין הכתלים—מראיהם שחור, בלו טיח ופזיר
מנורות נחשת משורשלות מן התקרה וקבועות בכתלים. ארוך-קודש עתיק
מתנבב עין, מעשה פתוחים, במורה. סמוך לו העמוד, עם "שיתית" ומנורות
ישנות עליו. באחת מהן נר של שעווה דולק, נר נשמה, ככוחל השמאלי,
קרוב לשפת הכמה. פתח אל הרחוב, ומסוך לו כיור וכנו ואלונטות תלויה.
בטבעה. מרוחק מהם קצת—תנור מסויד ואצלו ספסל, שאיש יהודי, אורח
שוכב עליו והרמידו למראשותיו. אצל הספסל—שולחן עין ארוך שאינו צבוע,
וספרים מפורים עזיו, ונר של הרב ג'ין שם כפי צלוחית. מסביב לשולחן,
על גבי ספסלים, יושבים שדשה במלנים, א, ב, ג, עצובים וחולמים, זה,
נשען עד השלחן, וזה יושב מטה, כמסב. אחי השלחן, עד לבתל שכנגד
—ארון מלא ספרים, ואצלו, נשען אל הכוחל שכנגד, עומד חגן בשהוא צלול
ברעיונותיו, וידו הימנית נתונה על גבי הארון. באמצע בית הכנסת—שולחן
הבימה, אצל דלתותיו הפתוחות עומד מאיר כמוף ומסדר שם מלויות ותפלין
בתקיהן. ככוחל הימני, סמוך לשפת הכמה, פתח קטן לחצר מיוחדת. באותו
הכוחל, לכל ארכו. שורה של אנשים מעורת הנשים, ספסל ארוך, ואצלו
שולחן עין, שספרים מפורים עליו. אצל השלחן יושבים 5-6 בחורי-ישיבה,
ובתוכם אשר, והונים, נמרא" כחשאי, מחוך תנוכה. מרוחק מהם על גבי
עמיד סמוך לארון הקרש, יושב הגן לכדו והוא משוקע בספר. כבית-הכנסת
אפלולית וצללים, רוח עזב והויה מרתפת בחללו.

(The BATLONIM finish the song.)

Wherefore, wherefore
Did the soul
From its exalted height
Fall into abysmal depths?
Within the fall the power lies
To rise again.

(Long pause. All three sit motionless, lost in dreams.)

FIRST BATLON (as though telling a story). Reb Dovidl of Talna, may his merit protect us, had a golden chair and on it was carved: "David, King of Israel, lives forever." (Pause.)

SECOND BATLON (in the same tone). Reb Israel of Ruzin, of blessed memory, bore himself like a king. An orchestra of twenty-four musicians always played at his table, and when he travelled, it was never with less than six horses in tandem.

THIRD BATLON (with enthusiasm). And Reb Shmuel of Kaminka, they say, used to walk about in golden slippers. (With wonder.) In golden slippers!

MESSENGER (raises himself and remains seated erect. In a calm, soft voice, as from afar). The holy Reb Zusye of Annipol was a pauper all his life; he begged for alms, and went about in a peasant shirt with a rope for a belt; and yet he achieved no less than the Rebbe of Talna or the Rebbe of Ruzin.

FIRST BATLON (annoyed). Please don't be offended, but you really don't know what we're talking about, and yet you intrude. When they speak of the greatness of the Talner or the Ruziner, are they talking about wealth? Aren't there enough rich men in the world? After all, one must realize that in the golden chair, and in the orchestra, and in the golden slippers lay a deep secret, a profound meaning.

THIRD BATLON. Of course! Who doesn't know that?

SECOND BATLON. Anyone with open eyes could see. They say that when the Rabbi of Apt first met the Ruziner on the road, he ran to kiss the very wheels of his carriage. And when they

asked him the meaning of his act, he cried out: "Fools! Don't you see that this is the very Chariot of the Lord?"*

THIRD BATLON (amazed). Ay, ay, ay!

FIRST BATLON. The point is that the golden chair was no chair, the orchestra was no orchestra, and the horses were no horses. All that was merely a suggestion, a reflection; it was a robe, a sheath for their greatness.

MESSENGER. True greatness needs no rich robes.

FIRST BATLON. You are mistaken! True greatness must have its proper raiment.

SECOND BATLON (shrugs his shoulders). Their greatness! Their power! It's beyond comprehension!

FIRST BATLON. The marvel of their might! Have you heard the story about the cat-o-nine-tails of Reb Shmelke of Nickelsberg? It's worth hearing. Two litigants once came before Reb Shmelke, one poor, the other rich and influential, feared by everyone. Reb Shmelke listened to both parties and decided in favor of the poor man. Thereupon, the rich one took offense and announced that he would not abide by the decision. Calmly Reb Shmelke replied: "You will obey. When a rabbi renders a decision, it must be obeyed." Then the rich man grew angry and began to shout: "I laugh at you and your rabbinical authority!" At this, Reb Shmelke arose to his full height and cried out: "Carry out my verdict this very instant! If not, I'll take my cat-o-nine-tails!" This really enraged the rich man, and he began to insult and blaspheme the rabbi. Thereupon Reb Shmelke opened the drawer of his desk a little. Suddenly there burst from it the Primal Snake and wrapped itself around the rich man's neck. Well, well. There was a bit of excitement. The rich man shouted and cried: "Help, Rebbe, forgive me. I'll do whatever you say, but call off the snake." Replied Reb Shmelke, "Indeed you will. And you will even warn your children and grandchildren to obey the rebbe and fear his whip." And he removed the snake.

THIRD BATLON. Ha, ha, ha! A fine whip. (Pause.)

SECOND BATLON (to the first). There must be some mistake. The story could not have involved the Primal Snake. . . .

THIRD BATLON. No? Why not?

SECOND BATLON. Very simple. It cannot be that Reb Shmelke of Nickelsberg should have called upon the Primal Snake. The Primal Snake is, after all, the Evil One himself, Heaven protect us. (Spits three times.)

בטלן א. ב. ג.

(מוזרים יחד בקול הולך ונוסע.)

על מה ולמה
יורדת הנשמה
מאגרא רמא
לבידה עמיקתא
— ירידה צרך עייה היא,
ירידה צרך עייה היא.

(הפסקה ממושכה. כלם יושבים דומם כאבן.)

בטלן א (בנחת, כמו שמספר מעשה).

לרי דודל מטלנא, זכרונו לברכה — היה כסא של זהב
והיה חקוק עליו: "דוד מלך ישראל חי וקים" (הפסקה קצרה).

בטלן ב.

הקדוש ר' ישראל מרוזין, זכותו יגן עלינו, היה נוהג מנהג
מלכים. להקת מנגנים היתה מנגנת לשלחנו ועשרים וארבעה מיני
כלי זמר בה, ויוצא היה במרכבה רתומה לשלשה צמדי סוסים
אבירים.

בטלן ג (בחרוז).

ועל רי שמואל מקמינקא מספרים, שהיה מטייל בסנדלי
... זהב.

האורח (מתעורר, מדבר בנחת, וכמו מפרחק).

ר' זוסיא מאניפוליא היה עני ואביון כל ימיו, מחזר על
ומתחיים, לבוש בגלימא של אכרים, וחבל קשור במתניו, ומעשי
מסתיו לא היו קטנים מאלה של הטלנאי והרוזנאי.

בטלן ב (בחרעומת).

דברייך הם, במחילה, שלא כענין כלל. וכי להפליג בשבח
עשרם של אותם הצדיקים באנו? כמה וכמה עשירים יש בעולם!
אין מדברים אלא בגדלותם. בר דעת הלא יבין מאליו, כי גם
הכסא של זהב וגם כלי הזמר והסוסים וסנדלי הזהב — סוד גדול
צפון בהם, טעם כמוס.

בטלן ג.

בודאי, בודאי!

בטלן א.

מי שעינים פקוחות לו — הוא יראה . . . הרב מאפטא,
זכותו יגן עלינו, כשנודמן פעם ראשונה עם הרוזנאי בדרך,
נפל על אופני מרכבתו ונשקם, וכשתמהו לפניו על כך, צעק ואמר:
שפשים, כלום אינכם רואים, שזו היא מעין מרכבה של מעלה?

בטלן ג (בחתלהכות).

אי, אי, אי!

בטלן ב.

(הלא זהו עיקר הסוד, שהמרכבה אינה מרכבה, וכלי הזמר אינם
כלי זמר, והסוסים אינם סוסים, אלא כלם רק לבושים לגדלותם,
כלים לאור הגנוז שלהם. . . .)

המושורח.

הגדלות העליונה אינה זקוקה ללבוש.

בטלן א (בתם לב).

טעות היא! אדרבא, הגדלות העליונה זקוקה ללבוש.

בטלן ג.

גדלות שלהם — מי ישער, מי ישער! וכי יש להשיבה

בשכל הפשוט?

THIRD BATLON. What's the difference! Reb Shmelke must have known what he was doing.

FIRST BATLON (offended). I really don't understand you. I tell you a story that occurred before witnesses; dozens of people saw it with their own eyes, and you come along and say that it couldn't have happened—as though I just like to hear myself talk.

SECOND BATLON. Not at all. I merely thought that there are no such names and combinations that can summon the Evil One. (Spits.)

MESSENGER. Satan can be summoned only by that great doubly-spoken Name that fuses in its flame the highest peaks with the deepest valleys.

(KHONNON raises his head and listens attentively.)

THIRD BATLON (worried). Is there no danger in uttering this awesome Divine Name?

MESSENGER (thoughtfully). Danger? No. But in the great yearning of the spark for the flame, the vessel could burst.

FIRST BATLON. In my town there is a wonder worker, a real master of miracles. With one spell he starts a fire and with another he immediately puts it out. He can see what is happening a hundred miles away; he can draw wine from a wall with his finger, and things like that. Well, he once told me he knows spells that can create a golem, revive the dead, make one invisible, call forth evil spirits, even Satan himself. (Spits.) I heard this from his own lips.

KHONNON (has throughout been standing motionless, listening attentively. He moves toward the table, looks first at THE MESSENGER, then at the FIRST BATLON. In a distant, thoughtful voice). Where is he?

(THE MESSENGER fixes his attention on KHONNON and watches him carefully throughout.)

FIRST BATLON (surprised). Who?

KHONNON. The wonder worker.

FIRST BATLON. Where should he be! In my home town, if he's still alive.

KHONNON. Far from here?

FIRST BATLON. The town? Far. A great distance. In deepest Polesia.

KHONNON. How long to walk there?

FIRST BATLON. To walk? A good month. Perhaps even more. (Pause.) Why do you ask? Do you want to go to him? (KHONNON remains silent.) The name of the town is Krasna. The wonder worker's name is Elkhonnon.

במלך א:

וכי קלה היא גדלות שלהם? השמעתם את המעשה בר, שמילקא מניקלשבורג ורצועתו? כדאי לשמוע: מעשה בר שמילקא, שבאו לפניו שנים לדין, אחד עני ואחד גביר אדיר, תקיף גדול במדינה, קרוב למלכות. יצא העשיר חייב. נתמלא כעס והתחיל צועק ואומר, שלא יציית, אומר לו ר' שמילקא בנחת: "תציית ותציית. פסק דינו של הרב יש לקבל". התמרמר הגביר והרים קולו עוד יותר וצעק: "בו אנכי לך, ולרבנות שלך". התיצב ר' שמילקא מלוא קומתו וגור: "בוה הרגע תקבל עליך, את הדין, ואם לא — אני נוטל את הרצועה!" כאן התחיל הגביר מחרף ומגדף. עמד ר' שמילקא ופשט את ידו ופתח תיבה קטנה משלחנו — וברגע זה קפץ ויצא משם נחש עקלתון — נחש הקדמוני, ונכרך מסביב לצווארו של הגביר. . . מה שהיה אחר כך — חשערו מאלים. הגביר צעק: "הושענא, רבי, סלח לי, מחל לי, שמע אשמע ועשה אעשה, ככל אשר תצוני — הסר מעלי אך את הנחש הזה". ור' שמילקא חמל עליו ואמר: "עתה תצוה את בנך, ואת בן-בנך, אחריו, לשמוע בקול הרב, פן יוציא את הרצועה!"

במלך ג:

חה, חה, "רצועה" יפה היא . . . אין חקר לכחם! (הספקה).

במלך ב (אל א):

תמהני, ר' וואלף, אם היה המעשה בנחש הקדמוני. דומה אני, שטעות יש כאן.

במלך ג (בחסיתה):

למה? מדוע לא?

במלך ב:

היעלה על הדעת, שר' שמילקא מניקלשבורג יהא משמש בנוש הקדמוני? חלילה לו! הנחש הקדמוני מי הוא? הרי הוא ה"סמך-מם" בעצמו, רחמנא לצלן (רוקק).

במלך א (מתוך קיידא):

למאי נפקא מינה? מספרים מעשה שהיה, ושראוהו כמה בני אדם בעיניהם, וזה בא ואומר: אי אפשר! אני אומר לך בכירוש, שבכח קבלה מעשית הכל אפשר! הנה בעירה שלנו היה בעל שם אחד, בעל מופתים נוראים, שהיה מבעיר לכתחלה אש בבית על ידי שם ומיד חוזר ומכבנה על ידי שם אחר. יושב היה כאן ורואה את הנעשה במרחק אלף פרסא, מוציא יין מן הכותל, רואה ואינו נראה, — והוא האיר את עיני בעיניו הללו. הוא היה אומר, שבכח קבלה מעשית אפשר לברוא גולם, להחיות מתים, להעלות שדים ורוחות, רחמנא לצלן, ואפילו את ה"סמך-מם" בעצמו (רוקק). בודאי לא מן הדברים הקלים הוא זה, אבל הבקי בדבר — הכל יכול. באוני שמעתי זאת מפיו הקדוש.

המשולח:

לחולות את ה"סמך-מם" אפשר רק על ידי השם הקדמון, שבכח אשו הגדולה נתכים ומתמזגים יחד הררי אל ותוהום רבה..

במלך ג:

ואין סכנה להשתמש בו?

המשולח (מהרהר):

סכנה? לאו... אבל יש שעל ידי עוצם התשוקה של הניצוץ אל השלהבת נשבר הכלי...)

במלך א:

בעל השם אמר לי, שהוא יודע את הסוד של השם הקדמון.

חנן:

(שומע כזונה לכל דברי המשולח. פורש מן הכותל ומוסע פסיעה אתה אל השלחן; בקול הוזה).

ואיו?

(המשולח מציץ על חנן).

מי?

חנן (נותן עין כמשולח ואחרי כן כמלך א').

בעל השם.

במלך א:

ואיו? בעירה שלנו, אם עודנו חי.

חנן.

הרחק מכאן?

במלך א:

העירה? רחוקה מאד מאד. בעמקם של יערות פוליסיה.

חנן.

מהלך כמה ימים?

במלך א:

מהלך כמה ימים? כשני חדשים. ולמה אתה שואל זאת? אולי אתה אומר ללכת לשם? (חנן שותק). העירה — קראסני שמה, ושם בעל-השם ר' אלחנן.

KHONNON (*in surprise, to himself*). Elkhonnon? El Khonnon? The God of Khonnon.

FIRST BATLON. I tell you, he is a master! Once, in broad daylight he tried, with a spell. . . .

SECOND BATLON. Enough talk about such things at nightfall! Especially in a holy place. With a wrong word or phrase one could accidentally cause a disaster. There have, Heaven protect us, been such cases.

(KHONNON *leaves slowly. All watch him. Pause.*)

MESSENGER. Who is that young man?

FIRST BATLON. A student at the Yeshiva.

(MEYER *closes the gate of the bima dais and approaches the table.*)

SECOND BATLON. An excellent student, a genius.

THIRD BATLON. A prodigious memory! He knows five hundred pages of the Gemara by heart and has them at his fingertips.

MESSENGER. Where does he come from?

MEYER. He is from somewhere in Lithuania. Studied here at the Yeshiva and was considered the best scholar in the school. He was ordained as a rabbi. Suddenly he disappeared and was gone a whole year. They said he left to perform the Penance of Exile. He returned only recently. A changed young man. Always deep in meditation, fasts from Sabbath to Sabbath, performs ritual ablutions continually. (*Quietly.*) They say he's mixed up in Cabalistic studies.

SECOND BATLON (*quietly*). There's talk in town, also. People have even come to him for charms, but he refuses.

THIRD BATLON. Who knows who he is? Perhaps one of the great ones. Who can tell? And to look too closely would be dangerous. (*Pause.*)

SECOND BATLON (*yawning*). It's late. Time to go to sleep. (*To the FIRST BATLON with a smile.*) Too bad your wall-tapping wonder worker isn't here. I could stand a little drink right now. I haven't had a thing to eat all day.

FIRST BATLON. It's been practically a fast day for me, too. All I had was a muffin after morning prayers.

MEYER (*half whispering; pleased*). Listen to this. I have a feeling we'll be drinking toasts soon enough. Sender drove off to look at a bridegroom for his only daughter. Just let him sign the marriage agreement, and he'll provide a good bottle.

SECOND BATLON. Bah! I don't believe he'll sign any such agreement. Three times he has gone to look at prospective bridegrooms and each time he has returned with nothing. Either

he doesn't care for the boy, or the family isn't good enough for him, or the dowry is too small. A man should not be so hard to please.

MEYER. Sender can allow himself that luxury. After all, he is rich—no evil eye—comes from a fine family, and his only daughter is good as well as beautiful.

THIRD BATLON (*with enthusiasm*). I like Sender! A real Hassid; a true Miropolyc Hassid. He has real spirit.

FIRST BATLON (*cold*). He is a good Hassid, there is no denying that. But he might have gone about marrying off his daughter in a different way.

THIRD BATLON. Why? What do you mean?

FIRST BATLON. In the old days, when a rich man of good family wanted to make a match he didn't look for money or for social position. He looked for personal qualities. He went to a large yeshiva, gave the headmaster a handsome gift and had him pick the most promising scholar. Sender could have done that too.

מאיר .

סנדר רשאי לבדוק . אלהים ברכו בכל: עשיר, מיוחס

בית יפת תואר.

במלך ג (כתום).

א! אוהב אני את סנדר! חסיד גמור! מחסידי מירופול!

לב בוער!

במלך ב (בקירות).

מה יש להכחיש? חסיד גלהב הוא, אלא . . . שלא כך

היה צריך להשיא את בתו היחידה . . .

במלך ג.

(כלומר? פרוש הדברים?)

במלך ב:

לפנים בישראל, איש עשיר, מיוחס, שבקש התן לבתו,

לא נתן עיניו לא בממון ולא ביחוס, אלא היה בא לשיבה גדולה,

הביא מתנה לראש הישיבה, וזה היה בורר לו בחור מן המעולים.

סנדר אף הוא היה יכול לקחת לו בחור מן הישיבה . . .

חנן .

אלחנן? (לעצמו) אלחנן . . . אל חנן . . . המ!

במלך א.

כדאי לראותו. (אל הבטלים) מעשיו — פחדים גוראים .

פעם אחת עשה בקבלה מעשית . . .

במלך ג.

אין מסיחין בלילה בענינים כאלה, ובפרט בבית-הכנסת.

במלך ר

יפה השתיקה בקבלה מעשית, שהדבור מביא לידי תקלה, חס ושלום. כגון שיצא בשגרה איהו שם או צרוף מפין, ונטצאר חייך בסכנה. כבר היתה כזאת לעולמים (חנן יוצא בנחת מבית-הכנסת).

המשולח (מביט אחריו).

אברך משונה. מי הוא?

במלך א.

מבחורי הישיבה, כלי יקר!

במלך ב.

עילוי. ת"ק דמים גמרא שגורים על פיו.

המשולח.

מאין הוא?

במלך ג.

מי יודע, מאין הוא? מי יכול לדעת?

מאיר (קרב אל השלחן).

מאחד המקומות בליטא הוא. מתחלה למד כאן בישיבה, הגה יום ולילה בגמרא. נחשב בין בחירי התלמידים, נסמך להוראה. ופתאום נעלם. אמרו, שקבל עליו גלות. זה לא כבר חזר ובה לכאן. נהפך לאיש אחר. נהלך כצל כל הימים, מתענה "הפסקות" משבת לשבת, שוהה במקוה כמה שעות רצופות. הבחורים אומרים, שהוא עוסק בקבלה.

במלך ב (כחשאי).

כבר נודע הדבר בעיר. באים אליו לבקש קמיעות, אבל אינו נותן.

במלך ג.

מי יודע, מי הוא? אולי מן הגדולים הוא. כלום אפשר לדעת? ולהסתכל אחריו — סכנה (הפסקה).

במלך א (ממהק).

עת לישון.

במלך ב (בנחוק).

מי יוריד לנו הנה את בעל השם ויוציא לנו יין מן הכותל? כוס קטנה היתה לי למשיבת נפש. יום תמים לא בא כוית אל פי.

במלך ג.

גם אני כמעט שרוי היום בתענית. רק בבוקר ברכתי את "שהכל" על ריקי של כוסמין.

מאיר.

המתינו מעט. כמדומה, שבקרוב נזכה ל"תקון" יפה. סנדר הלך לראות חתן לבתו. יכתב נא, למול, תנאים, ומשקה לא יחסר.

במלך א.

כבר נואשתי מן ה"תנאים" שלו. זה שלש פעמים יצא לבקש לו חתן ושב ריקם. כאן החתן לא נראה לו, כאן—היחוס פגום, וכאן—הנדוניא מועטת. לא טוב לבדוק יותר מדי!

MESSENGER. He might even have found a proper bridegroom in the yeshiva here.

FIRST BATLON (in wonder). How do you know?

MESSENGER. I'm only supposing.

THIRD BATLON (hastily). Well, well, well. Let's not gossip, especially about one of our own. Besides, matches are made by fate.

(The door is flung open and an ELDERLY WOMAN rushes in leading a child in each hand.)

ELDERLY WOMAN (runs toward the Ark with the children, crying tearfully). Ay, ay, God in heaven! Help me! (Reaches the Ark.) Children! Let us open the Holy Ark. Let us clasp the Holy Scrolls and not leave until our tears have won back your mother's health. (Opens the Holy Ark, thrusts her head in and begins a tearful recitative.) God of Abraham, of Isaac, and of Jacob, behold my woe. Behold the anguish of the little children, and take not their young mother from the world. Holy Scrolls, intercede for a wretched widow! Holy Scrolls, beloved Mothers of Israel, hurry, run to the Almighty, cry out, plead that the lovely sapling be not torn out by the roots, that the young dove be not cast from the nest, that the silent lamb be not taken from the flock! (Hysterically.) I will stop at nothing, I will split the heavens with my cries! I will not budge from here until the crown of my head is restored to me!

MEYER (approaches, touches her gently, speaks calmly). Khanna-Esther, should we set a minyan* to reciting Psalms?

ELDERLY WOMAN (withdraws her head from the Ark. Looks at Meyer uncomprehendingly, and suddenly speaks with haste). Yes, of course, set a minyan to saying Psalms. But hurry, hurry. Every second is precious. For two days she has been lying speechless, struggling with death!

MEYER. Right away. I'll get ten men at once. (Pleadingly.) But they ought to get something for their trouble. They're poor men.

ELDERLY WOMAN (searching her pocket). Here's a gildin! But see that they recite it properly.

MEYER. A gilden. . . . Only three groshen each. . . . Not very much.

ELDERLY WOMAN (not hearing). Come children, let us run to other synagogues. (They leave quickly.)

MESSENGER (to the THIRD BATLON). This morning a woman came to open the Ark on behalf of a daughter who has been in labor for two days and cannot give birth. Now a woman comes to open the Ark on behalf of a daughter who has been struggling with death for two days.

THIRD BATLON. Well, what of it?

MESSENGER (thoughtfully). If the soul of one who has not died is to enter a body that has not yet been born, a struggle takes place. If the sick one dies, the child will be born. If she recovers, the child will be born dead.

FIRST BATLON (surprised). Ay, ay, how blind a man is! He does not see what is happening around him!

MEYER (approaches the table). Well, thank the Lord, we can wet our throats. After we've said the Psalms, we'll have a drink and the Lord will have mercy and send the sick woman a full recovery.

FIRST BATLON (to the student drowsing at the long table). Lads, who wants to recite the Psalms? There a muffin in it for each of you. (The students get up.) We'll go into the small prayer room.

(The three BATLONIM, MEYER, and all the students except HENNAKH exit into the private room. Soon there is heard the sad chanting of "Blessed is the man. . ." During the entire time, THE MESSENGER remains seated at the smaller table, his eyes fixed on the Ark. A long pause. KHONNON enters.)

KHONNON (very tired, walks pensively and as though aim-

*Ten men.

חנן

(פוסע דאס, עיף מאד, טאין כח לעמוד על רגליו. הולך כאין פטרה, צולל ברעיוני לבו, רואה את הארון פתוח, עומד ומשתאה). הארון פתוח? מי פתחו בעצם הלילה? בשביל מי נפתח? (נגש ומסתכל בו). ספרי תורה. . . עומדים כחיים, צפופים זה לזה, שלווים ודוממים. . . ובהם צפונים כל ירוי עולם, כל הסודות הנעלמים מששת ימי בראשית ועד סוף כל הדורות. . . כל השמות, כל הצרופים, כל הרמזים. . . ומי ידלה את הצפונות? מי יגלה את הנסתרות? (מונה). אחד, שנים, שלשה. . . תשעה—תשעה ספרים. כמנין "אמת" במספר קטן. ולכל ספר ארבעה "עצי חיים"—בסך הכל—לי"ו. . . שוב לי"ו. . . אין לך יום שלא יבא לידי מספר זה. ומה בא לרמוז—איני יודע. אבל מרגיש אני שסוד גדול צפון בו. לי"ו — עולה ב' פעמים ח"י. והוא גם—לאה. ג' פעמים לי"ו עולה חנן. לי"ו — משמעו "לי", כלומר, אליו. למי? ו"לאה" מה פירושה? (רועד) לא ה', בלעדי אלהים, חס ושלום! כמה גורא הרעיון, ועד כמה הוא מושכני אחריו. . .

המשולח.

ואפשר שלא היה צריך לחזר אחריו במרחקים. מוצא היה חתן נאה לבתו בישיבת מקומנו.

במלן א (בתמהון).

זו מנין לך? (הוא ובמלן ב' מעיפים עין זה בזה).

המשולח.

אני אומר זאת בדרך השערה. . .

במלן ג (בתמהון).

די, די. בלא לשון הרע! לא לקח — שמע מינה, כך גרם המזל. (אשה מתפרצת היתה ומושכת אחריה שני ילדים).

האשה (צועקת בכניה).

אוי ואבוי, רבונו של עולם, הושיעה נא! (רצה לארון הקודש בלשון תחנון) אוי, ילדים קטנים, אפרוחים. . . נתחה נא את ארון הקודש! נתפלה נא לפני ספרי התורה! לא נוזו מכאן עד שתבוא רפואה שלמה לאמכם! (מסלקת הפרוכת, פותחת הארון ונותנת ראשה בחיקו, סריסה קוד בכניה). אלהי אברהם יצחק ויעקב! ראה ומה גדול שבירי, שעה לתחנתי! עשה למען האפרוחים הקטנים! אל נא תקח אמם מעליהם. (סריסה קולה). ספרים קדושים, עלו לפני כסא הכבוד והיו מליצי יושר על בתי החולה! אבות קדושים ואמהות קדושות! רוצו, בקשו רחמים על הנטיעה הרכה, שלא תעקר מן הגן, על השה שלא תטרף מן העדר, על היונה שלא תשולח מקנה (ככני תמרוורים). שמים אקרע בזעמתי, הרים אהפוך משורש, לא אוזו מכאן עד ששייבו לי עטרת ראשי, מאור עיני שמשי! (הילדים בוכים).

מאיר (כא ונוגע בידה).

בניסא, אולי להושיב עשרה ולקרא תהלים?

האשה (פורשת מארון הקודש).

אוי לי, אללי לי! ישבו לקרא תהלים! אנא רחמו עלי! מהרו ואל תתמהמהו! יקר כל רגע! מלאך המות בפתח! זה יומים שהיא נוטה למות. . .

מאיר.

בוה הרגע אני מושיב עשרה. . . אבל. . . יש לתת להם ומה שהוא. בטלנים, אביונים. . .

האשה (נותנת לו מסבע. בנוסה של תחנה).

הרי לך זהוב אחד. יותר אין לי. בואו, ילדים, נרוצה לבתי מדרשות, נדפקה על דלתי בתי כנסיות. . . (יוצאים).

המשולח.

בבוקר צעקה אשה לפני ארון הקודש על בתה המקשה יומים לילד, ועתה אשה מתפללת על בתה המקשה יומים למות. . .

במלן ג.

ובכן?

המשולח.

הנשמה של הגוססת עומדת להכנס בילד העתיד להולד. וכל זמן שהאשה האחת עודנה חיה—חברתה המעוברת אינה יכולה לילד. וכשתרפא החולה — המעוברת תפיל. . .

במלן ג.

אך עור כל אדם! עינים לו ולא יראה את הנעשה בארבע אמות שלו.

מאיר (מונה אל השלחן).

ראו, הזמין לנו הקדוש ברוך הוא זהוב אחד ל"תקון". נקרא תהלים, ונשתה "להימים", והקדוש ברוך הוא ברחמיו ישלח רפואה שלמה לחולה. . .

במלן ג.

באו ונקרא בחדר המיוחד. (לבחורי הישיבה) בחורים, מי מכם שיקרא עמנו תהלים יקבל ריקק של כוסמין. (מקצת מן הכחורים פורשים ויוצאים למדר המיוחד. יוצאים לשם גם הכטלנים ומאור מקנרנגע נשמע משם קול קריאת תהלים בנוסה המקובל: "אשרי האיש אשר לא הלך וגו'. המשולח נשאר לבדו, יושב רומם, כצוין תחלה בארון הקודש אחר כך בחנן. חנן נכנס).

lessly toward the Ark). The Ark open? Who opened it? For whom did it open in the middle of the night? (*Looks into the Ark.*) The Holy Scrolls stand huddled together, calm, silent. And in them are concealed all the secrets, all the veiled allusions, all the mysterious combinations from the six days of creation unto the end of the generations of men. And how hard it is to wrest those hints and secrets from them, how very hard! (*Counts the Scrolls.*) One, two, three, four, five, six, seven, eight, nine Scrolls. The numerical value of the letters in the word "truth." And in every scroll, there are four handles, each called a Tree of Life. Again the number thirty-six. Not an hour passes that I do not come upon that figure—and what it signifies I do not know. Yet I feel that in it lies all the meaning that I seek. Thirty-six is the sum of the letters in the name "Leah." Three times thirty-six is "Khonnon." "Leah" also spells out "not God." Not through God. (*Shudders.*) What a dreadful thought—and how I am drawn to it.

HENNAKH (*raises his head and studies KHONNON carefully*). Khonnon! How wrapped in dreams you seem!

KHONNON (*steps back from the Ark. Walks slowly to HENNAKH. Pauses thoughtfully*). Secrets, endless hints, but I see no clear road before me. (*Brief pause.*) The town is named Krasna. The wonder worker, Reb Elkhonnon.

HENNAKH. What did you say?

KHONNON (*as if startled from a trance*). If Nothing. I was thinking.

HENNAKH (*shaking his head*). You have plunged too deeply into the Cabala, Khonnon. Since you came back, you haven't touched a book.

KHONNON (*not comprehending*). Not touched a book? What kind of book?

HENNAKH. What sort of question is that? The Gemara or the other commentaries, of course.

KHONNON (*still not recovered*). Gemara? Commentaries? Not touched? The Gemara is cold and dry. The commentaries are cold and dry. (*Suddenly fully awake. Speaks with animation.*) Within the earth there is exactly such a world as here above. There are fields and forests, seas and deserts, cities and towns. Over the fields and deserts great storms rage. Mighty vessels sail the seas, and in the heavy forests, fear reigns eternally, and thunderbolts crash. Only one thing is missing. There is no tall sky from which the fiery lightning can issue or the sun blaze. Such is the Gemara. It is deep, it is great, and it is glorious. But it chains one to the earth. It keeps one from soaring to the sky. (*Enraptured.*) And Cabala! Cabala tears one's soul from the earth! It raises man to the most exalted holiness; it opens all the heavens to one's sight; it leads straight to Pardes. It reaches out to the infinite! It reveals a hem of the great curtain. . . . (*Collapses.*) I have no strength. I feel faint.

HENNAKH (*very earnestly*). All very true. But you forget that such ecstatic soaring is most dangerous. How easily one can lose his grip and plunge into the abyss! The Gemara elevates the soul, but it does so slowly. It protects a man like a faithful sentinel, who neither sleeps nor drowns. It embraces a man like a harness of steel and prevents him from turning off the proper road either to the right or to the left. But the Cabala? You remember what the Gemara says. (*Recites in the chanting manner of Talmudic study.*) "Four there were who entered into Pardes: Ben Azzay, Ben Zoma, Akhbar, and Reb Akiba. Ben Azzay looked and lost his life. Ben Zoma looked and lost his reason. Akhbar cut down all that grew; he lost his very faith. Reb Akiba alone entered in peace and departed in peace."

KHONNON. Don't frighten me with them. We do not know how they went or with what they went. Perhaps they stumbled because they went merely to observe, not to elevate themselves. We do see, after all, that others followed them—the holy Ari, the holy Baal Shem Tov—and they did not fall.

HENNAKH. Do you compare yourself to them?

KHONNON. I make no comparisons. I follow my own road.

HENNAKH. What sort of road is that?

KHONNON. You would not understand me.

HENNAKH. I will understand. My soul too yearns for the exalted heights.

KHONNON (*thoughtful a while*). The task of the Tsaddik, the righteous man, is to cleanse human souls, to tear them loose from the incubus of sin and to elevate them to the bright source whence they came. The task is heavy because "sin lurks at the door." One soul cleansed, a second appears, stained with still more sin. One generation brought to repentance, another appears still more stubborn. And the generations grow weaker and the sins ever greater and Tsaddikim—ever fewer.

HENNAKH. Well, what should be done in your view?

KHONNON (*quietly but with great conviction*). There is no need to wage war against sin. Elevate it! As a goldsmith purifies the gold from its dross in a hot flame, as the farmer winnows the chaff from the ripe grain, so must sin be purified of its uncleanness until only holiness remains.

HENNAKH (*surprised*). Holiness in sin? How is that possible?

הנך (פרים ראשו מן הספר ומתבונן אל חנו).

חנו? מתהלך אתה כבעל החלומות...

הנך.

(מתעורר ורואה את חנו. נגש ויושב אצלו. דובר לנשון). רמזים אין מספר, ודרך ישרה אין. שם העיר קראסני, ובעל השם שמו אלחנן.

הנך.

מה אתה סח?

חנו.

מי אני? לא כלום. מתבונן הייתי.

הנך.

נשחקעת בקבלה יותר מדי. מיום שבאת לכאן, לא ראיתי ספר בידך.

חנו (מתאמץ להבין).

לא ראית ספר בידי... ספר בידי... איזה ספר?

הנך.

איזה ספר? פשוטו כמשמעו! גמרא, פוסקים! מהי השאלה?

חנו.

גמרא? פוסקים? ... לא ראית בידי, אתה אומר... (כחודם) גמרא—קרה ויבשה... פוסקים—קרים ויבשים... (המסקה. רוחו שב אליו; הולך ומתעורר מדי דברו). מתחת לארץ יש עוד עולם אחד, העולם התחתון, כדמות העולם אשר על הארץ מלמעלה. שם ימים רחבי ידים ותהומות עמוקות, יערות-עד ומדבריות נוראים. ועל פני הימים אניות גדולות תהלכנה ומשברים גדולים יהמיון. ובמדבריות תרעשנה סערות וסופות ופחדים עולם ישלטו בקרב היערות... ואולם אחת מנע מהם אלהים: את רקיע השמים. השמש לא תזרח שם וברקים לא ישלחו שם רמזיהם... וכונאת היא הגמרא! גדולה היא ונוראה מאד מאד, אין קץ וגבול לה, ואולם הרם לא תרים את האדם בלהבות-אש השמימה... לא כן הקבלה! היא תשלח ברק ונגלו כל שערי שמים לעיניך; עולמי עולמות אשר אין חקר להם יראו לנוגה זרחה, ואת נשמתיך תשא למרומי אין סוף, דרך היכל החכמה הנעלמה, עד בואך אל ה"פרדס" פנימה להציץ מאחורי הפרגוד... (גרתע לאחור). אין הפה יכול לדבר... לבי, לבי...

הנך;

הנך? כן הוא. ואולם אל תשכח, כי עלית-חפזון למרום סכנה כרוכה בה; יש לחוש משום נפילה-פתאום למעמקי תהום... הגמרא מרוממת את האדם מעט מעט, בהדרגה, בלי רעז וחפזון, ואולם מחסה ומצודה היא לו; כשומר נאמן תעיר עליו להצילו מכל רע וכאם אומנת תשאהו בחיקה. תסוככו סביב שריון ברזל קשקשים, ולא תתנהו לסור מן הדרך הישרה ימין ושמאל ככלוא השערה. לא כן הקבלה. גדולה העליה, אך הנפילה בסופה גדולה ממנה... זוכר אתה מה שלמדת? (בנינון של נבואה). ארבעה נכנסו לפרדס: בן עזי, בן זומא, אחר ורי עקיבה. בן עזי הציץ ונפגע, אלישע בן אבויה קצץ בגטיעות, ורבי עקיבא לבדו נכנס בשלום ויצא בשלום...

הנך.

אל הפחידני. אין אנו יודעים את הדרך, שהלכו בה, ולשם מה נכנסו לפרדס. אולי נכשלו בדרכם, לפי שנכנסו לשם כדי להציץ בלבד, ולא על מנת לתקן. והרי מצינו כמה גדולים בדורות האחרונים, כגון האר"י הקדוש ובעל שם טוב וזכרוננו לברכה, שנכנסו ולא נכשלו.

הנך.

ואתה אומר להדמות אליהם?

חני.

חלילה לי. אני בדרכי אלך;

הנך.

ודרכך מה היא?

KHONNON. All that God created has within it a spark of holiness.

HENNAKH. Sin is the creation not of God but of Satan.

KHONNON. And who created Satan? God. Are not the hosts of Satan called "the other side"? And as the other side of God, as a facet of God, they must possess within them sanctity.

HENNAKH (staggered). Sanctity in Satan! I can't! I can't conceive it! Let me think! (His head sinks, pressing on his arms crossed on the reading stand. Pause.)

KHONNON (approaches, bends down to him and speaks in a trembling voice). Which sin is the most powerful of all? Which sin is the hardest to conquer? Is it not the sin of lust for a woman?

HENNAKH (not raising his head). Yes.

KHONNON. And if this sin is cleansed in the heat of a great flame, does not the greatest uncleanness turn to highest holiness, to the Song of Songs? (Breathlessly.) The Songs of Songs! "Behold, thou art fair, my love; behold, thou art fair; thou hast doves' eyes within thy locks: thy hair is as a flock of goats that appear from Mount Gilead. Thy teeth are like a flock of sheep that are even shorn, which came up from the washing; whereof every one bear twins, and none is barren among them."

(MEYER emerges from the private prayer room. A soft knock at the door is heard. It opens hesitatingly. LEYE enters, leading FRADE by the hand. GITTEL follows. They pause near the door.)

MEYER (hearing them, is very surprised. In a voice of flattery and surprise). Look! Reb Sender's daughter! Leyele!

LEYE (shyly). You remember you promised to show me the old embroidered curtains for the Ark.

(As soon as her voice is heard, KHONNON stops singing. He stares at LEYE. Throughout, he is either looking at her or standing ecstatically with his eyes shut.)

FRADE. Show her the curtains, Meyerke. Show her the old ones, the most beautiful. Leyele has promised to embroider a curtain in time to commemorate the anniversary of her mother's death. She will work the purest gold into the finest velvet, stitching out little lions and eagles, as they did in the old days. And when they hang the curtain on the Holy Ark, her mother's innocent soul will rejoice in heaven.

(LEYE looks around hesitatingly, notices KHONNON, lowers her eyes and remains strained throughout, with eyes to the ground.)

MEYER. Ah, with the greatest pleasure! Of course! Of course! I'll bring the curtains at once, the handsomest, the oldest. (Goes to the chest near the door to the street and takes out some curtains.)

GITTEL (grasping LEYE's hand). Leyele, aren't you afraid in the synagogue at night?

LEYE. I've never before been in the synagogue at night except on Simkhas Torah,* and then it is bright and festive, but now—and then it is bright and festive, but now—how sad it is here, how sad!

FRADE. Girls, a synagogue must be sad. At midnight the dead come to pray, and they leave their sorrow here.

GITTEL. Granny, don't talk about the dead. I'm frightened.

FRADE (not hearing). And every morning, when the Almighty weeps over the destruction of our Temple, his tears fall in the synagogues. That's why the walls in the old synagogues are damp with tears, and they may not be whitewashed. If they are whitened, they grow angry and heave stones.

LEYE. How old this synagogue is, how very old! It doesn't look so from the outside.

הנך:

לא תבין ללבי.

הנך.

אבינה. גם בלבי עזה עוד התשוקה למדרגות הגבוהות.

הנך:

הס"ם הוא הסטרא אחרא, כלומר, הצד השני, צד שמאל, של האלהות, ואם כן, בהכרח גם בו יש ניצוץ של קדושה.

הנך (בחררה).

למעלה מהשגתי היא! ... הנח לי להתבונן בדבר! ... (כובש פניו בכמות ידיו. משפיל ראשו ושוהה במקומו בלי תנועה).

הנך (סתוך התעוררות).

איזהו העו שבתטאים? מהו החטא האורב לאדם תמיד? איזהו החטא, שקשה ביותר להתגבר עליו? — הוי אומר, התשוקה אל האשה — לא כך?

הנך (כשראשו מושפל).

... כך

הנך (בקול רוער מגיל).

וכשמצרפים ומזככים אותו החטא, באופן שלא ישאר בו אלא הניצוץ של הקדושה, כל הטומאה מתמרקת ונהפכת מיד לקדושה עליונה, ל"שיר השירים" ... שומע אתה, ל"שיר השירים" (מסתכל בעינים בוערות, מתחיל שלא מדעת לומר, שיר השירים). "הנך יפה, רעייתי, הנך יפה, עיניך יונם מבעד לצמתך ... שְׁעָרַי כְּעֶדֶר הָעֵזִים שֶׁגִּלְשׁוּ מֵהַר גִּלְעָד, שְׁנֵיךָ כְּעֶדֶר הַקְּצוּבוֹת שֶׁעָלוּ מִן הָרְחֵצָה, שֶׁפָּלַם מִתְּאִימוֹת וּשְׁפִלָּה אֵין בָּהֶם". (בנגנו הוא עוצם עיניו. הרגל נפתחת בלאט ואל בית הכנסת באה בצניעות, במהססת קצת, לאה, וידה אוזות ביד פרידה, אתריוהו. הולכת ניטל. מאיר יוצא לקראתן מן החזר המיוחד.)

מאיר (תמה מאד).

ראו בתו של ר' סנדר? לאה?

לאה (מתבוששת).

זוכר אתה? הבטח הבטחתי להראותני אתהפרוכיות העתיקות. ... (בתהלת רבייה מפסיק חנן את זמרתו, פוקק עיניו לרוחה ומתבונן בלאה. כל השעה שלאחר כך — או שתוא צופה בלאה ציפה מסתורית, או שעומד במקומו ועיניו עצומות).

פרידה (למאיר).

הראם נא, את הילדים, את הפרוכיות, הראם נא. לאה'לי נדרה לבית הכנסת, לזכר נשמת אמה, פרוכת. משי גקי תעשה את הפרוכות, ומרוקמת זהב טהור, מעשי כרובים: תבנית אריות ונשרים, כרקמת הפרוכות בימי קדם. פרש יפרשו את הפרוכות על ארון הקודש, ונשמת אמה הטהורה תשמח בגן-עדן (לאה סמכת סכיבת סתך צניעות, רואה את חנן ומשפילה עיניה, נסוגה אחורנית ושוהה על הוסן במקומה, כשהיא נבוכה, עיניה מושפלות ודעתה מפוררת).

מאיר.

הריני מוכן ומוזמן! תיכף ומיד אני עומד ומוציא לעיניכן את כל מיני הפרוכות, את המהודרות ביותר, את העתיקות ביותר, משופרי דשופרי (נגש אל הארון ומוציא משם פרוכת אחרי פרוכת).

גימל (תופשת ביד לאה).

לאה'לי, אין את יראה לעמוד בבית הכנסת בלילה?

לאה.

מעודי לא הייתי בלילה בבית הכנסת, חוץ מב"שמחת תורה". מה עגום מראה המקום הזה עתה! מה עגום!

פרידה.

בנותי, כך הוא מראה בית הכנסת מעולם. בחצי הלילה יבואו הנה המתים להתפלל והניחו פה מאבלם ומיגונם ...

גימל.

סבתי, אל תסיחי במתים, מפחדת אני.

פרידה (אינה שומעת).

ובשחר, בשעה שהקב"ח בוכה על חרבן בית מקדשו, דמעותיו נושרות לתוך בתי כנסיות, ולפיכך כתליהם של בתי הכנסיות הישנים דולפים ... ולסיד את הכתלים אסור! כשבאים לסידם — הם מתרעמים וזורקים אבנים ...

לאה.

כמה עתיק, כמה ישן-נושן בית הכנסת למראה! מבחוץ אין

הדבר ניכר כל כך.

פרידה.

FRADE. Old, very old, Child. They even say that it was found fully built below the ground. How many times this town has been destroyed, how many times it has been burnt to the ground, but the synagogue remained unharmed. Only once did the roof catch fire. Then there came doves, doves without number, and they began to beat their wings and they put out the fire.

LEYE (not hearing, as though to herself). How sad it feels here and how loving! I don't want to leave. I want to fall against these tear-stained walls, to embrace them and ask why they are so sad and pensive, so silent and so melancholy. I wish . . . I do not really know what I wish, but my heart aches with tenderness and pity.

MEYER (takes some curtains to the bima, spreads one out). This is the oldest. More than two hundred years old. It is hung only for Passover.

GITTEL (delighted). Look, Leyele, isn't it magnificent! What stiff brown velvet! Look at the heavy gold thread in the lions holding the star of David between them! And those trees on either side, with the doves! Nowadays you can't get such velvet or such gold.

LEYE. The curtain is also kind and sad. (Caresses and kisses it.)

GITTEL (catches LEYE's hand and whispers). Look, Leyele, there stands a young man gazing at you. How strangely he looks at you!

LEYE (bending her eyes even more to the ground). He is a student.

KHONNON. He used to take his meals at our house.

GITTEL. He stares at you as though he wished to call you with his eyes. He seems to want to come closer but he doesn't dare to.

LEYE. I wonder why he is so pale and sad. He must have been ill.

GITTEL. He is not sad at all. His eyes are sparkling.

LEYE. His eyes always sparkle. Such eyes! And when he speaks with me he grows breathless. And so do I. After all, it's not proper for a girl to speak to a strange boy.

FRADE (to MEYER). Would you let us kiss the Holy Scrolls? It is not fitting to visit with God and not kiss his holy Torah.

MEYER. Of course! Of course! Come. (He leads the way, followed by GITTEL and FRADE and then LEYE. MEYER takes a Scroll from the Ark and holds it for FRADE to kiss.)

LEYE (passing KHONNON, pauses for a moment and speaks quietly). Good evening, Khonnon. You have come back?

(KHONNON is breathless, does not reply.)

FRADE. Come, Leyele, kiss the Scroll. (LEYE approaches the Ark. MEYER holds the Scroll for her to kiss. She embraces it, presses her lips against it. Kisses it passionately.) Enough, child, enough! Scrolls may not be kissed for long. They are written with black fire upon white fire, you know. (Suddenly, quite alarmed.) My, how late it is, how very late! Come home, girls! Come home quickly! (They leave hastily. MEYER closes the Ark and leaves after them.)

KHONNON (stands a while with eyes closed. Resumes singing the Song of Songs at the very point at which he broke off). "Thy lips are like a thread of scarlet, and thy speech is comely: thy temples are like a piece of pomegranate within thy locks."

HENNAKH (raises his head; looks at KHONNON). Khonnon, what are you singing? (KHONNON stops singing, opens his eyes, looks at HENNAKH.) Your earlocks are wet. Were you at the ritual-bath again?

KHONNON. Yes.

לאה מרפה בלי חמדה מן התורה, פרידה מתוך רגנה יתרה מתאום) מזורנה, בנותי, הבייתה. אויה, כמה התמהמהנו פה! מהרגנה הבייתה. (כמסרת לצאת, מאיר סוגר הארון, מאסף הפרוכיות ומצניען ושכ אל החרר.)

חנן.

שורה בלי נוע על סקומו ועיניו עצומות, מתחיל לנגן חרש חרש פסקי שיר השירים, מסקים שחפסיק). "כחוט השני שפתותיך ומדברך באוה. כפלה הרמון רקתך מבעד לצמתך".

הנך (מרים ראשו ומקשיב).

מה אתה מומר? (חנן משתחק, פוקח עיניו ואינו רואה מה שלפניו, הנך מביט בו). פאותיך רטובות, שוב טבלת . . .

חנן (מיכנית).

הן . . .

אכן עתיק-ימים וישן-נושן הבית. אין זוכר ואין יודע, מתי נבנה. אומרים, שמצאו אותו באדמה בנוי . . . כמה שרפות, כמה דליקות נפלו בעיר, כל הכתים נשרפו והיו לאפר, ובית הכנסת יצא בשלום. האש לא שלטה בו. רק פעם אחת אחזה האש בגגו, ומיד באו חבורות חבורות של יונים, נפנפו ונפנפו בגפיהן וכבו את האש.

לאה (כלא שומעת, הנפשה).

מה עצוב, מה עגום המראה, ומה חביב ללב! . . . קשה עלי הפרידה מבית-כנסת עתיק זה. רוצה אני להצמד אל קירות קדשו, לגפפו, לחבקו ולשאל אותו: מה לך, בית הכנסת, שככה קדרו פניך? למה אתה שומם ועצוב כל כך? מדוע החשית ונאלמת דומיה? . . . רוצה אני — איני יודעת מה אני רוצה, אך לבי, לבי יהמה לו, ונפשי עליו תשתוחח . . .

מאיר

(מביא את הפרוכיות ופורשן אחת אחת על הבימה) הנה העתיקה מכלן, שנותיה מאתים. פורשים אותה על הארון רק לימי הפסח.

גימל (כתפעלת).

כמה יופי! ראי, ראי, לאהילי! שני אילנות מרוקמים זהב עבות על פני קטיפה שחומה, ושתי יונים על האילנות. למטה מהם — שני אריות תופשים מגן-דוד. בימינו אין למצוא לא זהב כזה ולא קטיפה כמותה.

לאה.

כמה רך וענוג מראה הפרוכת וכמה עגום (מהלקת אה הפרוכת ונושקה).

גימל (רואה את חנן תופסת ביד לאה).

לאהילי, הביטי וראי, שם בחזר עומד ומסתכל בך, מה מוזר מבטו.

לאה (מכלי נשוא עין)

מבחורי הישיבה הוא. חנן שמו . . . אכל בביתנו ארוחות ימים. אחרי-כן נעלם ולא נראה ימים רבים.

גימל.

מה לזהטות עיניו בהביטו בך . . .

לאה.

ככה משפטו כל הימים . . . עינים לזהטות לו. ובדברו אלי — תקצר נשמתו. וגם נשימתי תקצר . . . הרי לא נאה, שבחזר ובתולה זרים זה לזה יבואו בדברים.

גימל.

מסתכל הוא בך, וכאלו קורא הוא לך בעיניו. אין זאת כי אם מתאוה הוא לגשת ומתביש.

לאה.

הייתי רוצה לדעת, מה לו, שככה חררו פניו? החולה הוא?

פרידה (למאיר).

מאיריקי, הלא תתן לנו לנשק את התורה. הבוא נבוא אל בית אלהים ונצא בלא נשיקת תורתו הקדושה?

מאיר.

אדרבה! (ננש לארון קודש. גימל מושכת את פרידה, אתריהן — לאה, מאיר פותח את הארון, מוציא ספר תורה ונותן לתן לנשיקה).

לאה.

(בעברה על חנן, מתעכבת, נושאת אליו עיניה ומשפילן מיד. בקול רוער ותרישו). שלום לך, חנן . . . שוב אתה פה . . .

חנן (ככבודת).

הן . . . (מנענע בראשו).

פרידה.

לאהילי, באי שקי את התורה הקדושה. (לאה הוכתת את התורה ברעה ומערת עליה נשיקות מתוך דבקות עצומה, פרידה מתוך תכה). צדקנית! . . . (בראנה). רב לך, רב, בתי. את התורה אין לנשק יותר מדי. של אש היא, אש שחורה כתובה על גבי אש לבנה . . .

HENNAKH. When you perform your ablutions, do you recite incantations? Do you follow the ritual prescribed by the *Book of Razial*?

KHONNON. Yes.

HENNAKH. And you are not afraid?

KHONNON. No.

HENNAKH. And you fast from Sabbath to Sabbath? Don't you find it hard?

KHONNON. It is harder for me to eat on the Sabbath than it is to fast all week. I have lost all desire for food. (Pause.)

HENNAKH (intimately). Why do you do all this? What are you trying to do?

KHONNON (as if to himself). I want . . . I want to reach a clear and sparkling diamond, to dissolve it in tears and absorb it into my soul. I want to reach the rays of the third holy place, of the third divine emanation, the sphere of beauty. I want. . . (Suddenly very distraught.) Yes! I must get two barrels of gold coins for him who can count only coins.

HENNAKH (astounded). Is that it? Look out, Khonnon. Take care. You stand on a slippery road. You will not attain all this by holy means.

KHONNON (looks at him defiantly). And if not by holy means, what then? If not by holy means?

HENNAKH (terrified). I am afraid to talk to you. I am afraid to stand near you.

(He hurries out. KHONNON remains motionless with a defiant expression on his face. MEYER enters from the street, the FIRST BATLON from the prayer room.)

FIRST BATLON. Eighteen** Psalms are quite enough. Should we recite them all for a gildin? But you can't talk to them. Once they get started, they keep going. (ASHER runs in breathlessly.)

ASHER. Just met Borukh the tailor. He returned from Klimovka, where Sender met with the prospective in-laws, and he says they did not agree. Sender insisted on ten years' board for the couple, and they refused to go above five. So they broke up.

MEYER. That's the fourth time!

THIRD BATLON. Heartbreaking, isn't it?

MESSANGER (to the THIRD BATLON, smiling). You said yourself that marriages are arranged by destiny.

KHONNON (straightening up and crying ecstatically). I have won again! (Falls back limp upon the bench and remains seated with an expression of joy upon his face.)

MESSANGER (picks up his sack and removes a lantern from it). Time to start on my way.

MEYER. What's your hurry?

MESSANGER. I'm just a messenger. Noblemen employ me to carry important messages, rare valuables. So I must hurry. My time is not my own.

MEYER. Why don't you wait at least until daybreak?

MESSANGER. The dawn is far and my road is long. I'll leave about midnight.

MEYER. It's pitch dark out.

MESSANGER. With my lantern I won't get lost.

הבטלנים (זה אל זה).

מזל טוב, מזל טוב! יהי רצון שישלח הקב"ה לחולנית רפואה שלמה (תוקעים כף זה לזה).

המשולח (כשהוא לוקח בידו את תרמילו ומוציא מתוכו פנס).

עת לי לצאת לדרך.

מאיר.

מה החפזון?

המשולח:

הלא משולח אני. בידי ישלחו הפריצים זה לזה ידיעות שונות וגם חפצים יקרים, ועלי להיות זריז בשליחותי.

מאיר.

אנה תצא בלילה? חשך ואפלה. תשגה בדרך.

המשולח.

פנסי בידי והוא ינחני למישרים.

מאיר.

הלא טוב לך לחכות עד הבוקר . . .

הנך.

ובשעת טבילה — כונות ויחודים עמי ספר "רויאל"?

חנן.

הן . . .

הנך?

ואינך מתירא?

חנן.

לא

הנך.

ואתה מתענה "הפסקות" משבת לשבת? ולא קשה לך הדבר?

חנן.

קשה עלי האכילה בשבת מן התעניות בימות החול. תאות האכילה בטלה אצלי לגמרי. (הפסקה).

הנך.

וכל זה למה? מה אתה רוצה להשיג?

חנן.

(אחרי הפסקה קלה כמשיב לעצמו). רוצה אני להשיג אבן-חן, לרככה כדונג, להתיכה בדמעה זכה ולספגה בגשמתי . . . רוצה אני להמשיך עלי שפע זוהר מן ההיכל השלישי של הספירה השלישית, ספירת תפארת (נאלם מהתרגשות, מתעורר מתאים מתוך רגא. כן, ועוד אחרת: (בלחש כמנלה סוד). עלי עוד להשיג שחי כדים מלאות דינרים . . . בשביל איש אחד שאין לנצחו אלא בדינרים, בדינרי זהב . . .

הנך (תמה).

הכזה אתה חפץ? — (מניד ראשו). השמר לך חנן, בכחות הקדושה לא תשיג חפצך . . .

חנן.

ואם לא בכחות הקדושה?

הנך. (נבהל).

ירא אני לשבת אתך יחדיו. (עומד והולך לו, מן המר יוצאים מאיר ובטלן א').

בטלן א:

כלינו ח"י מזמורים—ודי! הנגמור את כל התהלים בשכר זהוב אחד? אתמהה!

מאיר.

פשיטא! אבל מה אעשה, ועליהם חביבה קריאת תהלים לשמה . . . (נכנס אשר).

אשר (בחום).

ברוך החייט נודמן לי ברחוב. מקלימובקא הוא בא, מקום שנסע לשם סנדר לראות חתן לבתו, וספר, שהענין בטל בגלל מזונות . . . סנדר דרש, שיפסוק המחותן עשר שנים מזונות לבני הזוג, וזה לא הסכים אלא לחמש. ומשום כך בטל כל הענין.

מאיר (כמרירות).

זאת הפעם הרביעית.

בטלן ג.

לבי לבי לו —

המשולח. (אל בטלן ג. כחיוך).

מילא, נתבטל. מה בכך? מסתמא כך גרם המזל. וכי לא אתה הוא שאמרת כך?

חנן (טורקף בעליצות).

שוב נצחתי אני! (צונח בלי כח על הספסל. שוהה בלי תנועה במקומו, ופניו מביעים שמחת נצחון. מן החרד יוצאים בטלן ב. בהור הישיבה).

(SECOND and THIRD BATLONIM and the students emerge from the prayer room.)

SECOND BATLON. Mazel tov. May the One Above send the sick woman her health again.

ALL. So be it, amen!

FIRST BATLON. Now we should buy some brandy and cake for the gildin.

MEYER. I have already. (Takes a bottle and some cakes out of the bosom of his coat.) Let's step into the vestibule and have a drink there.

(The door opens wide and SENDER enters, his coat unbuttoned, his hat perched on the back of his head. He is happy. Three or four men follow him in.)

MEYER AND BATLONIM. Ah! Reb Sender! Welcome!

SENDER. Happened to be riding by the synagogue, so I thought I'd drop in and see what our people are doing. (Notices MEYER holding the bottle.) Thought they would be deep in study or discussing some weighty problems. Turns out they're getting ready to have a drink! Ha, ha! Real Mirapolye Hassidim!

FIRST BATLON. You'll have a drop with us, Reb Sender.

SENDER. Fool! I'll provide the bottle myself, and a good bottle, too. Wish me mazel tov! Happy be the hour, my daughter is betrothed!

(KHONNON springs up; he is shattered.)

ALL. Mazel tov! Mazel tov!

MEYER. And we were just told you couldn't reach an agreement and the whole business was called off.

THIRD BATLON. We were so sorry to hear it.

SENDER. It very nearly did fall through, but at the last moment the groom's father gave in and we signed the agreement.

KHONNON. Betrothed? Betrothed? How is it possible? How could that be? (In despair.) So they were useless! All the fasts, all the ablutions, all that harrowing of flesh, all those spells—were wasted! What now? By what road? By what powers? (Clutches at his breast, straightens up with an ecstatic expression on his face.) Ah-ah-ah! I see revealed the secret of the great doubly-spoken Name! I . . . see it! I . . . I . . . I have . . . won! (Falls to the ground.)

MESSENGER (opens the lantern). The candle has burnt out. A new one must be lit.

(Ominous pause.)

SENDER. Meyer, why is it so dark here? Light some candles.

(MEYER does so.)

MESSENGER (approaches SENDER softly). Did you come to terms with the groom's father?

SENDER (looks at him surprised, a little frightened). Yes.

MESSENGER. It happens that parents promise and then go back on their word. Sometimes it is even brought before a rabbinical court. One should be very careful.

SENDER (frightened, to MEYER). Who is this man? I don't know him.

MEYER. He is a stranger, a messenger.

SENDER. What does he want of me?

MEYER. I don't know.

סנדר (מודיע בתמהון וחרד).

... כך

המשולח.

יש שהמחותנים מבייחמים ואינם מקיימים... ובאים לידי תגרה... ופעמים — לידי דין תורה... מאד מאד יש להזהר...

סנדר (נבעת, בהשאי למאיר).

מי הוא יהודי זה? אני רואהו בפעם הראשונה...

מאיר.

לא מבני מקומנו. עובר אורח. משולח.

סנדר:

מה הוא מבקש מעמי?

מאיר:

איני יודע.

סנדר (נרנע).

עד שיכינו בביתי את ה"כבוד", נשב אל השלחן כאן ונשווה מעט (כלם יושבים אל השלחן). אולי יספר אחד מכם בגדולתו של אדמו"ר ר' עזריאליקה, שיחיה לאורך ימים, אולי יש שידע

המשולח.

הבוקר רחוק עודנו והדרך ארוכה. כחצות הלילה אצא לדרך. (מתיר תרמילו).

במלך א.

עתה יש לטעום טעימה כל שהיא. מאיר, למה חתמהמה?

ומאיר.

כבר הכל מוכן. גם י"ש וגם ריקים. (מוציא צלוחית מחיקו ומראה). בואו ונצא לפרוודור... (הדלת נפתחת, ואל הבית נכנסים בהרחבה סנדר וכנופיה של יהודים).

סנדר.

(שוהה כפתח. מביט סביבו בעליצות, בקול רם, דרך תקיפות). עבור עברתי לפני בית הכנסת ואמרת: אבואה נא ואראה, מה אנשי שלומנו עושים? סבור הייתי: יושבים ועוסקים בתורה, והנה לבסוף — הרי הם מכינים עצמם לשתות "תיקון"! אכן חסידים טרסקוביים אתם. חה-חה-חה!

כלם (נרתמים לקראתו. כשמתה רבת).

ברוך הבא! ר' סנדר! אורח בזמנו!

במלך ב.

אתנו תשתה "תיקון".

סנדר.

פרא אדם! אני בעצמי אתן "תיקון". ברכוני ב"מזל טוב". "תנאים" כתבתי לבתי היחידה, בשעה טובה ומוצלחת (תנן טורעוע ומבט עליו כעינים פקוחות לרוחה).

כלם.

מזל טוב! מזל טוב!

(סנדר, רואה הצלוחית ביד מאיר).

מה זה לפני? י"ש? אשר! מהרה רוצה אל ביתי וצן בשמי להכין "כיבוד". אמר, כי עוד מעט ונבוא כלנו הביתה! רוצן, אל תעמוד! קל כצבני!

במלך א (למאיר):

ואת הצלוחית טמון. יבוא יומה! (מאיר מומן).

מאיר (לסנדר).

ולנו הוגד זה היום, כי לא באת עם המחותרים לידי גמר, ואתה שב ריקם.

במלך ב.

וכמה נצטערנו על כך!

סנדר.

הענין, באמת, כמעט שנתבטל משום מזונות. ואולם ברגע האחרון הסכים המחותר, וה"תנאים" נכתבו!

חנן (מודקף, תיר פנים. כנשימה קצרה).

תנאים... תנאים... היכי תמצא? אם כן כל היגיעה לבטלה! והצרופים... והסגופים... והטבילות עם הכוננות? הכל לבטלה, הכל... ועתה מה? (מודיע). לא הי? לא מה יצא הדבר!... (לפתע פתאום, כאלו זרתה מחשבה גדולה עליו, בשבחה). עתה ידעתי סוד השם הקדמון! (בלוי נשימה משמחה עצומה). אני נצחתי!!! אני!!! (נופל ארצה).

המשולח

(מוציא פנס מתרמילו, בינו לבין עצמו) הנר כבה. יש להדליק נר אחר. (המסקה מאוימת).

סנדר (מתמונן לצדדים):

(מה החשכה פה? מאירקה, העלה גרות. (מאיר מדליק).

המשולח (כחשאי לסנדר).

אמרת, שברגע האחרון הסכים המחותר?

לספר בשמו דבר-מופת או משל ושיחה נאה. שיחה קלה שלו
(קרה מפנינים).

המשולח.

אספר לכם (בשמו) משל אחד : פעם בא לפניו "גביר" עצום.
נתן בו ר' עזריאל עיניו הבהירות והכיר בו מיד, שקמצן הוא.
תפסו בידו והוליכו לחלון ואמר: "הביטה ואמור, מה אתה רואה?"
"בני אדם!" — עונה הגביר ותמה מאד לשאלת הרב — רואה
אני בני אדם". לקחו הרב והעמידו לפני המראה: "ועתה מה
אתה רואה?" — "עתה — ענה הגביר והסתכל במראה — איני
רואה אלא את עצמי". הוא הדבר — אמר הרב — כאן זכוכית
וכאן זכוכית, אלא שהזכוכית של המראה מחופה כסף קצת,
והמשמש בה שוב אינו רואה בני אדם, אלא את עצמו.

סנדר (אין דעתו נוחה).

קוצים אתה מטיל בעיני, ר' יהודי, ? שמא סבור אתה
(לרמו עלי ?

המשולח.

חלילה וחס!

במלך ב.

מהראוי לנגן זמר.

סנדר.

אדרבה, אדרבה.

במלך ג.

רְבוּנוּ שֵׁשׁ עוֹלָם, רְבוּנוּ שֵׁשׁ עוֹלָם,
הִבָּהּ, בְּחִלְלֵי לַיְלָה אֲנִינָהּ.
הִבָּהּ, בְּחִלְלֵי לַיְלָה אֲנִינָהּ.
אֵיךְ אֲמַצְאֶךָ וְאֵיךְ לֹא אֲמַצְאֶךָ?
אִם בְּאֶשֶׁר אֲלַכָּה, שֶׁם עָמִי אֲתָה,
וּבְאֶשֶׁר אֲפַנָּה, לְנִגְדֵי אֲתָה,
וְאִין דְּבַר אִם לֹא אֲתָה,
אֲתָה הַכֹּל וְהַכֹּל אֲתָה,
אֲתָה, רַק אֲתָה, אֵךְ אֲתָה,
אֲתָה, אֲתָה, אֲתָה.

כֹּל הַטּוֹב הֲלֹא מִיְדֶךָ אֲתָה.
וְגַם הַרְעֵ-מִיְדֶךָ אֲתָה,
וְאִם אֲתָה לִי מַה אֶרְאֶה רָע?
אֲתָה הַכֹּל וְהַכֹּל אֲתָה.
אֲתָה, רַק אֲתָה, אֵךְ אֲתָה,
אֲתָה, אֲתָה, אֲתָה, אֲתָה.

מִזְרַח-אֲתָה, מִמְּעַרְב-אֲתָה,
צָפוֹן-אֲתָה, דָּרוֹם-אֲתָה.
מִשְׁעָלָה-אֲתָה, מִמַּטָּה-אֲתָה,
אֲתָה, רַק אֲתָה, אֵךְ אֲתָה,
אֲתָה, אֲתָה, אֲתָה, אֲתָה.

סנדר.

פלאי-פלאים, כפתור ופרח! עתה נקום לרקוד! לא כן?
סנדר משיא בתו היחידה ונפטר בלי ריקוד? לא יעשה כן בין
חסידי טרטקוב? (סנדר והזקנים עוסדים במעגל איש ירו על כתף רעהו,
ראשיהם מטים הצדה, עיניהם נשואות וסובבים לאט לאט, מוזרים בתוך כך
נגון חשאי ועצוב. סנדר נתק סן המעגל.) ועתה ריקוד של שמחה!
בחורים! (מקצת בחורים נגשים.)

SENDER (calming himself). Asher, run over to my house and
say that I want them to prepare some liquor, preserves, and a
bite. Hurry, now. Be quick about it. (ASHER runs out.) While
they are getting things ready, we may as well stay here and
chat. Has anyone heard of any new saying of our Rebbe's? Some
parable? Some new wonder? His every gesture is more precious
than pearls.

FIRST BATLON. Save the bottle. We can use it tomorrow.

(MEYER puts it away.)

MESSSENGER. I'll tell you a parable of his. Once there came to
the Rebbe a Hassid, very rich but stingy. The Rebbe took him
by the hand, led him over to the window and said, "Look." The
rich man looked out into the street. "What do you see?" asked
the Rebbe. "I see people," replied the man. Again the Rebbe
took him by the hand, led him to the mirror, and said, "Look.
What do you see now?" "Now I see myself," he replied. "You
see," said the Rebbe, "the window is glass and the mirror is
glass. But the glass of the mirror is lightly silvered. And with
the addition of silver one no longer sees others. He sees only
himself."

THIRD BATLON. Oh, oh, oh! Sweeter than honey.

FIRST BATLON. Holy words!

SENDER (to the MESSENGER). What? Are you trying to need-
le me?

MESSENGER. Heaven forbid!

SECOND BATLON. Why don't we sing something? (To the
THIRD BATLON.) Sing the Rebbe's tune.

(THIRD BATLON begins to sing a quiet, mystic Hassidic
melody. All join in.)

SENDER (jumps up). And now a dance. What, is Sender go-
ing to marry off his only daughter without a dance? What kind
of Miropolye Hassidim would we be? (SENDER, the three BAT-
LONIM, and MEYER form a circle, hands on one another's shoul-
ders, eyes ecstatic. They sing a monotonous mystic tune and
circle slowly round the same spot. SENDER breaks out of the
circle, happy.) And now a merry dance. Everybody here!

SECOND BATLON. Hey, there, lads, over here! (Some of the
young men come over.) Hennakhl Khonnon! Where are you?
Join us in a merry dancel

SENDER. Ah-ahl Khonnon! My Khonke is here, is he? Where
is he? Bring him right over to me!

MEYER (sees KHONNON on the floor). He is asleep on the
floor, of all places.

SENDER. Wake him up! Wake him up!

MEYER (shakes him. Frightened). He won't wake up!

(All approach, bend over, try to wake him.)

FIRST BATLON (with a frightened outcry). He's dead!

THIRD BATLON. A book fell out of his hand. It's *The Angel
Raziell!*

(All are staggered.)

MESSENGER. The harm has been done.

במלך ב.

והיכן יתר הבחורים? איה הנך? וחנן איהו?

סנדר (מתוך קצת דאגה).

א-א! הגם חנן פה? איהו? היכן חנן? הביאווה הלום!

מאיר (רואה את חנן שוכב על הארץ).

הנה זה ישן על הארץ.

סנדר.

העירו אותו (את הריקא)! עוררוהו!

מאיר (פעורר — בחזרה).

איננו מתעורר! (הכל נגשים אל השוכב ומנערים אותו).

במלך א.

הוא מת!

במלך ב. (מנביה ספר מעל הארץ, רוער).

ספר רזיאל המלאך נפל מתוך ידו!

המשולח.

הציץ—ומת...

המסך.

ACT II

(A square in Brinnits. Left—the old wooden synagogue, antique architecture. In front of the synagogue and a little to one side, a mound of earth with an old gravestone bearing the inscription: "Here lie bride and groom, holy and pure, martyred for their faith in the year 5408 [1648]. Peace unto them." Beyond the synagogue, a lane and several small houses that merge into the backdrop. Right—SENDER's house, a large frame house with a porch. Beyond the house, a wide gate leading into the yard, and further back, a lane, a row of small shops that merge into the backdrop. On the backdrop, right, beyond the shops, an inn, a nobleman's mansion and large garden. A broad road leading down to the river. Beyond the river, high on the bank, a cemetery, tombstones visible. To the left, a bridge over the river, a mill. Before that, a bath-house and the town poorhouse. In the distance, a dense forest.)

The gate of SENDER's house is wide open. Long tables are set up in the yard and extend out into the square. The tables are laden with food, and seated around them, eating hungrily, are the poor—beggars, cripples, old and young. Waiters carry large platters of food and baskets of bread from the house to the tables.

Women are seated in front of the shops and houses. They knit socks while keeping their eyes glued to SENDER's house. Men of all ages leave the synagogue carrying their prayer shawls and phylacteries. Some go into the shops. Others stand about in groups. From SENDER's yard come the sounds of music, dancing, loud conversation.

It is evening. In the middle of the street, in front of the synagogue, stands the WEDDING GUEST, an elderly man in a satin kaftan, his hands tucked into the belt. Near him, the SECOND BATLON.)

GUEST (examining the synagogue). A majestic synagogue you have here. Handsome, large, the Spirit of God is upon it. Very old, I should say.

SECOND BATLON. Very old. The old men say that even their grandfathers could not remember when it was built.

GUEST (sees the gravestone). And what is this? (Approaches and reads.) "Here lie bride and groom, holy and pure, martyred for their faith in the year 5408." A bride and groom who died as martyrs?

SECOND BATLON. When that murderer Khmelnicki—may his name be blotted out—attacked our town with his Cossacks and slaughtered half the Jews, he also murdered a bride and groom as they were being led to the wedding canopy. They were buried here, on the very spot where they fell, both in a single grave, and ever since it has been called "the holy grave." (Whispering, as if telling a secret.) At every marriage ceremony he performs, our rabbi hears sighs from the grave. And it has long been the custom here to dance around the grave after a wedding and cheer the buried bride and groom.

GUEST. A noble custom!

(MEYER, emerging from SENDER's yard, approaches.)

MEYER (excitedly). What a meal for the poor! In all my born days I've never seen a feast like this one.

GUEST. No wonder. Sender is marrying off his only daughter.

מאיר

ואולי גם אליהו הנביא... בידוע, שעשוי הוא להתגלות בדמות עני.

האורה

לא בבני אדם עניים בלבד יש להזהר. גם אדם סתם יש שאין אתה עומד על טיבו. אין לדעת מה היתה המדרגה שלו בגלגולים הקודמים, ולשם מה חזר ובא לעולם הזה... (כן הסבו השמאלי יוצא המשולח ותרמילו על כתפו. נגש).

מאיר (מושיט לו כפו):

שלום עליכם! שוב בא כבודו למחננו?

המשולח:

שוב שולחתי לכאן.

מאיר:

ליום טוב באת, לחתונה של גביר...?

המשולח:

שמעה הולך בכל הגליל.

רחבה של עיר. משמאל בית כנסת עתיק של עץ, נג על נג. לפניו, מן הצד—הלולית עפר ומצבה ישנה שכתוב עליה: "בזקדושים וטהורים חתן וכלה שנהרגו על קידוש השם. שנת ת"ח לפ"ק. תנצב"ה. אחרי בית הכנסת — מכוי, ואחריו [בתים קפנים אחרים, שמצטרפים אל הדיקורציה. מימין—ביתו של סנדר—בית גדול של עץ, בעל קומה אחת ובעל אכסדרה. שער רחב של החצר, ואחריו מכוי ושורת חנויות ותריסין שמצטרפים גם הם לדיקורציה. בדיקורציה מימין, אחרי החנויות, פונדק, נן, ארמון המריץ, דרך רחבה יורדת לנהר. מעבר לנהר, על פני שפתו הגבוהה בית-עולם ורוע מצבות. על פני הנהר משמאל מכוי גשר, ומסוף לו—טחנה. קרוב אל המצינה — בית מרחץ, והקדש". בירכתי הכמה — יער כבד.

שערי הצרו של סנדר פתוחים לרוחה. בתוך החצר עומדים שלחנות ארוכים, שנמשכים ויוצאים החוצה לרחבה. השלחנות ערוכים, ומסביב להם על גבי ספסלים, מסוכים עניים ואביונים, בעלי מומים, זקנים וזקנות וילדים, וכלם אוכלים לתאבון. משרתים יוצאים מן הבית ובודיהם אלפסים מלאים מיני מאכל ומסים מלאים סת ומנישים לשלחן.

לפני החנויות והתריסין יושבות נשים, סורגות פוזמקאות ואינן גורעות עיניהן מבית סנדר. בעלי בתים וכחורים, עם תיקי מלית ותפלין בידיהם, יוצאים מבית הכנסת, באים עד לפני הכתים והחנויות, עומדים ומביטים. מבית סנדר עולה קול כלי זמר וסחלולות. נשמעת משם האולה ממושטשת. התעוררות ותנועה מסביב. השעה שעת צהרים. ברחבה של עיר כנגד בית הכנסת עומד אורחו של הגביר, יהודי בא-בימים כלבוש אטלס ואצלו במלך ב.

האורח (נותן ידיו באכנסו, מתבונן בבית-הכנסת).

בית-כנסת מהודר לכם, בנין גדול, נאה — השכינה שורה עליו. ישן, בודאי.

במלך ב.

ישן-נושן. זקנים אומרים, שאבות אבותיהם לא ראו בבנינו.

האורח (רויח את המצבה).

וזה מה היא? (נגש וקורא) "פה נקברו הקדושים והטהורים חתן וכלה, שנהרגו על קידוש השם שנת ת"ח. (אל הכתלים) של גורת ת"ח, בודאי.

במלך ב:

בשעה שנפל הרשע חמיל, ימח שמו, על העירה ושחט בה כמה וכמה נפשות של יהודים, הרג בתוכם חתן וכלה בשעת חופתם. ובמקום שנהרגו, אצל בית הכנסת גופו, שם היתה קבורתם. ושניהם בקבר אחד, כדין הקדושים. הכל קוראים לו: "הקבר הקדוש". (בלחש, כמגלה תעלומה) ועד היום הזה, בכל פעם שהרב מסדר קדושין אצל בית הכנסת, נשמע כעין קול אנתה יוצא מתוך הקבר הקדוש. ומנהג בידנו, שבאים אזורי החופה ומרקדים מסביב לקבר, כדי לשמח את החתן והכלה הטמונים שם.

האורח:

מנהג משובח. (מן החצר יוצא מאיר, נגש אל המשוחתים).

מאיר (בתום):

אכן סעודת עניים היא! מעודי ועד היום לא ראו עיני סעודת עניים כמות!

האורח:

ואין פלא. סנדר משיא את בתו היחידה.

מאיר (בהתרגשות):

נחמ דג לכל אחד, צלי בשר מנה יפה, פרפראות ומיני תרבימא לקינות סעודה! ויי"ש לפני הסעודה — כרצון איש ואיש, ורובשנית — חתיכה הראויה להתכבד לכל אחד! הלא עולה זה לכמה מיליון. לא יאומן כי יסופר!

במלך ב.

סנדר — עיניו בראשו. המקיל בכבוד אורח קרוא — אין בכך כלום. אם יתרעם — יתרעם. אבל המזלול בעניים — אל יהי חלקי עמו! עני שבא לפניך—כלום יודע אתה מה טיבו? אפשר עני הוא. ואפשר בריה אחרת בדמות עני. מי נביא וידע? אולי "בסתר" הוא, אחד מליו...?

MEYER (with enthusiasm). Fish for everyone, then roast fowl, and dessert to top it off! And before the feast, there was honey cake and brandy. It must have cost a fortune. More than you could imagine.

SECOND BATLON. Sender knows what he's doing. If one of the invited guests feels slighted, there's no great harm done. Let him complain all he wants to. But if the poor are not well treated, there's really great danger. You can never tell who is under those pauper's clothes. Maybe just a beggar and maybe someone quite different. A holy man, perhaps, or one of the Thirty-six Just Men.

MEYER. Why not the Prophet Elijah himself? He always appears in beggar's guise.

GUEST. It's not only the poor that must be treated carefully. You can never tell about anyone who he is, or who he was in a previous incarnation, or why he was sent into the world.

(THE MESSENGER, his sack on his shoulders, emerges from the lane left.)

MEYER. Sholem aleichem. You have come to us again?

MESSENGER. I have been sent here again.

MEYER. You've come in good season, in time for a rich wedding.

MESSENGER. The wedding is the talk of the entire region.

MEYER. Did you happen to meet up with the groom's party on the way? They're late.

MESSENGER. The bridegroom will arrive in good time.

(Goes toward the synagogue. The GUEST, SECOND BATLON, and MEYER go into the yard. LEYE, in her wedding gown, appears behind the tables. She dances with one after another of the poor women. Others crowd around her. Those who have had their turn at dancing with her go out into the square and stand about in groups talking.)

WOMAN WITH A CHILD (contentedly). I danced with the bride.

LAME WOMAN. So did I. I took her around and danced. Hee, hee!

HUNCHBACK. Why does the bride dance only with women? I'd like to put my arms around her and dance with her too, he, he, he!

(Laughter among the poor. FRADE, GITTEL, and BASSIA come out onto the porch.)

FRADE (uneasy). O dear! Leyele is still dancing with the poor. She'll get dizzy. Girls, bring her here. (Sits down on a bench. GITTEL and BASSIA go to LEYE.)

GITTEL. You've danced enough, Leyele. Come.

BASSIA. You'll get dizzy. (She and GITTEL take LEYE under the arms and start to lead her off.)

POOR WOMEN (surround LEYELE, pleading and whining). She hasn't danced with me yet. Am I not as good as the next? I've been waiting for an hour to dance with her.

It's my turn. I'm supposed to dance with her after Elkal. She turned a dozen times with lame Yakhna and not even once with me. I have no luck at anything!

(MEYER comes out of the yard and climbs up on a bench.)

MEYER (in the loud voice and chanting tones of a wedding bard).

Sender the Wealthy invites all the poor
And bids them come to his granary door!
Hurry, you poor folk, with open palms;
For each, ten groshen of Reb Sender's alms.

THE POOR (run into the yard, pushing and shouting). Ten groshen! Ten groshen!

(The square empties. Only LEYE, GITTEL, BASSIA and a half-blind OLD WOMAN remain.)

OLD WOMAN (catches hold of LEYE). I don't need the alms!

Just dance with me. Just one turn with me! It's forty years since I last danced. Oh, how I danced as a girl! How I danced! (LEYE puts her arms around the old woman, dances with her. The old woman does not let go, begging.) More! More! (They turn, the old woman gasping for breath, shouting hysterically.) More! More!

(GITTEL pulls the old woman into the yard, returns, and she and BASSIA lead LEYE to the porch, seat her on a bench. The waiters and servants remove the tables, lock the gate.)

מאיר :

אולי פנע כבודו את המחוננים והחתן בדרך. הם אחרו לבוא.

המשולח.

החתן בוא יבוא בזמנו. (הולך לכית הכנסת, מאיר ובטלן ב. הולכים לחצר. מאחורי השלחנות נראית לאה בבגדי התונה, סובכת במחול, כל פעם עם זקנה אחרת מן העניות. שאר העניות נמשכות אליה, אלה שנפטרו מן המחיל יוצאות לרחבה ומתלקטות חבורות חבורות.)

אשה ותינוק בחיקה (מתוך הנאה).

אני רקדתי עם הכלה.

זקנה הגרת,

וגם אני! לפפתיה וסובבתי עמה. חי-חי!

נבן.

למה מרקדת הכלה עם הנשים דוקא! גם אני הייתי מתאווה ללפפה ולהסתובב עמה. חי-חי!

העניים.

חי-חי-חי! (יוצאות לאכסדרה פרידה, גיטל, בתיה.)

פרידה.

אריה לי. לאהלי עודנה מרקדת עם העניים. הלא התעלף! בנותי! הביאוה סהרה הנה. (יושבת על הספסל באכסדרה. גיטל וכתיה נשנות אל הכלה.)

גיטל.

רב לך, לאהלי, לרקד, בואי.

בתיה.

הלא תתעלפי. (היא וגיטל תופפות את לאה בידיה ואומרות למשכה משם.)

העניות.

(סובכות את לאה וצועקות כהחוננים ובקול כובים).

— עמי לא רקדה עדיין. במה גרועה אני מאחרות?

— שעה שלמה אני מחכה לה!

— הניחו לי. אחרי אלקה הגיע תורי שלי!

— עם יחנה החגרת הסתובבה כעשר פעמים, ואני לא זכיתי אפילו פעם אחת. אוי, מזלי הרע! (מאיר יוצא ועומד ער מסמל.)

מאיר (בקול רם וכדרך זא).

כה אָמַר ר' סַנְדֵּר, סַנְדֵּר הַגָּבִיר :

יִאָסְפוּ פְּחָצֵר כָּל עֲנֵי הָעִיר!

נִיבְּפֵל כָּל אֶחָד נְדָבָה בְּסַבֵּר פָּנִים :

יִוֹד פְּרוֹשׁוֹת בְּמִזְוֵמָנִים, יִוֹד פְּרוֹשׁוֹת בְּמִזְוֵמָנִים!

העניים.

(רצים דחופים ומכוהלים לחצר. פנימה, הורמים זה את זה וצועקים בקול מהתרנשות.)

יִוֹד פְּרוֹשׁוֹת! יִוֹד פְּרוֹשׁוֹת! (ברחבה מבחוץ נשארות רק לאה

וגיטל, בתיה והזקנה הסמויה קצת):

הזקנה הסמויה קצת (כתמשה את לאה) :

אי אפשי בנדבה! לו אך תרקדי עמי כל שהוא! רק הקפה אחת! זה לי ארבעים שנה שלא רקדתי! הה, מה היטבתי לרקד בימי נעורי! (לאה מדספת אותה ומרקדת. הזקנה לא תרפה ממנה)

מבקשת) עוד! עוד! (סובכות: הזקנה — נשיסתה קצרה — צועקת מתוך שריוף) עוד! עוד! (גיטל מושכתה משם בעל כרחו ומוליכתה אל החצר. הזקנה מיד, וביחד עם בתיה מביאה את לאה אל הספסל: המשרתים מסלקים השלחנות, סוגרים השער.)

FRADE. You're as white as a sheet, Leyele. You didn't tire yourself, did you?

LEYE (*eyes shut tight, head thrown back, speaks as though in a dream*). They took me in their arms; they surrounded me, pressed themselves upon me, reached for me with their cold dry fingers. My head swam; I grew faint. Then someone lifted me high into the air and carried me far, far away.

BASSIA (*frightened*). Leyele, look how they've creased and stained your dress! What will you do now?

LEYE (*as before*). If you leave the bride alone before the wedding, demons come and carry her off.

FRADE (*frightened*). What kind of talk is this, Leyele? You mustn't mention those dark spirits by name. They lie hidden and waiting in every nook and cranny. They hear everything; they see everything; and they wait for someone to utter their forbidden name. Then they leap out and hurl themselves upon him. (*Spits three times*.)

LEYE (*opens her eyes*). They are not evil. . . .

FRADE. You must not believe them. If you believe one of that kind, he becomes uncontrollable and may do you some mischief.

LEYE (*with great assurance*). Granny, we are surrounded not by evil spirits but by the souls of people who died before their time. It is they that watch and listen to everything we do and say.

FRADE. God help you, child! What are you saying? Souls? What souls? The untarnished souls of the pure fly up to heaven and repose in the brightness of Paradise.

LEYE. No, granny, they are among us. (*In another tone*.) Granny, a person is born to a very long life. And if he dies before his time, what happens to his un-lived life? To his joy and his sorrow? To the thoughts he was not given time to think, to the deeds he was not given time to do? What happens to the children he was not given time to have? Where does all that go to? Where? (*Thoughtfully*.) There lived a young man

who had a lofty soul and a deep mind. A long life lay before him. And suddenly, in an instant, his life was cut off, and strangers came to bury him in strange earth. (*In despair*.) What happened to the rest of his life? To his words that were silenced, to his prayers that were cut off? Granny, when a candle blows out, it can be lit again and it burns to the end. How, then, can the unconsumed candle of a life be put out forever? How can that be?

FRADE (*shakes her head*). You must not think about such things, my child! The Lord knows what he is doing. And we are blind. We know nothing.

(*THE MESSENGER approaches unnoticed and remains standing close behind them.*)

LEYE (*not hearing* FRADE. *With conviction*). No, granny. No human life goes to waste. If someone dies before his time, his soul returns to the world to live out the span of his years, to finish the undone deeds, to feel the unfelt joys and sorrows.

לאה (כלא שומעת. כדרך וראי).

לא. חיי האדם לא יאבדו גם הם. אדם שמת קודם זמנו — בשמתו חוזרת לעולם הזה וערומה בלי דמות הגוף תשלים חקו ותמלא צבאו. גומרת היא את מעשיו, שמחה תחתיו את שמחותיו ומקבלת את יסוריו... (הפסקה) סבתי! אמר אמרת, כי בחצי הלילה יבואו המתים אל בית הכנסת להתחלל... הללו באים לגמור את תפלותיהם, שנפסקו באמצע... (הפסקה) אמי מתה בעלומיה. לא זכתה לראות כל עולמה בחייה. אקומה נא ואלכה היום אל קברה ואומין אותה לחופת בתה, והיא תבוא, וביחד עם אבי תוליכני אל תחת החופה ואחרי כן תרקד עמי... וגם שאר הנשמות כולן מתהלכות בתוכנו, אבל לא נראה אותן בעינינו ולא נבין להן... (בתשאי.) סבתי! מי שרוצה בכל לבו, זוכה לראותן ולשמע קולן ולהבין הגיגן כמו בחייהן. (אני יודעת...) (הפסקה) מורה באצבע על הקבר הקדוש, הנה הקבר הקדוש. ידוע הוא לי מילדותי. יודעת אני את החתן והכלה הטמונים שם. הרבה פעמים ראיתם בחלום ובהקיץ, וקרובים הם לי כבני משפחתי... צעירים ומאושרים יצאו לחופה, דרך חיים ארוכים, ימי שני אדם, היתה משוכה לפניהם. והנה באו פתאם בני אדם אכזרים וקרדומות בידיהם — והחתן עם הכלה נפלו חללים. בקבר אחד נקברו והנאהבים לא נפרד לבצח... ובכל חתונה וחתונה, בשעה שמרקדים מסביב לקברם — שניהם יוצאים ונוטלים לעצמם חלק משמחתם של החתן והכלה החיים... (עומדת והולכת אל הקבר, פרידה וגיגל הולכות אחריה. בקול רם אל הקבר) חתן וכלה, קדושים וטהורים! הריני מזמינה אתכם ליום כלולותי. בואו והתיצבו עלי תחת חופתי. (נשפעת תרועת זמרה של קבלת-סנים, לאה נוחתת קול צוטה ומטה לנפל, גיגל ובתיה תחוסכות בה.)

פרידה.

חורת את כסדין, לאה'לי. עיפת מאד?

לאה.

(עוצמת עיניה, מרימה ראשה; דובבת כמעט שלא פועת):

הבקוני, לפפוני, נצמדו אלי... נמשכו אלי באצבעותיהם הקרות. ראשי עלי סחרחר... לבי תעה... אחרי כן אחזה בי יד-פתאם ותשאני הרחק... הרחק...

בתיה (נבהלת):

אהה, לאה'לי, ראי: את שמלתך קמטו ולכלכלו. מה תעשה עתה?

לאה (נבתלה).

פשעובים את הכלה ביום חופתה לבדה — רוחות באות ונושאות אותה למרחקים...

פרידה (נבהלת)?

מה הדברים אשר בפיך, לאה'לי? את כחות הטומאה אין להזכיר אפילו בשמם! יושבים הם צפופים בכל הפנות והמחבואים, בכל החורים והסדקים, את הכל הם רואים, את הכל הם שומעים, יושבים ומצפים, שיזכירו בשמם הטמא, ומיד הם קופצים ומתנפלים על האדם. תוף-תוף-תוף!

לאה (מוסתה עיניה).

לא רעים הם...

פרידה.

לשבחם אסור. כשמשבחים רוח רעה, כח מתוסף בו ויוצא לעשות מעשי תעתועים.

לאה (כאמונה שלמה):

לא רוחות רעות סובבות עלינו, כי אם נשמות של בני אדם, שמתו קודם זמנם. והן הן הרואות כל מעשי ידינו ושומעות לכל דברי פינו.

פרידה.

ישמרך אלהים, לאה'לי! למה תדברי כזאת? איזו נשמות? הנשמות הטהורות פורחות ועולות לשמים, ומנוחתן בגן העדן...

לאה (מפסיקה):

לא, סבתי, עמנו הן. (בניעמה אחרת) סבתי! האדם הלא לחיים ארוכים יולד, ובמותו קודם זמנו — שארית ימי חייו אנה היא באה? להיכן באים ששון ימיו וצער חייו? מחשבותיו ומעשיו שנקצבו לו מראש — מה יהא עליהם? והבנים אשר נועדו לו ולא הביאם לעולם? אנה באים כל אלה? להיכן? (מתוך הרהורים) היה היה עלם אחד, ונשמה גבוהה היתה לו ומחשבות עמוקות, דרך חיים ארוכה היתה לפניו. ובפתע פתאם, בן רגע אחד — והנה נפסקו חייו. ובאו בני אדם זרים וקברוהו באדמה נכריה. ואיה אפוא שארית ימי חייו? אמרי פיו שנקטעו לפני האמרם, ותפלותיו, שנפסקו באמצע — מה יהא עליהם? נר שכבה — חוזרים ומדליקים אותו. והוא דולק והולך עד כלותו. ואיככה זה יכלה נר החיים שכבה לפני זמנו. לאן יעלם ויאבד?

פרידה (מנענעת בראשה):

אסור להרהר במופלא ממנו, בתי. אלהים הוא היודע תעלומות, ואנחנו עורים כלנו, ומה נבין דרכו? (המשולח נגש לשם, מכלי שתרשנה בכך בעלות השיחה, ושוהה במקומו, לא רחוק מלאה).

(Pause.) Granny, you once told me that at midnight the dead come to the synagogue to pray. Why do they come, if not to finish the prayers they had no time to say? (Pause.) My mother died in her youth. She had no time to live out all that she was destined to. Today I will go to the graveyard and invite her to join my father in leading me to the wedding canopy. And she will come, and afterwards she will dance with me. And so it is with all the souls that left the world before their time. They are among us, but we do not see them; we do not feel them. (Quietly.) Granny, if you want to very much, you can see them and hear their voices and understand their thoughts. I know. . . . (Pause. Points to the grave.) This holy grave, I've known it since I was a child. I know the bride and groom that are buried there. I have seen them many times in my dreams and in my waking hours, and they are as dear to me as my own kin. Young and handsome they were as they walked to be wed. Before them stretched a long and lovely life. Suddenly evil men appeared swinging their axes, and bride and groom fell dead. Both were buried in a single grave so that they might not be separated for all eternity. And at every wedding, when there is dancing round the grave, they rise up and share the joy of the bride and groom. (Gets up and walks to the grave. FRADE, GITTEL, and BASSIA follow her. She spreads her arms high.) Holy bride and groom! I invite you to my wedding! Come and stand near me under the canopy!

(A merry musician's march is heard. LEYE cries out in fright and nearly falls.)

GITTEL (catches her). Why did you get so frightened? The groom must have arrived just now, and so they are greeting him with music as he comes into town.

BASSIA (eagerly). I'm going to run ahead and steal a look at him.

GITTEL. So am I. Then we'll come back and tell you what he looks like. Would you like that?

LEYE (shakes her head). No.

BASSIA. She's bashful. Don't be bashful, silly. We won't tell anyone.

(They leave quickly. LEYE and FRADE return to the porch.)

FRADE. A bride always asks her girlfriends to steal a look at the groom and tell her whether he is fair or dark.

MESSENGER (approaches). Bridel!

LEYE (shudders, turns). What is it? (Looks at him attentively.)

MESSENGER. The souls of the dead do return to the world, but not as disembodied spirits. Some souls must go through several incarnations before they achieve purification. (LEYE listens with increasing attention.) Sinful souls are transformed into birds or beasts or fish or even plants, and they cannot attain to purity by their own efforts alone. They must wait for a Tsaddik, a righteous man, to release them and cleanse them. And there are some souls that enter a new-born body and achieve purification by means of their own deeds.

LEYE (trembling). Tell me more! Tell me more!

MESSENGER. And there are wandering souls that find no rest. These enter the living body of another as a dybbuk and thereby attain purity.

(He disappears. LEYE stands astonished. SENDER comes out of the house.)

SENDER. Why are you sitting here, child?

FRADE. She was bringing cheer to the poor who feasted here, dancing with them. She overdid it and is resting up a while.

SENDER. Oh! Bringing cheer to the poor! That's a truly fine thing to do. (Looks up at the sky.) Getting late. The bridegroom and his party have arrived. Are you ready?

FRADE. She must still go to the graveyard.

SENDER. Go, child, go to your mother's grave. (Sighs.) Shed all your tears there and invite your mother to the wedding. Tell her that I want us both to lead our only daughter to the ceremony. Tell her that I have fulfilled every dying wish of hers. I have devoted my whole life to you alone. I have raised you to be a virtuous Jewish girl. And now I give you in marriage

to a young man who is studious and God-fearing and comes of a fine family. (Wipes away the tears and with bowed head returns to the house. Pause.)

גיטל (חומכת בה).

למה נבעת? החתן הנה זה בה, וכלי הזמר ירדו השערה לקבל פניו בתרועעה.

בתיה.

ארוצה נא ואראה פניו.

גיטל.

וגם אני. אחרי כן נשובה ונגידה לך, מה מראהו? רוצה את?

לאה (כחשאי).

לא

בתיה.

מתבוששת. אל נא תתבוששי, פתיה. לא נגיד לאיש. (משמאלות בחפזון, לאה ומרירה שבות לאכסדרה).

פרידה.

דרך הכלה שתהא שואלת מחברותיה ללכת ולראות את החתן ולהודיעה אחר כך, מה מראהו, הלבן אם שחור?

המשולח.

כלה...

לאה (מודעונית).

מה רצונך? (מסתכלת בו בעיון).

המשולח.

נשמות המחיים, אמנם שבות אל הארץ, אבל לא בלי דמות

הגוף, כאשר תדמי את. יש שנשמה אחת מתגלגלת דרך כמה גופים, עד שהיא נצרפת כלה. (לאה שותה דבריו בצמא.) נשמות חוטאות מתגלגלות בחיות, בעופות ובדגים, ואפילו בצמחים. הן עצמן אינן יכולות להצרף מאליהן—אין חבוש מתיר עצמו ומצופות הן לאחד מן הצדיקים, שיביא להם את תקונן. ויש נשמות, שזון בעצמן, בגלגולן החדש, מתקנות מה שפגמו בגלגולים הקודמים...

לאה (כרמט).

דבר עוד, דברה!

המשולח.

ויש שנשמה נדחת, שלא תמצא לה מנוחה, נכנסת בגוף חי כעין "דבוק" ... ועל ידי כך היא מוצאת את תקונה. (נעלם. לאה עומדת גרועשת. סנדר יוצא.)

סנדר.

מה אתה יושבת פה, בתי?

פרידה.

משמחת היתה את העניים בשעת הסעודה. מרקדת היתה עמה ונתעלפה ועתה ישבה להנפש קצת.

סנדר.

יישר כחך, בתי! לשמח עניים—מצוה גדולה! (מביט לשמים.) היום נוטה. המחוחנים והתן כבר באו. מוכנות אתן?

פרידה.

יש לה עוד ללכת לבית העולם.

סנדר.

לכי, בתי, לכי לבקר את אמך. (נאנת) שפכי לבך על קברה.

הומיני אותה לכלולותיך. אמרי לה, שאני רוצה להוביל עמה ביחד את בתי היחידה לחופה. אמרי לה, כי עשיתי ככל אשר בקשה מעמי לפני מותה. עיני ולבי נתונים היו כל הימים לך, רק לך. בת ישראל כשרה וטהורה גדלתיך, ועתה בחרתי לך איש, תלמיד חכם וירא-שמים ובן-אבות. (בוכה ומתה דמעותיו. חוזר לכיתה. ראשו כפוף. המסקה.)

LEYE. Granny, at the cemetery, may I invite others to my wedding besides my mother?

FRADE. Only the near relations. Invite your grandfather Reb Ephraim, Aunt Mirele.

LEYE. I would like to invite someone . . . who is not related.

FRADE. It is forbidden, child. If you invite a stranger, the other dead might take offense and do you harm.

LEYE. He is not a stranger. In our house, he was like one of us.

FRADE (in a low voice, frightened). Oh, child, I am afraid. They say he died an unnatural death. (LEYE weeps silently.) There, there, don't cry. Don't cry. Invite him. The sin be on me. (Reminds herself.) But I don't know where his grave is, and it's not proper to ask.

LEYE. I know where he is.

FRADE (surprised). How do you know?

LEYE. I saw his grave in a dream. (Closes her eyes thoughtfully.) And I saw him too, and he told me about himself . . . and asked me to invite him to the wedding.

(GITTEL and BASSIA come running in.)

BOTH. We saw him! We saw him!

LEYE (shaken). Whom? Whom did you see?

GITTEL. The bridegroom! He is dark.

BASSIA. No, he's not. He's fair.

GITTEL. Come, let's go look at him again. (They leave quickly.)

LEYE (stands up). Granny, come to the cemetery.

FRADE (sadly). Come, child. Okh, okh, okh.

(LEYE throws a black shawl over her shoulders and goes off with FRADE into the lane right. The stage remains unoccupied for a while. Music is heard. From the lane at left enter NAKHMAN, REB MENDEL, and MENASHE, a short, slight youth, frightened, his eyes large and bewildered. After him, his relatives, men and women, in festive dress. SENDER comes out to welcome them.)

SENDER (shakes hands with NAKHMAN). Sholem Aleichem and welcome. (They hiss. SENDER shakes hands with MENASHE and kisses him. Shakes hands with the others.) How was the trip, Reb Nakhman?

NAKHMAN. We had a hard and bitter journey. We lost the road and wandered about in the fields for a long time. Then we

blundered into a swamp and were nearly swallowed up. We barely escaped. I was even beginning to think that evil spirits, Heaven protect us, were at work to stop us from getting here. Still, in spite of everything, thank God, we arrived in time.

SENDER. You must be tired. You probably want to rest up a while.

NAKHMAN. No time to rest. We still have much to discuss concerning our mutual obligations, depositing the dowry, the expenses of the wedding, and so on.

SENDER. Of course. (He puts his arm around NAKHMAN's shoulder and they walk up and down the square talking quietly.)

לאה :

סבתי החביבה, בבית העולם מותר להזמין אל החתונה עוד את מי שהוא, מלבד אמא ?

פרידה :

רק את בני המשפחה הקרובים ביותר ; תזמיני את הסבא ר' אפרים, את הודדה מירחילי .

לאה :

רצוני להזמין עוד אחד . . . שאינו קרוב .

פרידה :

אסור, בתי; כשתזמיני איש זר, יקפידו שאר המתים, ויעשו לך, חלילה רעה .

לאה :

לא זר הוא . . . כאחד מבני הבית היה בתוכנו .

פרידה (כחשאי) !

חנן ? (כראגת חרדה) אוי, בתי, בתי, יראה אני . אומרים עליו, שמת מיתה מגונה . . . (לאה כוכה כחשאי) אל נא, אל נא זככי, בתי . הזמיני גם אותו . עלי העון . (מכרת) אבל, הרי אני יודעת את קבורתו ולשאלו—לא נאה . . .

לאה :

אני יודעת . . .

פרידה :

מניין לך ?

לאה :

ראיתי קברו בחלום . (עוצמת עיניה. דמשה.) וגם אותו ראיתי . וגם ספר לי על כל אודותיו, ובקש שאזמינהו אל החתונה . . . ניטל ובתיה באות דחופות) .

גימל , בתיה (שתיהן כאחה, ובהתרגשות) .

ראינהו ! ראינהו !

לאה (נרתעת) .

את מי ? את מי ראית ?

גימל :

את החתן ! שחרחר הוא ! שחרחר !

בתיה :

לא, לבן הוא ! לבן !

גימל :

הבי, נשובה לראותו ! (מסתלקות בתזזון) .

לאה (קמה) .

סבתי, נלכה לבית העולם . . .

פרידה (אכלה) .

נלכה, בתי, אה-אה-אה ! (לאה שמה סודר שמור על כתפיה. הולכת עם פרידה אל המכוני שמימין. הבמה מתרוקנת שעה קלה. תרועה כלי הזמר. מן המכוני שמשמאל יוצאים נחמן, ר' מנדל, מנשה, בחור כחוש וקטן, ממושטט ובעל עינים גדולות, מפותרות. אחריו הולכים גברים, נשים, מלוכשים כנדי יום טוב . מן הבית יוצא לקראתם סנדר) .

סנדר (נותן ידו לנחמן) :

שלום עליכם, מחותן ! ברוך הבא ! (נושקים זה את זה, נותן שלום למנשה—ונשיקות, נותן שלום לשאר הבאים) . והדרך איך היתה, מחותן

LEYE. Granny, at the cemetery, may I invite others to my wedding besides my mother?

FRADE. Only the near relations. Invite your grandfather Reb Ephraim, Aunt Mirele.

LEYE. I would like to invite someone . . . who is not related.

FRADE. It is forbidden, child. If you invite a stranger, the other dead might take offense and do you harm.

LEYE. He is not a stranger. In our house, he was like one of us.

FRADE (in a low voice, frightened). Oh, child, I am afraid. They say he died an unnatural death. (LEYE weeps silently.) There, there, don't cry. Don't cry. Invite him. The sin be on me. (Reminds herself.) But I don't know where his grave is, and it's not proper to ask.

LEYE. I know where he is.

FRADE (surprised). How do you know?

LEYE. I saw his grave in a dream. (Closes her eyes thoughtfully.) And I saw him too, and he told me about himself . . . and asked me to invite him to the wedding.

(GITTEL and BASSIA come running in.)

BOTH. We saw him! We saw him!

LEYE (shaken). Whom? Whom did you see?

GITTEL. The bridegroom! He is dark.

BASSIA. No, he's not. He's fair.

GITTEL. Come, let's go look at him again. (They leave quickly.)

LEYE (stands up). Granny, come to the cemetery.

FRADE (sadly). Come, child. Okh, okh, okh.

(LEYE throws a black shawl over her shoulders and goes off with FRADE into the lane right. The stage remains unoccupied for a while. Music is heard. From the lane at left enter NAKHMAN, REB MENDEL, and MENASHE, a short, slight youth, frightened, his eyes large and bewildered. After him, his relatives, men and women, in festive dress. SENDER comes out to welcome them.)

SENDER (shakes hands with NAKHMAN). Sholem Aleichem and welcome. (They hiss. SENDER shakes hands with MENASHE and kisses him. Shakes hands with the others.) How was the trip, Reb Nakhman?

NAKHMAN. We had a hard and bitter journey. We lost the road and wandered about in the fields for a long time. Then we

blundered into a swamp and were nearly swallowed up. We barely escaped. I was even beginning to think that evil spirits, Heaven protect us, were at work to stop us from getting here. Still, in spite of everything, thank God, we arrived in time.

SENDER. You must be tired. You probably want to rest up a while.

NAKHMAN. No time to rest. We still have much to discuss concerning our mutual obligations, depositing the dowry, the expenses of the wedding, and so on.

SENDER. Of course. (He puts his arm around NAKHMAN's shoulder and they walk up and down the square talking quietly.)

נחמן .

הדרך היתה קשה ורעה מאד מאד . גטינו מן המסלה ותעינו זמן רב בשדה . אחרי כן נפלנו אל בצה וכמעט שטבענו בה . בקושי רב נחלצנו ממנה . מי יודע, אמרתי, אם לא יד כחות הטומאה באמצע, והשטן מעכב . . . איך שהוא ברוך השם ! באנו למועד הנכון !

סנדר .

ודאי עיפים אתם ? ולהנפש אהם מבקשים ?

נחמן ,

אין פנאי, עוד דברים לנו בעיני ההתחייבות שבינינו, על צודות טילוק הנדוניא, מתנות, רח"ש וכל"ז . . .

סנדר .

אדרבה ! (מלפפו ושניהם מתהלכים הנה והנה בחצר ומשיחים כחשאי) .

REB MENDEL (to MENASHE). Remember, at the table you are to sit still. Don't move and keep your eyes down. And immediately after the meal, as soon as the wedding bard calls out: "The bridegroom will deliver his oration," you stand up at once, climb up on a bench, and start talking in a loud voice and with a proper chant. The louder you shout, the better. And don't be shy, you hear?

MENASHE (mechanically). I hear . . . (Quietly.) Rebbe, I'm afraid.

REB MENDEL (alarmed). What are you afraid of? You didn't forget your speech, did you?

MENASHE. No, I remember my speech.

REB MENDEL. Well, then, what are you afraid of.

MENASHE (with anguish). I don't know. As soon as we left home, a great fear possessed me. The places we rode past were all strange to me. I have never seen so many strange people. I'm afraid they're watching me. I'm afraid of their eyes. (Shudders.) Rebbe, nothing frightens me so much as the glance of strangers' eyes.

REB MENDEL. I'll charm the evil eye away from you.

MENASHE. Rebbe, I'd rather be alone, hidden somewhere in a corner, and here I'm surrounded by strangers. I have to talk with them, answer them. As though I were being led to the gallows! (With mystic terror.) Rebbe! Above all I fear her, the maiden!

REB MENDEL. Pull yourself together! Master your fears, or you might, Heaven forbid, forget your speech. Come, let's go into the inn and you can rehearse it again. (They start walking.)

MENASHE (sees the holy grave in front of him and seizes REB MENDEL'S hand in terror). Rebbe! Look at that! A grave in the middle of the street!

(They stop and silently read the inscription. They stand a while and go off into the lane left with bowed heads. SENDER, NAKHMAN, and the relatives go into the house. The poor come out of SENDER'S yard one after another, their sacks on their shoulders, staff in hand; they cross the square sadly and silently and disappear down the lane left. Some stop very briefly.)

TALL PALE YOUNG WOMAN. And now the dinner for the poor has passed too, as though it never happened.

OLD WOMAN WITH A LIMP. Said they'd give a plate of soup, too, but they didn't.

HUNCHBACKED OLD WOMAN. And the pieces of khale were so small.

MAN ON CRUTCHES. And he's so rich! It wouldn't have hurt him any to give us each a whole loaf!

TALL PALE YOUNG WOMAN. Could have given us a piece of fowl as well. For the rich guests they prepared chickens and geese and stuffed turkeys.

BLIND OLD WOMAN. What's the difference. When we die the worms will get it all. Okh, okh, okh.

(They leave slowly. The stage remains unoccupied a while.)

THE MESSENGER crosses slowly and enters the synagogue. It begins to grow dark. The shopkeepers close their shops and leave. Lights appear in the synagogue and in SENDER'S house.

SENDER, GITTEL and BASSIA appear on the porch and look around.)

SENDER (uneasy). Where is Leye? Where is Frade? What's taking them so long at the cemetery? I hope nothing has happened to them, Heaven forbid.

GITTEL, BASSIA. We'll go to meet them.

(FRADE and LEYE enter hurriedly from the lane at right.)

FRADE. Hurry, hurry, child! My, how late we are! Why did I have to listen to you? I'm afraid something dreadful might happen, Heaven forbid.

הוקנה הסמויה

במותם יהנו מהם התולעים. אַח, אַח-אַח! (הולכים מ'שם. מנשה ורי מנדל מטיילים כפופי ראש במבוי. הבמה מתרוקנת. ורך הבמה עובר בנתת המשולת, חשכה ממשמשת ובאה. התנוניות סוגרות חניותיהן. בבית הכנסת ובכית סגור עולה אור הנר. אל האבסדרה יוצאים סגור, גיטל בתיה, מביטים בה וכה).

סנדל (בראגה);

איה לאה? לאה איה? ואיה הוקנה? מדוע זון מתמהמהות כל כך לבוא מבית העלמין... אולי קרה אסון?

גיטל, בתיה (שתיהן כאחת);

נצא לקראתן. (מן המבוי הימיני יוצאות פרידה ולאח בחפזון);

פרידה;

מהרי, בתי, מהרי! התמהמהנו מאד. ולמה שמעתי בקולך? יראה אני שלא יקרנו אסון, חלילה.

רי מנדל (למנשה).

הסכת ושמע: אל השלחן תשב במנוחה שלמה, בלי זיו כל שהוא, בכפיפת ראש ובשתיקה... ותיכף לסעודת החופה, כשיכריז הברדחן: "יעמוד החתן לדרשה!" — תקום ממקומך ותעמוד על הספסל ותגיד את הדרשה בקול רם ובניגון. בדרשה — כל המרבה להרים קול הרי זה משוכח! אל תתביש! שומע אתה?

מנשה (מיכנית).

שמעתי. (בחשאי) רבי... ירא אני...

רי מנדל (נבהל).

מה היראה? שמא שכחת את הדרשה?

מנשה;

את הדרשה זוכר אני...

רי מנדל.

ולמה אתה ירא?

מנשה (מתוך צער גדול).

איני יודע... ביציאתי לדרך מיד נפל עלי פחד גדול. זרים לי המקומות החדשים, ומעודי לא ראיתי קהל אנשים רבים כאלה. פחד חוקפני, כשהם מביטים עלי מסביב... ירא אני מעיניהם... (מתמלין). רבי, אין פחד כפחד עיניהם של בני אדם זרים...

רי מנדל.

אלחש לך מעין הרע.

מנשה (כלא שומע).

רוצה הייתי להשאר בודד, לחסות בצל פנה, להסתתר מעינים. והנה קהל אנשים זרים מסביב לי, ועלי לדבר עמם, לדרוש בפניהם... כעולה לנרדום אני בעיני... (בפתח סתרים). רבי! וקשה עלי מכל — אימה שלה!... אימת אותה הבתולה הזרה!..

רי מנדל.

חוק ויאמץ לבך. התגבר על הפחד! פן תשכח, חלילה, את הדרשה. נכנס ונחזור עליה. (הולכים משם).

מנשה;

(רואה את הקבר הקדוש ונרתע לאחוריו. תופס בר' מנדל). רבי, מה זה? קבר באמצע העיר! (ננשים וקוראים בחשאי את הכתב שעל נבי המצבה, שוהים במקום מתרישים וכפופי ראש. סגור נכנס לבית, נחב' ושאר המתחננים הולכים לשמאל אל המבוי: מן התצר יוצאים אחד אחד העניים, תרמיריהם על כתפיהם ומקלם בידם. הולכים בלאש על פני הסצנה ונעלמים מעיניהם כמבוי משמאל! מקצתם שוהים רגע!)

אשה גבוהה וחורת מראה;

כלתה הסעודה. היתה כלא היתה...

וקנה חגרת;

הבטיחו קצרת-מרק לאיש... ולא נתנו...

גבנת;

חלה — פחות מכזית...

קמע בקב שלו;

עשיר שכמותו, ועינו רעה מתת גלוסקא לאיש.

האשה הגבוהה וחורת המראה.

הקצרה ידם לתת גם בדל תרנגולת? מובטחתני, שלאורחים העשירים הגישו גם תרנגולים, גם אוזים וגם ברבורים אבוסיים...

SENDER. Well, here they are. What took you so long?
(Women come out of the house.)
 WOMEN. Bring in the bride to light the candles and recite the blessing. *(They escort LEYE into the house.)*
 FRADE *(quietly to GITTEL and BASSIA)*. She fainted. It was all I could do to revive her. I'm still shaking.
 BASSIA. She's fasting and must have grown faint from lack of food.
 GITTEL. Did she cry much at her mother's grave?

FRADE *(waves her hand)*. Better not ask what happened there! I'm terrified.

(A chair is set up near the door. LEYE is led out and seated to receive the guests. Music plays. From the lane at left come NAKHMAN, MENASHE, REB MENDEL, the relatives. MENASHE carries a bridal veil in both hands and approaches to throw it over LEYE's face. THE MESSENGER comes out of the synagogue.)

LEYE *(tears the veil from her face, jumps out of her seat, pushes MENASHE away and cries out)*. You are not my bridegroom!

(A great commotion. Everyone surrounds LEYE.)

SENDER. *(stunned)*. My child, my child! Leye! What's come over you?

LEYE *(tears herself away, dashes over to the grave, spreads her arms)*. Holy bride and bridegroom, protect me! Save me! *(She falls. People run over to her, pick her up. She looks around wild-eyed and cries out in a strange, masculine voice.)* A-al You buried me! But I have come back to my destined bride, and I will not leave her. *(NAKHMAN approaches LEYE. She shouts into his face.)* Murderer!

NAKHMAN *(shuddering)*. She has gone mad!

MESSENGER. The bride has been possessed by a dybbuk.

(General consternation and commotion.)

ניגון בעזונגען פון דער חילנער טרופע

ACT III

(In Miropolye, at the home of REB AZRIELKE, the Tsaddik of Miropolye. A large room. Right, a door leading to other rooms. In the middle of the rear wall, a door leading to the street. Benches on either side of the door. Extending almost the whole length of the wall left, a wide table covered with a white cloth. On the table, pieces of khale piled up, to be used for reciting the blessing that begins a meal. At the head of the table, an armchair. In the right wall, past the door, a small Ark and reading stand. In front of these, a table, a sofa, several chairs.)

Saturday evening, soon after sundown. Hassidim in the room. MIKHOL, the Rabbi's aid, stands at the table and prepares the piles of khale. THE MESSENGER is seated near the Ark, surrounded by a group of Hassidim. Others are seated by themselves studying. FIRST and SECOND HASSID are standing in the middle of the room near the small table. From the rooms within, quiet singing: "God of Abraham, Isaac, and Jacob.")

FIRST HASSID. The stranger's tales of wonder are positively frightening. It scares me to listen to them.

SECOND HASSID. What's the matter?

סנדר :

הנה הן ! למה התמהמהתן ! (מן הכית יוצאות נשים).

הנשים :

גולך את הכלה להדלקת הנרות. (מכניסות את לאה הכיתה).

פרידה (ניטל וכתיח) :

נפלה מתעלפת. בקושי השיבותי אליה רוחה. עודנה רועדת.

בתיח :

צמה יום תמים. לבה חלש.

ניטל :

השפכה דמעות על קבר אמה ?

פרידה :

כל עוד נפשה בה ! (אצל הפתח מציעים כסא למושב הכלה מביאים את לאה ומושיבים אותה) מן המבוי שכנגד יוצאים נחמן, ר' סנדל, מנשה האחותנים. מנשה נושא לפניו הינומא בידו והוא הולך נבעת, כשעיניו מושפלות, ואומר להשליך את ההינומא על פניה ! מן המבוי הימיני יוצא המשולח).

לאה :

(קורעת מעליה את ההינומא, קופצת ועומדת מסקומה, הודפת מעליה את מנשה וצועקת בקול) לא אתה חתני (מהומה : הכל תררים אל לאה)

סנדר (נפעם ונרעש) :

בתי, צמי ! מה לך בתי ?

לאה :

(מתמרצת ורצה אל הקבר הקדוש, פורשת כפיה). חתן וכלה קדושים וטהורים, היו למגן לי ! (נופלת עד הקבר. מקימים אותה. סכמת כה וכה כמסורת, צועקת בקול שאינו שלה, קול נבר). א-א ! קבר קברתם אותי, ועתה שבתי אל בת זוני ולא אסור

עוד ממנה. (נחמן נגש אליה היא צועקת דו בפניו.) חמל יוק ! ! (הוא גרות; בהררה).

נחמו (נבהל) :

היא יצאה מדעתה :

המשורח :

דבוק נכנס בכלה. (מהומה גדולה בקהל) :

מערכה שלישית.

בבית ר' עזריאל מירופולי. חדר גדול. מימין דלת אל החדרים הפנימיים, בתוך הקיר הקדום פתח לרחוב, משני צדי הפתח מפלגי בית. כנסת, בקיר חלונות, משמאל, כמעט לכל אורך הקיר, שלחן רחב מכוסה ספה לבנה. על השלחן — תלים של פרוסות חלה. בראש השלחן — כורסא, בקיר שכנגד — ארון קדש ו"עמוד". למולם שלחן לא-גדול, ספה, כסאות אחרים. מוצאי שבת אחר תפלת מעריב. בחדר — חסידים, הגבאי מיכאל עומד לפני השלחן ומסדר את תלי פרוסות-החלה. אצל ארון-הקדש יושב המשולח, וכנפיה של חסידים נצבת עליו. חסידים אחרים יושבים לכדם ומעינים בספרים. חסיד א. וב. עומדים באצטע החדר על-יד השלחן הקטן. מתוך החדרים הפנימיים נשמע ובר חרישי, "אלהי אברהם, יצחק ויעקב".

חסיד א (לתברו, באמצע החדר) :

האורח הבא מספר נפלאות מבהילות, פחד אחזני לשמען.

חסיד ב :

מה הפחד ?

FIRST HASSID. They're full of subtleties beyond my understanding. They sound like the mystic teachings of Rabbi Nakhman of Bratslav. Who knows. . . .

SECOND HASSID. If the older Hassidim are listening, there's probably nothing to worry about. (*They join the group around THE MESSENGER.*)

THIRD HASSID. Tell us another!

MESSENGER. It's late. The time is short.

FOURTH HASSID. Don't worry. The Rebbe won't be out so soon.

MESSENGER (*narrates*). At the edge of the world stands a tall mountain, and on the mountain lies a great rock, and from the rock flows a clear spring. And at the other edge of the world, there is the heart of the world; for each thing in the world has a heart and the world as a whole has a great heart of its own. And the heart of the world gazes always at the clear spring and cannot have its fill of looking; and it longs and yearns and thirsts for the clear spring, but it cannot take even the slightest step toward it. For as soon as the heart of the world stirs from its place, it loses sight of the mountain top with the clear spring; and if the heart of the world cannot see the clear spring even for a single instant, it loses its life. And at that very moment the world begins to die. And the clear spring has no time of its own, and it lives with the time that the heart of the world grants it. And the heart grants it only one day. And when the day wanes, the clear spring begins to sing to the heart of the world. And the heart of the world sings to the clear spring. And their singing spreads over the world and from it issue gleaming threads that reach to the hearts of all things in the world and from one heart to another. And there is a man of righteousness and grace who walks about over the world and gathers the gleaming threads from the hearts and out of them weaves time. And when he weaves an entire day, he gives it to the heart of the world, and the heart of the world gives it to the clear spring. And the spring lives yet another day.

THIRD HASSID. The Rebbe is coming! (*All are silent. They rise. REB AZRIELKE enters from the door right, a very old man in a white kaftan and a shtraymel.**)

REB AZRIELKE (*wary and deep in thought, he walks slowly to the table, sinks heavily into the sofa. MIKHOL stands at his right hand. The Hassidim seat themselves around the table. The older ones sit on the benches; the younger ones stand behind them. MIKHOL hands out the khale to the Hassidim. REB AZRIELKE raises his head and in a soft quavering voice begins to chant*). "Here was the feast of King David the Messiah." (*All respond and each says grace over a piece of khale. They begin singing softly a melody without words, mystic and sad. Pause. REB AZRIELKE sighs deeply, rests his head on both hands, and sits a while deep in meditation. Apprehension pervades the silence. REB AZRIELKE raises his head and begins softly in a quavering voice.*) They tell about the holy Baal Shem, may his merits protect us. (*Brief pause.*) Once there came to Mezhibuzh some fellows, acrobats they were, that do their tricks in the street. They stretched a rope across the river and one of them walked on the rope. And people came running from all parts of the city to see this marvelous feat. The Baal Shem also went down to the river and stood there along with everyone else, watching the man who walked upon the rope. His students were astonished at his presence and they asked him why he had come to watch the tricks. The holy Baal Shem replied: "I came to watch so that I might see how a man crosses a deep abyss. And as I watched, I thought: If Man were to develop his soul as carefully as he has developed his body, what deep abysses might his soul not cross on the slender cord of life!" (*He sighs deeply. Pause. The Hassidim exchange enraptured glances.*)

FIRST HASSID. How lofty!

חסיד א.

מעשים נוראים! ורמזים גדולים יש בהם, דברים בגו...
מעין מה שיש בספורי מעשיות של הבראסלובי...

חסיד ב.

אם זקני החסידים שומעים, ודאי שאין חשש.

חסיד ג (אל המשולח).

יספר מעלתו. יוסיף לספר.

המשולח

השעה מאוחרת.

חסיד ג.

ה"רבי" לא יצא במהרה.

המשולח (מספר)

בסוף העולם—הר גבוה יש, ובראש ההר נתונה אבן גדולה, ומן האבן נובע מעין זך וטהור. ובסוף העולם השני נתון לב העולם. מפני שכל דבר בעולם יש לו לב. וכל העולם גופו—גם הוא לב אחד גדול לו. ולב העולם צופה תמיד מרחוק אל המעין הוך ולא ישבע מראות, והוא מתגעגע ונמשך ומשתוקק וצמא אליו, אבל להתקרב אליו אינו יכול, מפני שברגע שהוא זו ממקומו כדי פסיעה אחת — מיד נעלם מעיניו ראש ההר ומעיניו הוך. וכשלב העולם אינו רואה רגע אחד את המעין הזה, מיד כל חיותו פוסקת. ובלי חיות הלב אין חיים לכל העולם והוא נוטה למות. והמעין הוך אין לו זמן משלו, והוא מתפרנס מן הזמן שלב-העולם נותן לו במתנה. ונותן לו לב-העולם יום אחד. וכשהיום נוטה לערוב—המעין הוך מתחיל מזמר כנגד לב העולם, ולב העולם אף הוא מתחיל מזמר כנגד המעין הוך, וזמרת שניהם מתפשטת בעולם, וקרני אור יוצאות ממנה ונמשכות אל כל הלבבות של כל הדברים שבעולם, ומלב לחברו... ואיש אחד, נאמן וחנון, משוטט ועובר בעולם ומלקט את ניצוצי האור של הלבבות ואורג מהם את הזמן, וכשגומר לארוג יום תמים, הוא נותן את היום ללב העולם, ולב העולם נותנו אל המעין הוך—וזה חי עוד יום אחד...

חסיד ג.

הרב הולך. (הכל משתתקים וקמים במקום. מן החרדים המנומים יוצא ר' עזריאל, והוא איש זקן לבוש לבנים ומצנפת שריוטל כראשו.)

ר' עזריאל.

(משוקע ברעיונותיו, פוסע בנחת אל השלחן ויושב בכבוד אברים על כורסא. מיכאל עומד מימינו. החסידים סובכים את השלחן, הוקנים שבהם יושבים על הספלים, וחצצירים עומדים מאחוריהם. מיכאל מחלק תלה לקהל. ר' עזריאל פרים ראשו ומתחיל מנגן בחשאי וזקול רועד: ר'א היא סעודתא דדוד מלכא משיחא! הכל עונים אחריו. אוכלים מן התלה. מתחילים לנגן, תתלה בחשאי זמר בלי מלים, זמר עצוב ומלא תקימות סתוריות. הפסקה. ר' עזריאל מתאמת מעומק הלב תוסף ראשו ברוצנותו ושוהה רגע משוקע ברעיונותיו. דממת סות ופחד אלהים בבית. ר' עזריאל מרים ראשו ומתחיל לדבר בחשאי וזקול רועד.) מספרים על "בעל-השם" הקדוש, זכותו יגן עלינו (הפסקה כל שהיא): פעם אחת באה למוזיביו כת של ליצנים, ממיני בריות הללו, שמראים מעשי נפלאות ברבים. מתחו חבל על פני הנהר, ואחד מהם יצא לרקד על גבי החבל. רצו בני אדם מכל פנות העיר אל הנהר לראות את הפלא, בעוונותינו הרבים. ויצא גם "בעל-שם-טוב" אל הנהר, ועמד בתוך הקהל, עומד ומציץ באותו בר-גש, שמרקד על החבל. היו הכל תמהים: "הבעל שם" יצא לראות דברים כאלה!—חברו עליו תלמידיו ושאלו אותו, מה פירוש הדבר? ענה "הבעל שם" ואמר: יצאתי להתבונן ולראות, חיאך בן אדם עובר על פני תהום עמוקה. ראיתי והרהרתי: "אלו היה האדם עמל ומתיגע בתקון נשמתו כשם שהוא עמל וטורח בגופו— על פני כמה תהומות עמוקות היתה הנשמה עוברת דרך החבל הדק של החיים". (אנתה מעומק הלב. הפסקה. החסידים מתבוננים זה בזה מתוך התפעלות.)

חסיד א.

דברים העומדים ברומו של עולם!

SECOND HASSID. Wonder of wonders!
 THIRD HASSID. How beautiful!
 REB AZRIELKE (*softly to MIKHOL, who bends down to him*).
 There is a stranger present.

MIKHOL (*looks around*). He is a messenger and apparently a student of Cabala too.

REB AZRIELKE. What is his mission here?
 MIKHOL. I don't know. Shall I ask him to leave?

REB AZRIELKE. Heaven forbid! Quite the contrary, a stranger should be received with honor. Give him a chair. (MIKHOL, somewhat surprised, gives THE MESSENGER a chair. No one takes note of it. REB AZRIELKE glances at one of the Hassidim who is singing a mystic melody without words. Pause. REB AZRIELKE as before.) God's world is great and holy. The holiest land in the world is the Land of Israel. In the Land of Israel the holiest city is Jerusalem. In Jerusalem the holiest place was the Temple, and in the Temple the holiest spot was the Holy of Holies. (Brief pause.) There are seventy peoples in the world. The holiest among these is the People of Israel. The holiest of the People of Israel is the tribe of Levi. In the tribe of Levi the holiest are the priests. Among the priests the holiest was the High Priest. (Brief pause.) There are 354 days in the year. Among these the holidays are holy. Higher than these is the holiness of the Sabbath. Among Sabbaths, the holiest is the Day of Atonement, the Sabbath of Sabbaths. (Brief pause.) There are seventy languages in the world. The holiest is Hebrew. Holier than all else in this language is the holy Torah, and in the Torah the holiest part is the Ten Commandments. In the Ten Commandments the holiest of all words is the name of God. (Brief pause.) And once during the year, at a certain hour, these four supreme sanctities of the world were joined with one another. That was on the Day of Atonement, when the High Priest would enter the Holy of Holies and there utter the name of God. And because this hour was beyond measure holy and awesome, it was the time of utmost peril

not only for the High Priest but for the whole of Israel. For if in this hour there had, God forbid, entered the mind of the High Priest a false or sinful thought, the entire world would have been destroyed. (Pause.) Every spot where a man raises his eyes to heaven, is a Holy of Holies. Every man, having been created by God in His own image and likeness, is a High Priest. Every day of a man's life is a Day of Atonement, and every word that a man speaks with sincerity is the name of the Lord. Therefore it is that every sin and every wrong that a man commits brings the destruction of the world. (In a trembling voice.) Human souls, through great anguish and pain, through many an incarnation, strive, like a child reaching for its mother's breast, to reach their source, the Throne of Glory on high. But it sometimes happens, even after a soul has reached exalted heights, that evil suddenly overwhelms it, God forbid, and the soul stumbles and falls. And the more exalted it was, the deeper is the abyss into which it falls. And when such a soul falls, a world is destroyed, and darkness descends on all the holy places, and the ten Sephiroth* mourn. (Pause, as though awakening.) My children! Today we will cut short our repast of farewell to the Sabbath.

(All except MIKHOL leave silently, deeply impressed by what they have heard. Brief pause.)

MIKHOL (*approaches the table with uncertainty*). Rebbe! (REB AZRIELKE looks up at him wearily and sadly.) Rebbe, Sender of Brinnits has come.

REB AZRIELKE (*as if repeating*). Sender of Brinnits. I know.

MIKHOL. A great misfortune has befallen him. His daughter is possessed by a dybbuk, God have mercy on us.

REB AZRIELKE. Possessed by a dybbuk. I know.

MIKHOL. He has brought her to you.

מיכאל.

צרה גדולה באה עלינו. בתו היחידה—"דיבוק" נכנס בה.

ר' עזריאל (כבתולה).

"דיבוק" נכנס בה... יודע אני.

מיכאל.

והביא את בתו אל הרבי...

ר' עזריאל (כמדבר לנמשו).

חסיד ב.

גבוה מעל גבוה!

חסיד ג.

אין לשער ואין לערוך!

ר' עזריאל.

(רוטו למיכאל, זה גתון). מיכאל! איש זר בינינו.

מיכאל.

(מונה כה ורואה את המשולח). משולח הוא. באתי עמו בדברים. מקובל גדול.

ר' עזריאל.

לשם מה בא לכאן?

מיכאל.

איני יודע. אולי אבקשהו לצאת?..

ר' עזריאל.

חלילה! אדרבה, את הגר יש לקרב. תן לו כסא. (מיכאל תמה קצת, מניש כסא למשולח. זה מהסס קצת ויושב. מן החסידים אין איש מרגיש בדבר.)

ר' עזריאל.

(גתון עין באחד מן החסידים, וזה מתחיל לומר נגון מסתורי בלי מלים ר' עזריאל כבתולה) גדול וקדוש עולמו של הקדוש ברוך הוא, והקדושה מכל ארצות העולם — ארץ ישראל, והקדושה מכל ערי ארץ ישראל — ירושלים, והקדוש מכל המקומות בירושלים — בית המקדש; ובבית המקדש המקום הקדוש ביותר — מקום קודש הקדשים (הפסקה כל שהיא). שבעים אומות יש בעולם; הקדושה שבכלן — האומה הישראלית; הקדוש מכל שבטי ישראל — שבט לוי; הקדושים מכל בני לוי — הכהנים; הקדוש מכל הכהנים — הכהן הגדול (הפסקה כל שהיא). שני"ד ימים בשנה; הקדושים שבהם — ימים טובים; למעלה מהם — קדושת יום השבת; למעלה מכלם — קדושת יום הכפורים, שבת שבתון (הפסקה כל שהיא) שבעים לשונות בעולם; הקדושה שבכלן — לשון הקודש; הקדוש ביותר — בלשון זו — התורה הקדושה, מכל דברי התורה קדושים ביותר — עשרת הדברות, ובעשרת הדברות קדוש ביותר — שם הוי"ה. (הפסקה כל שהיא.) ופעם אחת בשנה כל ארבע הקדושות העליונות מתחברות יחד: ביום הכפורים, כשנכנס הכהן הגדול לקודש הקדשים והוגה את השם המפורש. ומפני שהשעה הזאת היתה קדושה ונוראה עד אין שיעור — סכנה גדולה היתה בה לכהן גדול ולכלל ישראל; שאלמלי נכשל, חס ושלום, הכהן הגדול באותה שעה מכשול כל שהוא, כגון על ידי הרהור חטא או נדנוד של מחשבה זרה, היה כל העולם חרב חס ושלום (הפסקה כל שהיא). כל מקום שאדם עומד עליו ונושא משם עיניו השמימה — קודש קדשים הוא. כל יום בחיי האדם — יום כפור הוא. כל איש ישראל כהן גדול הוא, וכל מלה שיוצאת מפי האדם בקדושה ובטהרה — שם הוי"ה הוא. ולפיכך כל מחשבה זרה של האדם, כל ירידה וכל נפילה שלו — מביאה חורבן לעולם כלו (הפסקה בקול רועד). נשמות ישראל מתוך יסורים קשים וענויים גדולים, דרך כמה וכמה גלגולים, כתינוקות אל חיק אמם, נמשכות הן ומתגעגעות לכסא הכבוד. ופעמים כשהן מתקרבות עד הכסא ומגיעות סמוך לו ממש — יש שהקלפה גוברת, חס ושלום, והנשמה נכשלת ונופלת... ולפי גודל העליה — עוצם הנפילה... כל מה שהעליה גבוהה ביותר — הירידה עצומה יותר. ונשמה כזאת כשהיא נופלת לתהום — כל העולמות וכל עשר הספירות בוכים ומתאבלים עליה (הפסקה כמתעורר). בני, היום נקצר בסעודת "מלוה מלכה". (כולם, חוץ ממיכאל, יוצאים בחשאי כשהם נמצאים תחת רושם דבריו של ר' עזריאל. הפסקה קטנה.)

מיכאל.

רבי! (ר' עזריאל מצוין בו דומם ועצב). רבי! סנדר מברייניץ בא.

ר' עזריאל (כחוזר על דבריו).

סנדר... מברייניץ... יודע אני.

REB AZRIELKE (as if to himself). To me? To me? How could he have come to me if the "me" in me is not here.

MIKHOL. Rebbe, all the world comes to you.

REB AZRIELKE. All the world. A blind world. Blind sheep following a blind shepherd. If they were not blind they would come not to me but to Him who say "I," to the only "I" in the world.

MIKHOL. Rebbe, you are His messenger.

REB AZRIELKE. So says the world, but I do not know that. For forty years I have occupied a rebbe's seat, and I am not sure to this very day whether I am a messenger of God, blessed be He. There are times when I feel my closeness to the All. Then

I have no doubts. Then I am firm and I have influence in the worlds above. But there are times when I do not feel sure within. And then I am small and weak as a child. Then I need help myself.

MIKHOL. Rebbe, I remember, once you came at midnight and asked me to recite the Psalms with you. And then we recited them and wept together the whole night through.

REB AZRIELKE. That was once. Now it is even worse. (With a trembling voice.) What do they want of me? I am old and weak. My body needs rest; my spirit thirsts for solitude. Yet the misery and the anguish of the world reach out to me. Every plea pierces me as a needle does the flesh. And I have no more strength. I cannot!

MIKHOL (frightened). Rebbe! Rebbe!

REB AZRIELKE (sobbing). I can go no further! I cannot go on!

MIKHOL. Rebbe! You must not forget that behind you stand long generations of tsaddikim and holy men. Your father, Reb Itchele of blessed memory, your grandfather the renowned scholar Reb Velvele the Great, who was a pupil of the Baal Shem. . . .

REB AZRIELKE (recovers). My forebears. . . My saintly father, who three times had a revelation from Elijah; my uncle Reb Meyer Ber, who used to ascend to heaven in his prayers; my grandfather, the great Reb Velvele, who resurrected the dead.

(Turns to MIKHOL, his spirits restored.) Do you know, Mikhhol, that my grandfather, the great Reb Velvele, used to exorcise a dybbuk without either holy names or incantations, with merely a command. With a single command! In my times of need I turn to him and he sustains me. He will not forsake me now. Call in Sender.

(MIKHOL leaves and returns with SENDER.)

SENDER (stretching out his arms imploringly). Rebbe, have pity! Help me! Save my only child!

REB AZRIELKE. How did the misfortune occur?

SENDER. In the midst of veiling the bride, just as. . . .

REB AZRIELKE (interrupts him). That's not what I'm asking. What could have caused the misfortune? A worm can penetrate a fruit only when it begins to rot.

SENDER. Rebbe! My child is a God-fearing Jewish daughter. She is modest and obedient.

REB AZRIELKE. Children are sometimes punished for the sins of their parents.

SENDER. If I knew of any sin of mine, I would do penance.

(מתעורר) בשעת דחקי אני מכוון לבי אליו, והוא עומד לי באותה שעה. גם עתה לא יעזבני. אמור לסנדר ויבוא! (מיכאל יוצא שב עם סנדר.)

סנדר

(פורש כפיו לר' עזריאל) רבי, רחם עלי! הושיעני! הצילה נפש בתי יחידתי!

ר' עזריאל,

איכה באה הצרה?

סנדר,

שעה קלה לפני החופה קרה הדבר...

ר' עזריאל,

(מפסיק) לא כך שאלתי... אי ככה היה הדבר ובשלמה? אין התולעת נכנסת לתוך הפרי, אלא אם כן נכנס בו תחלה רקבון.

סנדר,

רבי, בתי היחידה— בת ישראל כשרה. כל ימיה מצניעה ללכת ומעודה לא יצאה מרשותי...

אלי? ... אלי? ... היאך? וכי מי ומה אני? כלום יש "אני" שלי בעולם?

מיכאל,

העולם כלו משכים לפתחך...

ר' עזריאל,

העולם כלו... עולם שרוי באפלה... צאן עורות נמשכות אחרי רועה עור... אלו היה עינים להם, לא היו באים אלי, אלא היו נושאים את עיניהם לזה, (שיש לו "אני"), שהוא הוא "האני" היחיד של כל העולם.

מיכאל,

רבי, ואתה שליחו.

ר' עזריאל (נאנח מן הלכ).

כך אומר העולם, אבל אני איני בטוח בדבר. זה ארבעים שנה אני יושב על כסא הרבנות ועדין איני יודע, אם באמת שליחו של הקדוש ברוך הוא אני. יש שעה שאני מרגיש מעין קרבה להקדוש ברוך הוא, כביכול, ובאותה שעה, יש לי שליטה בעולמות העליונים. כל ספקותי עוברים ובטלים באותה שעה. אבל יש שעות, שאני קטן וחלש מאד בעיני, והרי אני כתינוק אובד... ובשעות כאלה אני עצמי צריך חווק וסעד...

מיכאל,

זכרני...

ר' עזריאל (נבעת):

מה אתה זוכר? מה?

מיכאל,

פעם אחת בא רבי לביתי בחצות הלילה ובקש ממני לקרוא עמו "חהלים". אז קראנו כל הלילה "תהלים" ובכינו.

ר' עזריאל,

כך... הדבר היה לפני כמה וכמה שנים. עתה רע לי מאז... (בקול תהנונים) מה בני אדם מבקשים מעמי? זקן אני וחלש, גופי תש, הנשמה נכספת להתבודדות... וכל הצער והיסורים של כל העולם משכימים לפתחי, לפני נגלים נגעי כל הלבבות. הכל מצפים לישועה מידי ותובעים תפלה מפי... כל פתקא המגשים לי הרי היא כמחט בבשרי... (בוכה) אין כח עוד... איני יכול.

מיכאל,

רבי רבי!

ר' עזריאל,

איני יכול... איני יכול... (בוכה).

מיכאל,

רבי! אל ישכח נא, שהרבה דורות של צדיקים וגדולים עומדים מאחוריו... אביו ר' איצילי, זכרונו לברכה, ואבי אביו האדמו"ר ר' וולוולי הגדול... תלמידו של הבעש"ט...

ר' עזריאל,

(רוחו שב אליו מתוך הרהורים).

אבותי... אבי הקדוש זכרונו לברכה, ששלש פעמים נתגלה אליו אליהו... דודי ר' מאיר בר שהיה עולה לרקיע בקריאת שמע. אבי זקני ר' וולוולי הגדול שהיה יודע להחיות מתים... (מונה למיכאל) יודע אתה, מיכאל, אבי זקני היה מגרש דיבוק בלי השבעות, בלי שם, אלא בגערה אחת... שומע אתה? בגערה אחת...

REB AZRIELKE. Has the dybbuk been asked who he is and why he has taken possession of your daughter?

SENDER. He does not answer. But by his voice he was recognized as a student of our yeshiva who some months ago died quite suddenly in the synagogue. He was meddling with Cabala and came to grief.

REB AZRIELKE. By what powers?

SENDER. They say, by evil spirits. Some hours before his death he told a fellow student that one should not wage war against sin and that in evil, heaven protect us, there is a spark of holiness. He even wanted to use magic to get two barrels of gold.

REB AZRIELKE. You knew him?

SENDER. Yes, he ate regularly at my house.

REB AZRIELKE (looks attentively at SENDER.) Did you perhaps in any way cause him grief or shame? Try to remember.

SENDER. I don't know. I don't remember. (In despair.) Rebbe, I'm only human, after all. (Pause.)

REB AZRIELKE. Bring in the girl.

(SENDER leaves and returns immediately with FRADE, both leading LEYE by the hand. She stops stubbornly at the threshold and refuses to enter.)

SENDER (tearfully). Leye dearest, have pity. Don't shame me before the Rebbe. Go in.

FRADE. Go in, Leye. Go in, my dove.

LEYE. I want to enter but I cannot!

REB AZRIELKE. Maiden! I command you to enter. (LEYE crosses the threshold and goes to the table.) Sit down.

LEYE (sits down obediently. Suddenly she springs up and begins to shout in a voice not hers). Let me go! I refuse! (She tries to run. SENDER and FRADE restrain her.)

REB AZRIELKE. Dybbuk, I command you to say who you are.

LEYE (DYBBUK). Rebbe of Miropolyl! You know who I am, but I do not wish to reveal my name before others.

REB AZRIELKE. I do not ask your name. I ask, who are you?

LEYE (DYBBUK) (softly). I am one of those who sought new roads.

REB AZRIELKE. Only he seeks new roads who has lost the right one.

LEYE (DYBBUK). That road is too narrow.

REB AZRIELKE. That was said by one who did not return. (Pause.) Why did you enter into this maiden?

LEYE (DYBBUK). I am her destined bridegroom.

לאה (הדבוק).

הרב דמירופול! אתה יודע מי אני, ולאחרים איני רוצה לגלות שמי.

ר' עזריאל.

אין אני שואל לשמך; שואל אני, מי אתה?

לאה (הדבוק).

הנני אחד מאלה, שחפשו שבילים חדשים...

ר' עזריאל.

רק התועים מן הדרך הישרה יבקשו להם שבילים חדשים. ותמימי דרך ילכו בה לבטח.

לאה (הדבוק).

צרה היא יותר מדאי.

ר' עזריאל.

כבר קדמך "אחר". גפ הוא אמר כזאת—וקצץ בנטיעות. (הפסקה.) למה נכנסת בגוף הבתולה?

לאה (הדבוק).

בן זוגה אני...

ר' עזריאל.

יש שבנים נענשים בעוון אבותיהם.

סנדר.

אלו מצאת בי עוון, הייתי מקבל עלי תשובה...

ר' עזריאל.

ואת "הדיבוק" שאלו מי הוא ולמה נכנס בגוף הבתולה?

סנדר.

איננו מגלה... אך לפי הקול הכירו בו, שאחד מבחורי הישיבה הוא, שלמד בישיבה שלנו ומת לפני ימים מועטים מיתה חטופה בבית-המדרש. עסק בקבלה ונפגע.

ר' עזריאל.

על ידי מי?

סנדר.

על ידי כחות הטומאה, בודאי... שעות אחדות לפני מותי אמר לאחד מחבריו, שאין להלחם עם החטאים, ושיש ניצוץ של קדושה גם בסטרא אחרא, רחמנא לצלן! גם רוצה היה להשיג על-ידי מעשה-כשפים שתי חביות מלאות דינרי-זהב...

ר' עזריאל.

הידעת אותו?

סנדר.

הוא אכל על שלחני.

ר' עזריאל (מסתכל עמק בסנדר).

שמה חטאת כנגדו במה שהוא?

סנדר.

איני יודע... איני זוכר... (בצערו גדול) רבי, הלא איננו בלתי אם בשר ודם... (הפסקה)

ר' עזריאל. (בהחלטה).

הביאה את הבתולה. (סנדר יוצא. ר' עזריאל משתקע ברעיונותיו. על הסף נראה סנדר ופרידה, שמתווקים את לאה בודיה. (כשכונעת לפני-הספתן היא מסרבת להכנס.)

סנדר.

בתי, חוסי על אביך והכנסי. אל תבישיני בפני רבנו.

פרידה

בואי, בתי, בואי, מחמל-נפשי.

לאה.

סבתי, רוצה אני להכנס, ואיני יכולת.

פרידה.

התחוקי, בתי, והקנסי!

לאה (בקול הדבוק).

איני רוצה להכנס! איני רוצה (מחממת להצטמט).

ר' עזריאל (נחשאי, דרך פקודה).

בתולה! גזורני עליך להכנס לחדר! (לאה כונפת ראשה בכנעת ונכנסת בלאט) שבי! (יושבת. סנדר ופרידה מתווקים בידיה.)

לאה (הדבוק). מתפרצת פתאום מנקומה.

הניחו לי! איני רוצה.

ר' עזריאל.

דבוק! גזורני עליך, שתאמר, מי אתה?

REB AZRIELKE. Our holy Torah forbids the dead to abide among the living.

LEYE (DYBBUK). I am not dead.

REB AZRIELKE. You departed from our world and you are forbidden to return to it until the great ram's horn is sounded. Therefore, I command you to leave the body of this girl so that a living branch of the eternal tree of Israel may not wither and die.

LEYE (DYBBUK) (*shouting*). Rebbe of Miropolye, I know how powerful, how invincible you are. I know that you can command the angels and the seraphim, but you cannot sway me. I have nowhere to go! For me every road is blocked, every gate is shut, and everywhere evil spirits lie in wait to consume me. (*With a trembling voice.*) There are heaven and earth, there are worlds without number, but not in a single one is there a place for me. And now that my anguished and harried soul has found a haven, you wish to drive me forth. Have pity. Do not conjure or compel me.

REB AZRIELKE. Wandering soul, I feel great pity for you, and I will try to release you from the destroying angels. But you must leave the body of this girl.

LEYE (DYBBUK) (*with firmness*). I will not leave.

REB AZRIELKE. Mikhol, summon a *minyán* from the synagogue. (MIKHOL *leaves and soon returns followed by ten Jews, who take their places at one side of the room.*) Sacred congregation, do you give me the authority in your name and with your power to expel from the body of a Jewish maiden a spirit who refuses to leave of his own free will?

ALL TEN MEN. Rebbe, we give you the authority in our name and with our power to expel from the body of a Jewish maiden a spirit who refuses to leave of his own free will.

REB AZRIELKE. (*rising*). Dybbuk! Soul of one who left our world, in the name and with the authority of a holy congregation of Jews, I, Azrielke ben Hadas, command you to leave the body of the maiden Leye bas Khanne and in leaving not to harm her nor any other living creature. If you do not obey my command, I will proceed against you with anathema and excommunication, with all the powers of exorcism and with the whole might of my outstretched arm. If, however, you obey my command, I will do all in my power to reclaim your soul and drive off the spirits of evil and destruction that surround you.

LEYE (DYBBUK) (*shouting*). I do not fear your anathemas and excommunications and I do not believe in your assurances!

There is no power in the world that can help me! There is no more exalted height than my present refuge and there is no darker abyss than that which awaits me. I will not leave!

REB AZRIELKE. In the name of Almighty God I charge you for the last time and command you to leave. If you do not, I excommunicate you and give you over into the hands of the destroying angels.

(*A fearful pause.*)

LEYE (DYBBUK). In the name of Almighty God, I am joined with my destined bride and I will not part from her forever.

REB AZRIELKE. Mikhol, have white robes brought in for all those present. Bring seven ram's horns and seven black candles. Then take from the Holy Ark seven Sacred Scrolls. (*Awesome pause while MIKHOL goes out and returns with the ram's horns and black candles. He is followed by THE MESSENGER carrying the white robes.*)

MESSENGER (*counts the robes*). There is one extra robe. (*Looks around.*) Perhaps someone is missing here?

ר' עזריאל.

מיכאל! תן לעדה איצטליות לבנות, צו להוציא שבעה ספרים תורה והכין שבעה שופרות ושבעה נרות שחורים. (מיכאל יוצא. הפסקה של אימה. מיכאל שכ ובידו שופרות ונרות שחורים. המשולח נושא אתרוי איצטליות לבנות. מיכאל פותח את ארון-הקודש. המשולח מונה את האצטליות.)

חמושוֹרָה:

אצטלית אחת יתרה. (פונה כה וכה) אין זוגות, כי אם איש אחד חסר פה.

ר' עזריאל (כמתעורר ונוכח דבר-טוב).

(אין להטיל חרם על נפש אחת מישראל אלא אם כן נוטלים תחלה רשות ממרא דאתרא... מיכאל, הצפין בין-כך את השופרות ואת הנרות עם האצטליות.) מיכאל קח מקלי ולך אל הרב ר' שמשון ואמור לו בשמי, שאני מומין אותו לבוא ותכף ומיד לכאן. (מיכאל לוקח את השופרות והנרות ויוצא יחד עם המשולח, הנושא בידו את האצטליות. ר' עזריאל אל "מנין" היהודים: יכולים אתם לצאת ביבתיים.

ר' עזריאל.

על פי התורה אין רשות למתים להיות בין החיים.

לאה (הרכוק).

לא מתי.

ר' עזריאל.

לעולם אחר יצאת ושם עליך להיות עד שתקע בשופר הגדול, על כן גוזרני עליך, שתצא מגוף הבתולה ותשוב למקום מנוחתך, ולא יכרת ענף רך מבוע ישראל.

לאה. (הרכוק צועק).

הצדיק ממירופול! ידעתי מה גדול אתה ומה רב כחך! ידעתי כי מלאכים ושרפים מצוות פיך ישמרו. ואולם אני לא אובה לך ולא אשמע. אין לי לאן לילך, כל הדרכים נסגרו בעדי, כל השערים ננעלו בפני, ומכל עברים אורבות לי רוחות רעות, הפוערות עלי פיהן לבלעני חיים. (בקול רוער) יש שמים וארץ ועולמות בלי-מספר ובכולם לא מצאתי לי מקום מנוחה. ועתה בשעה שנשמתי העלובה והנרדפת מצאה לה את מנוחתה, אתה רוצה לגרשני מפה. אנא רחמני, אל תרדפני ואל תשביעני.

ר' עזריאל.

נשמת-נוד! נחומי נכמרו אליך ולא אמנע את עצמי מן הטורח לגאלך מידי מלאכי-החבלה. אבל מגוף הבתולה מחויב אתה לצאת.

לאה (הרכוק. בקול-עז).

לא אצא!

ר' עזריאל.

מיכאל! הבא "מנין" יהודים (מיכאל יוצא ושכ עם עשרה הורים). עדה קדושה! הנותנים אתם לי רשות ויפוי כח לגרש בשמכם מגוף בת-ישראל רוח שאינו רוצה לצאת מאליו?

המנין.

רבנו, אנו נותנים לך רשות ויפוי כח לגרש בשמנו מגוף בת-ישראל רוח שאינו רוצה לצאת מאליו!

ר' עזריאל (קם ממקומו)

הדבוק! נשמת אדם שהלך מעולמנו! בשמה וביפוי כחה של עדת יהודים קדושים אני עזריאל בן הדסה גזור עליך, שתצא תיכף ומיד מגוף הבתולה לאה בת חנה ולא תגרום ביציאתך שום נזק לא להבתולה הנ"ל ולא לשום אדם מן העומדים כאן ולא לשום בריה שבעולם. ואם לא תציית לי — אצא כנגדך בחרמות ושמחות ונדויים וקללות ובכל כח ידי הנטויה... ואם תעשה כמצותי אשתדל בכל מאמצי כחי לתקן אותך ולגרש מעליך את כל השדים והמחבלים הסובבים אותך.

לאה (הרכוק).

ציני מתירא מפני החרמות והקללות ובהבטחותיך איני מאמין אין כח בעולם שיוכל להמציא לי מנוחה. אין בגן עדן היכל עליון מהיכלי עתה, ואין תהום עמוקה מן התהום הנכונה לי. לא אצא.

ר' עזריאל.

בשם אל שדי אני משביעך בפעם האחרונה, שתצא מן הבתולה לאה בת חנה! ואם לא תשמע גם הפעם בקולי, אטיל עליך חרם ואמסוך בידי מלאכי חבלה! (הפסקה של אימה)

לאה (הרכוק).

בשם אל שדי הריני דבוק ומדובק בבת זוגי ולא אפרד ממנה עד עולם.

REB AZRIELKE (*worried as though reminding himself*). In order to excommunicate a Jewish soul, permission must be obtained from the rabbi of the city. Mikhol, for the present put away the horns, the candles, and the robes. Take my staff, go to Rabbi Shimshon and ask him to come here as quickly as possible. (MIKHOL *gathers up the horns and candles and leaves with THE MESSENGER, who is carrying the robes. To the ten men.*) You may go, for the present. (*They leave. Pause.* REB AZRIELKE *raises his head.*) Sender! Where are the groom and his party staying?

SENDER. They remained at my house in Brinnits for the Sabbath.

REB AZRIELKE. Send a rider to inform them in my name that they are to stay there and await my command.

SENDER. I'll send a rider at once.

REB AZRIELKE. In the meantime you may go out and take the girl into the next room.

LEYE (*awakens, in her own voice, trembling*). Granny! I am afraid. What will they do to him? What will they do to me?

GRADE. Don't be afraid, my child. The Rebbe knows what he is doing. He won't harm anyone. The Rebbe cannot do any harm. (*She and SENDER lead LEYE into the next room.*)

REB AZRIELKE (*sits sunk deep in meditation. As though awakening*). And even if it has been otherwise decided in the worlds above, I will reverse that decision.

(REB SHIMSHON *enters.*)

REB SHIMSHON. May the week ahead be a good one, Rebbe.*

REB AZRIELKE. A good week to you, too, Rabbi, and a good year.* Please sit down. (REB SHIMSHON *sits down.*) I have troubled you because of a most important matter. A Jewish girl has been possessed by a dybbuk, may God have mercy, and nothing will induce him to leave. There remains only the last resort, to expel him by excommunication. I therefore ask your consent, and the good deed of saving a soul will be yours.

REB SHIMSHON. Excommunication is a bitter enough punishment for the living. How much more terrible for the dead. But as long as there is no other way and so godly a man as you considers it necessary, I delegate to you my authority. But I must first reveal to you, Rebbe, a secret that has a bearing on the matter.

REB AZRIELKE. Please do.

REB SHIMSHON. You may remember, Rebbe, a young man from Brinnits, Nissen ben Rivke, a student of Cabala, who was a Hassid of yours about twenty years ago.

REB AZRIELKE. He left for some distant place and died there.

REB SHIMSHON. Yes. Well this very Nissen ben Rivke came to me in my dreams three times last night and demanded that I summon Sender of Brinnits to a trial before a rabbinical court.

REB AZRIELKE. What claims has he against Sender?

REB SHIMSHON. He did not say. He only charged that Sender had spilled his blood.

REB AZRIELKE. If a Jew has a case against another and demands a trial, a rabbi cannot, of course, refuse. Especially when the accuser is deceased and can therefore appeal to the Throne of Glory itself. But does this have a bearing on the matter of the dybbuk?

ר' עזריאל.

במה הוא מחיב את סנדר.

ר' שמשון.

זאת לא הגיד לי... הוא רק טען שסנדר שפך את דמו.

ר' עזריאל:

כשיהודי תובע את חברו לדין תורה, אין הרב רשאי להסתלק, וכל-שכן אם התובע הוא מת שיכול לתבוע לבית-דין של מעלה. על כל פנים, טענותיו של המת אינן ענין אצל הדיבוק.

ר' שמשון.

יש להן ענין לכך... שמעתי, כי הבחור המת שנכנס כדבוק בבחו של סנדר, היה בנו של ניסן רבקה'ס... מספרים על-דבר עוד התחייבות אחת שהיתה לסנדר. ביחוסו לניסן ולא עמד בה.

ר' עזריאל (חושב קצת).

אם כן אדחה את גירוש הדבוק עד למחר בצהריים, מחר אחרי ותיקין, אם ירצה השם, גיטיב חלום לכבודו ואתה תזכיר את המת לדין-תורה ואחר-כך אגרש אני ברשותך את הדבוק על ידי חרם,

(הם יוצאים... המסקה. ר' עזריאל מרים ראשו). סנדר! היכן נשאר המחותנים והחתן?

סנדר.

(נשארו לשבות בבריניץ.)

ר' עזריאל.

שלח רץ להגיד להם בשמי, שישארו בבריניץ ויחכו לפקודתי

סנדר.

הנני שולח כרבע.

ר' עזריאל;

לפי שעה אתה יכול לצאת ולהוציא מעלי את הבתולה אל החדר השני.

סנדר.

רבי, רבי! במה נתחייבתי עונש כזה?

לאה (מתעוררת בקולה שלה)

סבתי! יראה אני! .. מה יאמרו לעשות לי?

פרידה

הוא לא יעשה רע. הרבי לא יוכל לעשות רע (הוא נסגר פוצאים את לאה לחדר השני).

ר' עזריאל (יושב שקוע ברעיונותיו למתעורר)

ואמילו אם בעולמות העליונים גורו אחרת, אנכי אבטל את גזר-הדין! (נבס ר' שמשון.)

ר' שמשון.

שבוע טוב, רבי!

ר' עזריאל. (קם דקראתו).

שבוע טוב—שנה טובה רבי, שב. לשם ענין גדול הטרחת עליכם לבוא לכאן. יש להציל בת ישראל מן הדיבוק, שנכנס בה רחמנא לצלן, ואינו רוצה לצאת בשום פנים. תחבולה אחת עוד נשארה בידנו: לצאת כנגדו בחרמות ונדויים. ואני מבקש בזה ממעלתך, שתסכים אל הדבר וזכות פקוח-נפש תעמוד לך...

ר' שמשון (באנחה).

החרם כלי-זיון קשה לחי וכל שכן למת. אבל באין ברירה אחרת וכבוד קדושתו מוצא בדבר צורך השעה— גם אני מסכים. אבל מתחלה עלי לגלות לפני הרבי סוד אחר, שיש לו גביעה בענין הדיבוק...

ר' עזריאל.

אדרבה?

ר' שמשון.

רבי, זוכר אתה, לפני עשרת שנים היה אברך אחד רגיל לבוא לביתך, ניסן רבקה'ס שמו. למדן גדול ומקובל.

ר' עזריאל.

זכורני; הוא נסע למרחקים ושם מת בחצי ימיו.

ר' שמשון.

בלילה הזה נראה אלי ניסן רבקה'ס זה בחלום שלש פעמים וחבע שאומין את סנדר לדין תורה.

REB SHIMSHON. It does. I have heard that the deceased young man who entered as a dybbuk into Sender's daughter was the son of Nissen ben Rivke. There is also talk of an obligation that Sender had to Nissen which he did not fulfill.

REB AZRIELKE (*thoughtful a while*). In that case I will postpone the exorcism of the dybbuk until tomorrow noon. In the morning, God willing, right after prayers we will ensure that your dreams are for good, and you will summon the deceased to a trial. Afterwards, with your authority I will drive out the dybbuk.

REB SHIMSHON. Inasmuch as a trial between the living and the dead is difficult and unusual, I would ask you, Rebbe, to consent to be the chief judge and to conduct the trial.

REB AZRIELKE. I accept. Mikhol (*Mikhol enters*.) Have the girl brought in. (*SENDER and FRADE bring in LEYE, who sits with eyes shut tight*.) Dybbuk, I give you half a day's time, till tomorrow noon. If you will not leave within the designated time and of your own free will, I will, with the authority of the rabbi of the city, expel you by the bitter force of excommunication. (*Pause. SENDER and FRADE start to lead LEYE out.*) Sender! Remain here a while. (*FRADE leads LEYE out.*) Sender! Do you remember your friend of years ago, Nissen ben Rivke?

SENDER (*frightened*). Nissen ben Rivke? He died. . . .

REB AZRIELKE. Know, then, that last night he appeared three times in dreams before the Rabbi of the City. (*Points to REB SHIMSHON.*) And he demanded that you be summoned to trial to answer his charges.

SENDER (*staggered*). Me? A trial? Heaven help me! What does he want of me? What should I do, Rebbe?

REB AZRIELKE. I do not know what his accusations are, but you must accept the summons.

SENDER. I will do as you say.

REB AZRIELKE (*with a different tone*). Send the swiftest horses to Brinnits immediately and instruct the bridegroom and his party to be here before noon tomorrow, so that the marriage can take place as soon as the dybbuk leaves.

SENDER. Rebbe, what if they no longer approve of the match and refuse to come?

(*THE MESSENGER appears in the doorway.*)

REB AZRIELKE (*with authority*). Let them be told that I have commanded it. But see that the bridegroom is here in time.

MESSENGER. The bridegroom will be here in time.

(*The clock strikes twelve.*)

ר' שמשון.

יען כי דיין-תורה בין הי ובין מת הוא ענין קשה ובלתי-שכיח. הייתי רוצה לבקש ממך, רבי, כי תואיל לשבת עמנו ברין ולהיות לראש הדיינים.

ר' עזריאל.

מסכים אני... מיכאל! (נכנס מיכאל) צו להביא את הכתולה.

(סנדר ופורה מביאים את לאה הרושבת בעינים עצומות ומישיבים אותה במקומה הראשון). דיבוק! אני בותן יך זמן חצי מעת-לעת, אם לא תצא עד לכחר שעה ההיא ברצון, אטיל עליך חרם ברשות הרב מרא דאתרא באונס. (הפסקה). עתה אפשר להוציא את הכתולה. (סנדר זפרי ה רוצים להוציא את לאה). סנדר, עתה השאר עוד כאן. (פרידה מוציאה את לאה) סנדר, הזוכר אתה את חברך מלפנים גיסן רבקה'ס?

סנדר (נבהל).

גיסן רבקה'ס? ... הלא הוא כבר מת...

ר' עזריאל.

ידע חדע, כי בלילה הזה נראה שלש פעמים להרב מרא דאתרא בחלום (מורה על ר' שמשון) ותבע, כי יזמין אותך לדין תורה אתו.

סנדר (נרעש מאד).

אותי לדין-תורה? ... אויה לי! מה הוא מבקש ממני? מה אעשה, אפוא, רבי?

ר' עזריאל.

אין אני יודע במה הוא מחיב אותך. אבל ללכת עמו לדין-תורה אתה מחויב.

סנדר.

אני אעשה כאשר תצוני.

ר' עזריאל (בנעומת אחרת).

בוזה הרגע שלח סוסים קלים ויריצו הגה את המחנותנים והחתן ויבואו תוך שתיים עשרה שעות, כדי שאפשר יהיה תכף ליציאת הדבוק להכניס את הזוג לחופה.

סנדר.

אולי חזרו בהם ואינם רוצים עוד להתחתן בי ולא יבואו (בפתח נראה המזולח).

ר' עזריאל (בתקופות).

יאמרו להם: אני צייתי. אבל ראה, כי יבוא החתן למועד הנכון.

המושולח.

החתן יבוא אל המועד הנכון (השעון משמיע יתים עשרה).

הבסר.

ACT IV

(Same room as Act III. In place of the long table at left, a smaller one, closer to the footlights. Behind it, in prayer shawl and phylacteries, are REB AZRIELKE, seated in an armchair, and two other judges in ordinary chairs. REB SHIMSHON stands beside the table. MIKHOL stands at a distance. They finish saying a prayer to ensure that a dream is good, not evil.)

REB SHIMSHON. My dream was good. My dream was good.

REB AZRIELKE, FIRST AND SECOND JUDGES (*together*). Your dream was good. Your dream was good. Your dream was good.

מער כה רבי עית.

אותו החרר שבמערכה שלישיית. במקום השלחן הארוך משמאל ועומד שלחן לא גדול. על כורסא לפני השלחן יושב ר' עזריאל לבוש טלית ותפלין, ומימינו ומשמאלו — שני דיינים. כנגד פניהם עומד ר' שמשון, סמוך להם — מיכאל. ר' עזריאל נוסר הטבת הלום.

ר' שמשון.

הלמא טבא חזאי, הלמא טבא חזאי, הלמא טבא חזאי.

ר' עזריאל והדיינים.

הלמא טבא חזית, הלמא טבא חזית, הלמא טבא חזית.

REB AZRIELKE. Rabbi, now that we have turned your dream to good, sit with us as a judge. (REB SHIMSHON seats himself at the table beside REB AZRIELKE.) Now we shall notify the deceased to be present at the trial. But first I shall mark a circle beyond whose margin he shall be powerless to pass. Mikhol! Hand me my staff. (MIKHOL hands him the staff. REB AZRIELKE rises from his place and in the left corner of the room he describes a circle with his staff, from left to right. He returns to his seat at the table.) Mikhol, take my staff and go to the cemetery. And when you pass its gates close your eyes and feel your way with the staff. And stop at the first grave that the staff touches. And striking the grave three times with the staff, speak these words: "Blameless Departed! Azrielke, the son of the great Tsaddik Reb Itchele of Miropolye, sent me to ask your pardon for disturbing your rest, and he commands you to inform the blameless deceased Nissen ben Rivke, by ways known to you, that the just tribunal of Miropolye calls upon him to come at once and with all haste to a trial and asks him to wear the same garb in which he was interred." Say this three times. Then turn about and retrace your steps. And pay no heed, no matter what shouts and cries and calls you hear behind you. And do not let my staff slip from your grasp even for a moment, or you will be in great peril. Go, and may God watch over you, for no harm comes to those who are sent on a virtuous errand. Go, but first send in two men to make a partition for the deceased. (MIKHOL leaves. Two men enter with a sheet. They screen off, to the

floor, the whole left corner of the room and leave.) Call in Sender. (SENDER enters.) Sender, have you done what I told you to? Did you dispatch horses to bring the groom and his party?

SENDER. I sent the swiftest horses, but they have not yet arrived.

REB AZRIELKE. Send a messenger out to meet them and say that they are to drive with utmost speed.

SENDER. I will do so. (Pause.)

REB AZRIELKE. Sender! Word has been sent to the blameless deceased Nissen ben Rivke that this court calls him to appear in his case against you. Will you accept our verdict?

SENDER. I will.

REB AZRIELKE. Will you carry out our decision?

SENDER. I will carry it out.

REB AZRIELKE. Step back and stand at the right.

SENDER. Rebbe! I remember now. Nissen must be calling me to trial over a vow we took. But I am not at fault in the matter.

REB AZRIELKE. Tell it later, after the plaintiff has stated his grievances. (Pause.) Soon there will appear among us a man from the True World so that we may judge between him and one who is from our world of illusion. (Pause.) A trial such as this is proof that the laws of the Holy Torah rule all worlds and all creatures and are obligatory for the dead as for the living. (Pause.) A trial such as this is most awful and fearsome. It is watched by all Holy Places. And should this court, Heaven forbid, deviate by a hair from the law, there would be a protest in the Celestial Court itself. We must, therefore, approach such a trial with awe and terror, awe . . . and terror. (Looks around anxiously, as he speaks. His eye stops at the curtain and he stops talking. A fearful silence.)

ר' עזריאל (לר' שמשון והדיינים).

בעוד שעה קלה יבוא מעולם האמת להתיצב בינינו רוח בלי גוף, ואנחנו נשפוט בינו ובין אדם אחד מעולם-ההבל. (הפסקה) ומוזה יש ללמוד, כי תורתנו הקדושה, אף על פי שנתנה לבני אדם על הארץ, משפטיה קיימים גם בשמים וחובה הם גם לשוכני עפר. (הפסקה) בפתח נראה המשולה. קשה וחמור דין תורה כזה, לפי שכל ההיכלות ברקיע נשמעים לו, ודיין שמתה, חס ושלום, דין כמלוא השערה, מסכן בעצמו, שימשכו אותו גופו תכף ומיד לבית דין של מעלה. על כן יש לגשת למשפט כזה באימה ופחד, לפי... לפי... (מפסיק דבריו ופונה כה וכה. דופית אימה. ר' עזריאל משהה כבטו על מחיצת הסרין. הכל מפנים עיניהם לאקום זה.)

דיין א (אל הראשון מתוך אימה).

כמדומה, שכבר בא...

דיין ב (אל הראשון מתוך אימה גם הוא).

כבר בא, כמדומה...

ר' שמשון (בקודמים).

הוא בא...

ר' עזריאל.

רבי, היטבנו לך את החלום, עתה שב עמנו לדין. ר' שמשון יושב אצל ר' עזריאל) מיכאל, קרא לסנדר ויבוא. (מיכאל נגש אל המהת וקורא לסנדר). סנדר! להוי ידוע לך, ש"כת" אחד בא אמש לרא דאתרא בחלום ותבע אותך בפניו לדין-תורה.

סנדר. (משתומם)

אותי? .. מי הוא?

ר' עזריאל:

חברך מלשעבר, ניסן בן קרינה.

סנדר (מתפלץ)

ניסן... ניסן... מה הוא שואל מעמי? .. מה טענות יש לו עליך

ר' עזריאל.

את זאת יגיד בשעת דין תורה. לפי שעה עליך לאמר לנו אם תקבל עליך את הדין אם לא.

סנדר (רועד).

כאשר יצוה הרבי ...

ר' עזריאל:

אין הנחבע לדין רשאי להשתמט, וכל שכן כשהתובע הוא מת, שהכה בידו לתבוע גם לבית דין של מעלה ...

סנדר (נבהל)

מקבל אני עלי. מקבל ...

ר' עזריאל.

לפי שעה רשאי אתה לבוא. (סנדר יוצא) מיכאל, הבא מקליו (מיכאל מביא) מיכאל, קח את המקל והלכת לבית העולם, ועצמת את עיניך ופנית מזרחה, וגרפת במקל לפניך בלכתך, והיה המקום אשר יתעכב מקלי שם ועמדת במקום ההוא, ובאת אל הקבר הקרוב ודפקת עליו במקלי שלש פעמים וככה האמר: מת טהור! עזריאל בנו של ר' איצילי הגדול ממירופול שלחני אליך, ומבקש הוא מחילה ממך על שהרגיו אותך ממנוחתך וגזור עלי, שתלך בדרכים הידועים לך ותודיע למת טהור ר' ניסן בן קרינה, שהרב ר' שמשון ממירופול מרא דאתרא, מזמין אותו לדין תורה עם חברו סנדר בן הניא, וגזור עליו שיבוא תיכף ומיד במלבושיו, באותם שהובא לקבר ישראל. על הדברים האלה תחזור שלש פעמים, ואחרי כן תהפך פניך ותשוב מערבה, וכשיעלו באזניך קולות וצעקות—אל תבט אחריך, שאם לא כן—חיך בסכנה גדולה, ואת מקלי לא תשמיט מידך אף רגע אחד. הוזהר והוזהר! לך ואלהים ישמרך בדרך. כי שליחי מצוה אינם נוזקים. (הפסקה) יעשו מחיצה למת, ואני אעשה לו עיגול (עג) עונה במקלו בפנה השמאלית—משמאל לימין. מוסר המקל למיכאל, יזה יוצא. נכנסים שני הסודים וסדין ביניהם, מאחזים את הכרין בתקרה ופורשים אותו כעין וילון לפני הפנה) יכנס סנדר! (סנדר נכנס). סנדר! שלחת עגלה להביא את המחזותנים והחתן?

סנדר.

(שלחתי, רבי.)

ר' עזריאל.

ולא בא עוד?

סנדר:

לא, אבל מחכה אני להם מרגע לרגע. את הקלים שבמוסים שלחתי אחריהם.

ר' עזריאל.

שלח רץ לקראתם להאיץ בהם. הם מוכרחים לבוא הנה עד עת הצהריים.

סנדר.

(שלח אשלה (יוצא ושב מיד. הפסקה))

FIRST JUDGE (to the second, in a frightened whisper). He is here, I think.
 SECOND JUDGE (in the same tone). I think he is.
 REB SHIMSHON. He is here.
 REB AZRIELKE. Blameless deceased Nissen ben Rivke, this just tribunal decrees that you may not step beyond those bounds and that partition that it has assigned to you. (Pause.) Blameless deceased Nissen ben Rivke, this just tribunal commands you to state your claims and grievances against Sender ben Henye. (Terrifying pause. All listen as though petrified.)
 FIRST JUDGE (as before). He is answering, I think.
 SECOND JUDGE. I think he is.
 FIRST JUDGE. I hear a voice, but I hear no words.
 SECOND JUDGE. I hear words, but I hear no voice.

REB SHIMSHON (to SENDER). Sender ben Henye, the blameless deceased Nissen ben Rivke states his claim saying that in your youth you were students in the same yeshiva and that your souls were bound together in loyal friendship. You were both married in the same week. Later, when you both met at the Rebbe's house during the High Holy Days, each of you pledged that if his wife should conceive and bear a child, the one a girl the other a boy, the children would wed.

SENDER (in a trembling voice). Yes, it was so.
 REB SHIMSHON. The blameless deceased Nissen ben Rivke states further that soon thereafter he departed for a distant town. There his wife bore a son and at the same time your wife bore a daughter. And soon after that he died. (Brief pause.) In the True World he learned that his son was blessed with a lofty soul and was rising to ever greater heights. And the father's heart was joyful and proud. And he saw further that when his son grew older, he went out into the world and travelled from place to place, from country to country, from city to city, for his soul was drawn to her for whom his soul was destined. And he came to the city where you live, and entered your house and sat at your table. And his soul was united with the soul of your daughter. But you were rich and Nissen's son was poor. And you turned your gaze from him and sought other matches for your daughter among families of wealth and station. (Brief pause.) And Nissen saw how his son was plunged into despair and went wandering off into the world, seeking new ways. And the father's heart was filled with fear and sorrow. And the Powers of Blackness, perceiving the despairing youth, spread their nets for him and captured him and took him from the world before his time, and his soul wandered homelessly until it entered as a dybbuk into the body of its destined bride. (Brief pause.) Nissen ben Rivke declares: with the death of his son he was cut off from both worlds, with none to bear his name or say a prayer for his soul. His light has been put out forever; the crown of his head has rolled down into the abyss. And he asks the just tribunal to judge Sender in accordance with the law of our Holy Torah, for spilling the blood of Nissen's son and of his son's children and their children to the end of time. (Terrifying silence. SENDER sobs.)

REB AZRIELKE. Sender ben Henye. Did you hear the charges of the blameless deceased Nissen ben Rivke? What have you to say in your defense?

SENDER. I cannot open my mouth and I have no words for my defense. But I beg my old comrade to spare me my child, for I did nothing out of ill will. Soon after our vow, Nissen departed and I did not know whether his wife bore a child nor whether it was a boy or a girl. Then I learned that he had died. Further news of his family I had none, and gradually I forgot.

REB AZRIELKE. Why did you not inquire? Why did you not investigate?

SENDER. It is customary for the boy's family to take the first steps. And so I thought that if a son had been born to Nissen, he would have informed me. (Pause.)

REB SHIMSHON. Nissen ben Rivke asks, why, when his son was received into your home and sat at your table, did you never inquire of him who he was and whence he came?

סנדר.

אני היית אבי הבת, ואמרתי, אלו היה בן לחברי ניסן, יהיה הוא מחזר אחרי, שכן דרך העולם, שיהא צד החתן מחזר אחרי צד הכלה, ולא להפך.

ר' עזריאל.

כשנודמן בנו של ניסן לביתך ואכל על שלחנך, למה לא שאלת, מי הוא ומאין הוא?

סנדר.

איני יודע... איני זוכר... אבל נשבע אני בפניכם, שליבי

ר' עזריאל (לצד המחיצה).

מת טהור, ניסן בן קרינה, בית-דין צדק גוזר עליך, שלא תצא מחוץ לעיגול המוגבל לך. (הפסקה) מת טהור! בית-דין-צדק גוזר עליך, שתציע הטענות והתביעות שיש לך על בעל דבריך סנדר בן הניא. (הכל מטים אוזן. הפסקה של אימה).

דיין א.

(אל השני בחשאי, מתוך אימה).

הוא עונה...

דיין ב (קורם).

הוא עונה.

ר' שמשון (לסנדר).

סנדר בן הניא! המת הטהור ניסן בן קרינה טוען ואומר, שהוא ואתה הייתם חברים מנעורכם ושניכם למדתם בישיבה אחת. ונפשותיכם היו קשורות יחד בקשר של ידידות, ואחרי הנשואין של שניכם נפגשתם שוב בבית הרבי, וכדי לחזק את ידידותכם תקעתם כף זה לזה והתניתם, שאם יוליד אחד מכם בן וחברו בת, תתחתנו זה עם זה.

סנדר (בקול רועד):

אמת...

ר' שמשון.

סנדר בן הניא! המת הטהור טוען ואומר, שלא עברו ימים מועטים אחרי תקיעת הכף, ואשתו ילדה בן, ואשתך שלך ילדה גם היא בת. כשנה אחרי כן נפטר מן העולם. (הפסקה קצרה) בעולם האמת נודע לו, שנשמה גדולה נתנה לבנו, והיא עולה ממדרגה למדרגה; והיה האב מתגאה בבנו ושמה בו שמחה גדולה. אחרי כן ראה, איד שהבן, בהגיע פרקו, יצא מאליו, ושלא מדעתו, לבקש את בת זוגו, והלך ממקום למקום ומעיר לעיר עד שהגיע למקום מגוריך, סנדר, ונודמן לביתך ואכל על שלחנך. כאן נודמנה לו בת זוגו, ונשמתו נמשכה אחריה. אלא שאתה, סנדר, עשיר היית, והוא עני, על כן לא פקחת עיניך עליו והלכת לבקש לך חתנים בעלי נדוניא מרובה ובעלי יחוס. או תקף היאוש את לבו של בן ניסן, ויצא לבקש לו דרכים חדשות. ראה זאת ניסן, ונשמתו התאבלה וחרדה אל בנו. והסטרע אחרא, רחמנא לצלן, ראה את בן ניסן ביאושו, עמד ולכד אותו במצודתו והוציאו מן העולם קודם זמנו. והיתה נשמתו של בן ניסן תועה, בעולם התוהו ימים רבים, עד שנכנסה בגופה של בת סנדר כדמות "דיבוק" (הפסקה). עתה טוען ניסן בן קרינה, שנכרת בגללך משני העולמות, לא שם ולא שאר לך, ולא אחרית ותקוה. כבתה גחלתו ואבד נירו לעולם. מי יאמר "קדיש" אחריו ומי יזכיר נשמתו? ומבקש הוא מאת בית-דין הצדק לשפוט את סנדר על פי דין תורתנו הקדושה, ולדרוש מידו את דם הבן השפוך, ודם זרעו, וזרע זרעו, עד סוף כל הדורות. (הפסקה של אימה).

ר' עזריאל.

סנדר בן הניא! השמעת את טענותיו של המת הטהור? מה יש לך להשיב עליהן?

סנדר (כלב נשבר).

מה אומר ומה אדבר? לפתוח שפתי לא אוכל, ואין בפי מלים. ואני שואל ומבקש מאת חברי המת הטהור ניסן בן קרינה, שימחל לי במחילה גמורה, לפי שחטאתי כנגדו ועברתי על תקיעת הכף לא במזיד, חס ושלום, אלא בשוגג. אחרי תקיעת הכף הרי חזרנו כל אחד לעירו ונתרחקנו זה מזה. לא ראיתו עוד ולא שמעתי עליו. לא ידעתי כי נולד לו בן, וגם דבר מוחזר בעלם ממני ימים רבים, וכאשר ראיתי, כי אין מזכיר לי את דבר תקיעת הכף, אמרתי, אין זאת כי אם אשת ניסן לא ילדה לו בן, ותקעת הכף בטלה.

ר' שמשון.

ולמה לא השתדלת לחקור ולדרוש את הענין על בוריו?

SENDER. I do not know. I do not remember. But I swear that I was always drawn to take the youth for my son-in-law. That is why, whenever a match was proposed, I set such hard conditions that the groom's father would never agree to them. That is how three proposals fell through. But this time the relatives insisted. . . . (Pause.)

REB SHIMSHON. Nissen ben Rivke declares that deep in your heart you recognized his son, and therefore you were afraid to ask who he was. You sought for your daughter a life of riches and of ease and therefore you thrust his son into the abyss.

(SENDER weeps softly hiding his face. Heavy pause. MIKHOL comes in and returns the staff to the Rebbe.)

REB AZRIELKE (speaks softly with REB SHIMSHON and the other two judges. Arises, takes his staff in hand). This just tribunal has heard both sides and now delivers its verdict as follows: Whereas it is not known whether at the time of the vow between Nissen ben Rivke and Sender ben Henye their wives had conceived; and whereas according to our Holy Torah, an agreement is not binding that pertains to a thing not yet created, we cannot, therefore, conclude that Sender was obliged to fulfill the pledge. Since, however, the pledge was accepted in the Sacred Precincts and the thought was implanted in the heart of Nissen ben Rivke's son that Sender ben Henye's daughter was his destined bride; and since Sender's subsequent actions led to great misfortunes for Nissen ben Rivke and his son, therefore this just tribunal decrees that Sender should give away half his wealth to the poor and that as long as he lives he should, on the anniversary of the death of Nissen ben Rivke and of his son, light a memorial candle and recite the mourner's Kaddish for them as though they were his own children. (Pause.) This just tribunal asks the blameless deceased Nissen ben Rivke to forgive Sender with full forgiveness. And it further asks him to command with the full authority of a father that his son leave the body of the maiden Leye bas Khanne so that a branch of the fruitful tree of Israel may not wither. And for that the Almighty will manifest his grace to Nissen ben Rivke and to his homeless son.

ALL. Amen! (Pause.)

REB AZRIELKE. Blameless deceased Nissen ben Rivke, did you hear our verdict? Do you accept it? (Terrifying pause.) Sender ben Henye, did you hear our verdict? Do you accept it?

SENDER. Yes, I accept.

REB AZRIELKE. Blameless deceased Nissen ben Rivke. The trial between you and Sender ben Henye is over. Now you must return to your place of rest. And we decree that on the way you harm neither man nor other living creature. (Pause.) Mikhoh! Have the partition removed and let water be brought. (MIKHOL calls in two men who remove the curtain. REB AZRIELKE describes with his staff a circle on the same spot as before only from right to left. A basin and dipper are brought in. All wash.) Sender! Has the bridegroom's party arrived?

SENDER. There has been no sound of their arrival.

מיכאל, תן לי את המקל. (מיכאל נוחן. ר' עזריאל ענן במקלו עונת במקום הראשון, אבל מיטין לשמאל. הפסקה לסנדר.) סנדר, עוד מעט ויכלה הזמן, שקבענו לדיבוק. ברגע יצאתו מביתך, יש להכניסה תיכף לחופה. יכינו את החופה וילבישו את בתך בגדי חתונה. היא הכל מוכן: אם החתן והמחותגים לא באו עוד — ישלחו רץ אחריהם.

סנדר.

ככל אשר יצוה הרבי כן אעשה. (יוצא. ר' עזריאל פושט מליהו ונעלף מפליו ומתחיל לקפלן.)

ר' שמשון (בלחש להריינים):

יודעים אתם, המת לא מחל לסנדר...

הריינים (נבהלים).

הן, יודעים אנו...

ר' שמשון (ככתחלה).

מרגישים הייתם, שלא קבל עליו המת את הדין?

הריינים (כבראשונה).

מרגישים היינו!

היה נמשך אחריו והתאויתי לקחתו לחתן לבתי. וכשהציעו לפני שדוכים אחרים, מן המשובחים ביותר, התנתי כל פעם תנאים קשים, שלא עמדו בהם המחותרים ומשכו ידיהם ממני. וכך בטלו בזה אחר זה שלשה שדוכים, (ואולם קרובי ובני משפחתו רבו עלי... (הפסקה).

ר' שמשון.

ניסן בן קרינה טוען, שעינך תפסה מיד, כי פני בנו דומים לשל אביו, אלא שהיית מתירא לשאל, מי הוא. רודף היית אחרי דינרי זהב (אחרי מזונות טובים בשביל בתך) וגרמת בכח, שיעקר גועו מן השורש, ועטרת ראשו תפול לתהום רבוה...

ר' עזריאל.

(ניסן בן קרינה) דרכי הטוב והרע מסורים ברשותו של אדם, ואם נטה בנך מן הדרך הישר, אין לחייב על כך את סנדר בן הניא.

ר' שמשון.

ומי יודע? אולי ברגע האחרון נצנץ בנפשו ניצוץ אור של שלהבת העולם (מיכאל נכנס ומשיט את המקל לר' עזריאל).

ר' עזריאל.

(מתלחש עם הרב והריינים, קם ממקומו ומקלו בידו.) אנונו שופטי בית-דין-צדק שמענו את טענותיהם של שני הצדדים, וזה משפטנו הואיל ולא נתברר אם היו שתי הנשים מעוברות בשעת תקיעת הכף, והיות שעל פי דין תורתנו הקדושה אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, לפיכך באנו לידי ההלטה, שלא היתה תקיעת הכף חובה על סנדר. אבל לפי סנדר קבל על עצמו את תקיעת הכף לחובה ועבר עליה, ועל ידי כך גרם צער מרובה לניסן בן קרינה, לפיכך גוזרים אנו על סנדר, שיהא אומר כל ימיו "קדיש" אחרי ניסן ובנו הנפטרים, ואת חצי הונו יחלק לעניים. (הפסקה) ושוב גזור בית-דין-הצדק, שהמת הטהור ר' ניסן בן קרינה יצוה את בנו בגורת אב, שיעזוב תיכף את גופה של הבתולה לאה בת חנה... ובית-דין-הצדק מבקש מאת המת הטהור ניסן בן קרינה, שימחול לסנדר בן הניא במחילה גמורה, ובזכות זה ירחם הקדוש ברוך-הוא עליו ועל נפשו התועה והנודרת של בנו.

ר' שמשון, הריינים, סנדר.

אמן!

ר' עזריאל.

מת טהור, ניסן בן קרינה! שמעת את פסק הדין? מקבלו אותה עליך? (דממה אוממה. הכל מקשיבים) סנדר בן הניא! שמעת פסק-הדין?

סנדר.

שמעתי.

ר' עזריאל.

ואתה מקבלו עליך?

סנדר.

מקבל אני.

ר' עזריאל.

מת טהור, ניסן בן קרינה! המשפט נגמר. עתה עליך לשוב למנוחתך וגוזרים אנו עליך שלא תזיק בדרך שום אדם ושום בריה חיה. (הפסקה) מכאל, הבא מים... (מיכאל מביא ומעטיר על הקרקע כר מים ואנו. הכל נוטלים ידיהם). יסלקו המחיצה! (מסלקים הסדן).

REB AZRIELKE. Send a second rider to meet them and have them drive the horses as hard as possible. Arrange for the wedding and the musicians. Have the bride dressed in her wedding-gown so that as soon as the dybbuk leaves she may be led to the ceremony. What will be done will be finished.

(SENDER leaves. REB AZRIELKE removes his phylacteries and folds up his prayer shawl.)

REB SHIMSHON (softly to the judges). Did you understand that the deceased did not forgive Sender?

FIRST AND SECOND JUDGES (softly, Frightened). We did.

REB SHIMSHON. Did you understand that the deceased did not accept the verdict?

JUDGES. We did.

REB SHIMSHON. Did you notice that he did not reply "Amen" to Reb Azrielke's words?

JUDGES. Yes, we noticed that.

REB SHIMSHON. It is a very bad omen.

JUDGES. It is indeed!

REB SHIMSHON. See how agitated Reb Azrielke is. His hands are trembling. (Pause.) We have done our part. Now we may leave. (The judges leave silently and unnoticed. REB SHIMSHON prepares to leave too.)

REB AZRIELKE. Rabbi, remain here till the dybbuk leaves. I should like you to perform the marriage ceremony. (REB SHIMSHON sighs and, head bent, sits down to a side. Oppressive pause.) God in Heaven! Hidden and wonderful are your ways. But the way on which I go is illuminated by light from the flame of Your sacred will. And I will not deviate from it, neither to the right nor to the left. (Raises his head.) Mikhol, have you prepared everything?

MIKHOL. Yes, Rebbe.

REB AZRIELKE. Have the maiden brought in. (SENDER and FRADE bring in LEYE, in a white wedding-gown with a black cape around her shoulders. They seat her on the sofa. REB SHIMSHON sits down near REB AZRIELKE.) Dybbuk, in the name of the rabbi of the city, seated here, in the name of a holy congregation of Jews, in the name of the Great Sanhedrin of Jerusalem, I, Azrielke ben Hadas, command you for the last time to depart from the body of the maiden Leye bas Khanne.

LEYE (DYBBUK) (determined). I will not leave!

REB AZRIELKE. Mikhol, call in the men and bring the white robes and the rams' horns and the black candles. (MIKHOL leaves and returns with fifteen men, among them, THE MESSENGER. They bring in the robes, horns, and candles.) Bring forth the Scrolls! (MIKHOL removes seven Holy Scrolls and distributes them among seven men. He distributes seven horns.) Stubborn spirit, since you are not humble unto our command, I give you over into the power of the higher spirits to expel you by force. Blow tekiah. (They blow tekiah.)

LEYE (DYBBUK) (tears herself from her place, tosses about, shouting). Let me go! Do not drag me! I will not! I cannot leave!

REB AZRIELKE. Since the higher spirits cannot conquer you, I give you over into the power of the middle spirits, those who are neither good nor evil. Let them, by whatever cruel means are at their disposal, tear you out. Blow shvorim. (They blow shvorim.)

LEYE (DYBBUK) (with failing strength). My grief is great. All the powers of the world have risen up against me! I am torn by the most terrible of spirits who know no mercy. Against me are arrayed the souls of the great and the just, my father's soul among them, and they command me to leave. But as long as a single spark of strength flickers within me, I will resist them and remain.

REB AZRIELKE (to himself). It must be that some mighty power is aiding him! (Pause.) Mikhol! Let the Scrolls be returned to the Ark. (They do so.) Cover the Ark with a black curtain. (MIKHOL does so.) Light the black candles. (They do so.) Let all don the white robes. (All do so, including REB AZRIELKE and REB SHIMSHON. REB AZRIELKE rises, raises his hand high. In a loud and terrifying voice.) Rise up, Oh Lord! And let thine enemies be dispersed and scattered before Thee. Like smoke let them be dispersed! Thou sinful and stubborn spirit, with the power of Almighty God and with the authority of the Holy Torah, I Azrielke ben Hadas, do sunder every thread that binds you to the living world and to the body and soul of the maiden Leye bas Khannel!

LEYE (DYBBUK) (cries out). Woe is me!

ר' שמשון (בבחהלה).

השמתם לבכם, שלא ענה המת על דברי הצדיק "אמן"?

הדיינים.

שמנו לב...

ר' שמשון (בבחהלה).

סימן רע הוא מאד. רואים אתם, ידיו של ר' עזריאל

רועדות...

הדיינים.

רואים אנו.

ר' עזריאל (עולל מאד ברעיונותיו).

רבונו של עולם! דרכיך נסתרים ונפלאים מאד, ואולם רצונך הקדוש אור לנתיבתי, על כן אלך עליה לבטח ולא אט ממנה ימין ושמאל.

ר' שמשון:

שומעים אתם? עודנו מתחזק. לא נכנע.

ר' עזריאל (מרים ראשו לבמה).

מיכאל, יכניסו את הבתולה! ומיכאל יוצא. סגור ופרידה מכניסים את לאה בנגדי חתונה ומושיבים אותה. ללאה! דיבוק! הזמן שנתתי לך כלה. התצא מן הבתולה לאה בת חנה ברצון?

לאה (הדיבוק).

לא!

ר' עזריאל.

מיכאל, הבא "מנין" והכן כל המכשירים לחרם. (מכאל יוצא. ר' שמשון והדיינים.) הריני מוזמן אתכם לשבת עמי אל השלחן. (יושבים. מיכאל נכנס ועמו עשרה יהודים.) הוציאו ספרי התורה, קחו השופרות! (עושים) דיבוק! הוציאו ולא קבלת עליך את גורתי, הריני פוסק אותך לרשותם של הרוחות העליונים, יבואו הם בכחם הגדול ויוציאוך. תקיעה! (תוקעים).

לאה (הדיבוק בבחהלה רבה).

הניחו לי! אל תגרשוני! לא אצא!

ר' עזריאל.

דיבוק! קשה-עורף! הריני מוסר אותך לרשותם של הרוחות הבינונים, לא טובים ולא רעים, יבואו הם באכזריותם ויוציאוך שברים! (תוקעים).

לאה (הדיבוק באין בה, מתוך צער גדול).

כוחות כל העולמות קמו עלי! גדולי ישראל עומדים כנגדי ונעם! אבי בתוכם, וכלם מצוים עלי לצאת. כחותי הולכים וכלים ואולם כל זמן שיש בי עוד ניצוץ של כח אתגבר עליהם ולא אצא. (במה נראה המשולה).

ר' עזריאל. (משתומם).

אין זאת כי אם כח אחד נעלם, גדול מאד, מסייעהו(בתוקף) הכניסו את הספרים! פרושו על ארון הקודש פרוכת שחורה. לבשו כלכם לבנים והדליקו נרות שחורים. (עושים. עושים) "קומה הי ופוצו אויביך וינוסו משנאיך מפניך!"—דיבוק! בשם הסנהדרין הגדול בירושלים וברשות בית הדין הקדוש היושב פה, ולמען לא ייבש ענף מגזע יעקב, הנה אני, עזריאל בן הדסה, מנתק את כל החוקים, שקשרו אותך לחיי העולם הזה, ולגופה ולגשמתה של הבתולה לאה בת חנה...

לאה (הדיבוק).

אזיה לי!

REB AZRIELKE. And I declare you excommunicated from all of Israel. *Terua!*

MESSANGER. The last spark was fused into the flame.

LEYE (DYBBUK) (*feebly*). I can struggle no more.

(*They start to blow terua.*)

REB AZRIELKE (*quickly silencing the horns. To LEYE*). Do you submit?

LEYE (DYBBUK) (*in a dead voice*). I submit.

REB AZRIELKE. Do you promise of your own free will to depart from the body of the maiden Leye bas Khanne and never to return to it?

LEYE (DYBBUK) (*as before*). I promise.

REB AZRIELKE. By the same power and authority by which I excommunicated you, I now revoke that excommunication. (*To MIKHOL.*) Put out the candles and remove the black curtain. (*MIKHOL does so.*) Remove the horns. (*MIKHOL gathers them up.*) And let those who came to assist remove their robes and leave. (*The fourteen men remove their robes and leave with THE MESSENGER and MIKHOL. REB AZRIELKE raises his hands high.*) Lord of the Universe! God of compassion and of grace! Behold the great anguish of this tortured and homeless soul whom the sins and errors of others caused to stumble. Avert Thine eyes from its sins and let its previous good deeds, its present torments, and the merits of its forebears rise up to Thee like a vapor. Lord of the Universe, sweep from its path all angels of destruction and in Thy palaces prepare for it eternal rest. Amen.

ALL. Amen.

LEYE (DYBBUK) (*trembling violently*). Recite the *Kaddish* for me. My appointed time runs out!

REB AZRIELKE. Sender! Say *Kaddish* first.

SENDER. *Yisgadal veyiskadash shmey rabo. Bolmo di vro khirusey...*

(*The clock strikes twelve.*)

LEYE (DYBBUK) (*springs up*). A-ay! (*Falls to the sofa as in a faint.*)

REB AZRIELKE. Lead the bride to the wedding canopy.

(*MIKHOL runs in.*)

MIKHOL (*very upset*). The second rider just returned. He says the bridegroom's carriage broke a wheel and they are all walking. But they're quite near, on the hill. You can see them from here.

REB AZRIELKE (*astonished*). Let be what must be! (*To SENDER.*) Let the old woman remain here with the bride while the rest of us proceed to welcome the groom. (*With his staff he draws a circle around LEYE from left to right. Removes his white robe, hangs it near the door, and leaves, staff in hand, followed by SENDER and MIKHOL. Long pause.*)

לאה (רועה)

באים לרקד סביב הקבר הקדוש, לשמח החתן והכלה.
הטמונים שם.

פרידה

אל נא תחרדי, בתי, ואל נא תפחדי. שומרים רבים נצבים עליך, שומרים אמיצים וחזקים, ששים גבורים סביב לך, כלם אחוזי חרב מלומדי מלחמה, איש חרבו על ירכו מפחד בלילות. האבות הקדושים ישמרוך מפגע רע והאמהות הטהורות מעין הרע. עוד מעט ותכנסי לחופה במול טוב, לחופה במול טוב... (בנעימת שיר ערש) אמך הצדקנית בעדי כתם-פז מגן ערש תצא היום, מגן ערש תצא היום; יצאו לקראתך שני מלאכי אל, שני מלאכי אל... יתמכה בידיה אחד מימיה ואחד משמאל, אחד מימין ואחד משמאל... חנה אשת כבוד, חנה אשת תום? מה לך כי ערית כתם-פז היום? משיבה חנה ואומרת כזאת וכזאת; איככה לא אצא בעדי עדיים היום, — ובתי בכנסת לחופה היום? "חנה אשת כבוד, חנה אשת תום! ומה לך כי תתעצבי אל לבך היום?" משיבה חנה ואומרת כזאת וכזאת: איככה לא אתעצב — ושמחתי לאנחה, ושמחתי לאנחה... הלך תלך לחופה בתי היחידה, ואני אתיצב מרחוק ולא אלך בצדה, ולא אלך בצדה... מביאים לחופה כלה נאה וחסודה, את לאה-לי החמודה, ומזקן ועד נער — הכל רצים לסעודה, הכל רצים לסעודה. נוטל אליהו הנביא את הכוס ביד רמה (מתוך תנומה) ומברך עליה... לעיני כל ישראל... שמה... (נרדמת. לאה שוכבת, ועיניה עצומות. המסקה ממושכה).

לאה (נאנתת מעומק הלכי. פוקחת עיניה).

מי הוא זה אשר נאנתת כה?

ר' עזריאל

ואני מחרים אותך מכלל ישראל. (תרועה מריעים)

המשולח

(הניצוץ האחרון נבלע בשלהבת.)

לאה (הריבוק בקול נוע).

בכון אני.

ר' עזריאל

ולא תשוב עוד אליה?

לאה (הריבוק).

לא אשוב עוד...

ר' עזריאל

בכחו של מרא דאחרצ ובכחו של בית-דין צדק הריני מבטל מעליך את כל החרמות והנדויים, שהטלתי עיך. כבו את הנרות. (מכבים). הסירו את הפרוכת השחורה! (מסירים) פשטו את הלבנים, הטמינו את השופרות. (נושא כפיו) רבובו של עולם, אלה החסד והרחמים! אליך אתפלל לאמר: אל נא תהדף מפניך נשמה דוויה וסחופה מישראל, ותכנס עמה לפנים משורת הדין. ויעלה נא לפני כסא כבודך צערה של והנפש הנדחת, ותעמוד לה זכות אבותיה, וקול תפלותינו ירצה לפניך כריח ניחוח של קרבן. אלהי ישראל! פתח לפני הנפש העלובה פתחי עולם והמצא לה מקום מנוחה בגנוי מרומים ויהי שלום בחילך ושלחה בארמנותיך, אמן!

בלם:

אמן!

לאה (הריבוק בקול נוע)

אמרו "קדיש". (לה הזמן)

סנדר

יתגדל ויתקדש שמייה רבה. בעלמא די ברא כרעותיה. (חשעון שמייע שמים עשרה. לאה נעקרת ממקומה, משמייע קול צוהה ונופלת על המסל).

ר' עזריאל (בכפיו)

הובילו את הכלה לחופה. (מיכאל נדהף הכוחה).

מיכאל

זה עתה שב הרץ והגיד, כי המחותרים נתעכבו בדרך: אופן נשבר להם בעגלה. הם הולכים עתה ברגליהם וקרבים אל העיר. הנה הם גראים מראש הגבעה הסמוכה.

ר' עזריאל (כנסתה, שקוע ברעיונותיו).

יבוא מה שיבוא! (לסנדר), תשב הכלה בזה והוקנה על ידה ואנחנו נצא לקבל פני החתן. (לוקח סקלו וענ עונה כסביב ללאה. ר' עזריאל, סנדר ומיכאל יוצאים. הפסקה ממושכה).

לאה (פוקחת עיניה).

מי עמי פה? הסבה? .. סבתי! רע לי מאד. הושיעני נא... ישניני נא...

פרידה

אל נא ירע לך, בתי... ירעו רע כל בני קדר וישמעאל — וכל שונאי ציון וישראל, וללבך את תהא הרוחה — ונסו ממך יגון ואנחה... כי הנה שומר ישראל על ירך בחלומות טובים ונעימים יפקדך, מחשבות טהורות סביבך תרחפנה וכנפי מלאכי שלום על ראשך תנפנפה... (מתוך עולה קול כלי זמר נגינת תנונה).

LEYE (*awakens. In a feeble voice*). Who is here with me? Is that you, Granny? Granny? I am so sad. Help me. Rock me to sleep.

FRADE (*caresses her*). Do not be sad, sweet child. Let the Tartar be sad, and the black tom cat, and let your heart be light as a feather of down, as a puff that is blown, as a flake of white snow, and may holy cherubim cradle you in their wings.

(*A wedding march is heard.*)

LEYE (*trembling, seizes FRADE's hand*). Do you hear? They are going to dance around the holy grave so that the dead bride and groom may rejoice!

FRADE. Do not tremble, child. Don't be afraid. You are guarded by a great watch, a mighty watch. Sixty giants with drawn swords protect you from mishap. Our holy patriarchs and matriarchs protect you from the evil eye. (*Gradually falls into sing-song rhymes.*)

Soon you will be led to the wedding canopy.

Happy and blessed will that hour be.

Your mother, virtuous and wise,

Walks forth from Paradise,

From Paradise.

On her robes are gold and silver.

Two little angels come to greet her,

Come to greet her.

They stand on either side

To the left and to the right.

"Khannele mine, Khannele fine,

Why on your gown do gold and silver shine?"

And Khannele answers them thus and so:

"My joy is great. Why should my gown not glow?

My only child, the crown of my head,

Is this day to her wedding led."

"Khannele mine, Khannele fine,

Then why is there pain in those eyes of thine?"

And Khannele answers them thus and so:

"Should my heart not grieve, should it not feel woe?

Strangers to the wedding lead the bride,

While I in sadness stand on a side."

Soon to the canopy they will lead her.

Young and old will come to greet her.

Elijah will come and take the great goblet in his hand,

And recite a blessing for the entire land.

Amen and amen.

(*Falls asleep. Long pause.*)

LEYE (*eyes shut tight. Sighs deeply. Opens her eyes*). Who sighs here with such sadness?

KHONNON'S VOICE. I do.

LEYE. I hear your voice, but I cannot see you.

KHONNON'S VOICE. A forbidden circle rings you round.

LEYE. Your voice sounds as sweet to me as the weeping of a violin on a silent night. Tell me, who are you?

KHONNON'S VOICE. I have forgotten. Only in your thoughts can I remember myself.

LEYE. I remember now. My heart was drawn to you as to a bright star. On silent nights I have shed sweet tears, and always in my dreams I saw a figure. Was that you?

KHONNON'S VOICE. It was.

LEYE. I remember now. Your hair was soft, and it glistened as though with tears, and your eyes were sad and gentle. Long and slender were your fingers. Day and night I thought of you.

(*Pause. Sadly.*) But you went away and my light was put out and my soul withered. And like a desolate widow was I when a strange man approached. Then you returned and in my heart bloomed a life of death and a joy of sorrow. Why have you forsaken me again?

KHONNON'S VOICE. I broke all barriers, I surmounted death, I defied the laws of the ages and generations. I struggled with the strong, the mighty, the merciless. And when the last spark of my strength was burned out, I departed from your body to return to your soul.

לאה (בשחה)

הנה נהרסה מחיצת העיגול! אני רואה אותך, חתני. בואה

אלי!

חנן (בעין בת קול).

בואי אלי.

לאה (בקמה, משמחה)

הנני הלכת אליך...

קול חנן.

אני...

לאה:

שומעת אני את קולך, ופניך לא יראו.

קול חנן:

מחיצה של "עיגול" מבדלת ביני וביניך...

לאה:

קולך ערב לאזני כקול כנור בוכה באישון לילה. מי אתה?

קול חנן.

שכחתי. זכרי כמוס רק בלבבך לבד...

לאה.

זכר אזכור... כלתה נפשי במסתרים אל אשר לא ידעתי. ערגתי בצמא אל מעין אור... דמעות מתוקות ירדו עיני וארא בחזיונות לילה תמונת זוהר. האתה הוא אשר נגלית אלי?

קול חנן.

אני.

לאה:

זכור אזכור... שערות רכות היו לך, כידועות בכי... עפעפיך ארוכות היו, ועיניך נוגות ומלאות חסד. ידים ענוגות היו לך ואצבעותיהן ארוכות... יומם ולילה הגיתי רק בך... (המסקה) וצולם אתה הלכת מעמי ונרי כבה, ונפשי נבהלה. כאלמנה שוממה הובילוני אל החופה עם איש זר. אחרי כן שבת אלי... ובלבי שב ויפרח המת החי והששון האבל... מדוע עזבתני שנית?

קול חנן.

פרצתי את כל הגדרים, עברתי דרך המת, הפרתי חקי שנות עולם ופקודת דור ודור, שריתי אל אדירים, ואל תקיפים, ואל אזורים ובכלות שארית כחי—עזבתי אותך למען שוב אליך עוד הפעם.

לאה.

שובה נא אפוא אלי, חתני, בעלי... מת אשאך בקרב לבי, ובחלומות הלילה נשעשע על ברכיו את הילדים אשר לא נולדו לנו... (כוכה) כתנות פסים אתפור להם, וזמירות אארוג להם...

נומו, נומו, עוללים,

בלי עריסה בדי תחוללים.

בוכים ואין נשטע קולם

ולא יצאו לאויר העולם:::

(מכתוב עולה תרועת כלי הזמר, ננינת חופה. לאשה רועדה) הנה באים להובילני לחופה עם איש זר. בואה אתה אלי.

קול חנן.

גיתך אבדה לי. רק אל נשכתך אבואה. הנני (נראה

כקול)

LEYE (*tenderly*). Return to me my bridegroom, my husband. I will carry you, in death, in my heart; and in the dreams of night we will together rock to sleep our unborn babes. (*Weeps.*) We will sew them clothes to wear and sing them lullabies. (*Sings, weeping.*)

Bayu, bayu, babies dead,
Without clothes, without a bed,
Unborn children, never mine
Lost forever, lost in time.

(*The strains of a wedding march approach.*)

LEYE (*trembling*). They come to lead me to the canopy with a stranger. Come to me, my bridegroom!

KHONNON'S VOICE. I have departed from your body. I come to your soul.

(*He is seen in white upon the wall.*)

LEYE (*joyfully*). The barrier that hems is broken! I see you, my bridegroom! Come to me!

KHONNON (*like an echo*). Come to me!

LEYE (*cries out with joy*). I am coming.

KHONNON (*like an echo*). I am coming.

VOICES (*offstage*). Lead the bride to the canopy!

(*A wedding march. LEYE leaves her black cape on the couch and all in white goes to KHONNON to the strains of the wedding march. She stands in his place and her figure blends with his. REB AZRIELKE enters, staff in hand, followed by THE MESSENGER. They pause near the door. In the doorway, SENDER, FRADE, the others.*)

LEYE (*in a voice as from afar*). A great light flows about me. I am joined with you, my destined bridegroom. Together we will soar higher, higher, higher.

(*It grows gradually darker.*)

REB AZRIELKE (*lowering his head*). Too late.

MESSENGER. Blessed be the True Judge.

(*Total darkness. From afar, very softly is heard:*)

Wherefore, wherefore
Did the soul
From its exalted height
Fall into abysmal depths?
Within the fall the power lies
To rise again.

זמן (שונה).

הנני הולך אליך ...

קולות (מאתורי הקלעים).

הובילו את הכלה לחופה! (מריש של חופה. לאה עוזבת מעידה משחור על גבי הספסל ולבושה לבנים כולה פוסעת היא לקול המוסיקה, כהולכת לחופה, כשמי חנן ועומרת במקומו. חנן געלם. כפתח נראה המשולח. ר' עזריאל בא ומקלו בידו.)

ר' עזריאל (מביט אל המקום שישבה שם לאהי מוריו ראשו)

לאחר זמן ..

לאה (בקול בא מרחק).

אור גדול שפוך מסביב. נצמדתי אליך לעולם חתני ... צנו מרחפים ועולים תאומים למרומי מרומים.

(החשך הולך ורב).

ר' עזריאל:

ברוך דין האמת!

(עלמה. נשמעת זמרה חישית.)

על מה וְקָמָה
יִרְדָּת הַנְּשָׁמָה
מֵאֲגָרָא רָמָא
לְבִירָא עֲמוּקָתָא?
— יִרְדָּה צָרָה עֲלֶיהָ הִיא,
יִרְדָּה צָרָה עֲלֶיהָ הִיא.

אם סך.

נגונים של . בבוקר.

לכא-טעם אקט. טריליטרא טאטן.

א-היגיונותן צום ביוק חן ו-זקן.